

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

KUR'ÂN'DA GAYR-I MUNSARİF İSİMLER

Yüksek Lisans Tezi

Mahmut ATEŞ

SİVAS
Ekim 2019

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

KUR'ÂN'DA GAYR-I MUNSARİF İSİMLER

Yüksek Lisans Tezi

Mahmut ATEŞ

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Süleyman KOÇAK

SİVAS

Ekim 2019

KABUL VE ONAY

Üniversite : Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Tezin Başlığı : Kur'ân'da gayr-ı munsarif isimler
Savunma Tarihi : 12.09.2019
Danışmanı : Doç. Dr. Süleyman KOÇAK

Unvanı – Adı Soyadı

İmza

Jüri Başkanı : Prof. Dr. Yusuf DOĞAN

Üye : Doç. Dr. Süleyman KOÇAK

Üye : Prof. Dr. Halim ÖZNURHAN

Oy Birliği

Oy Çokluğu

Mahmut Ateş tarafından hazırlanan “Kur'ân'da gayr-ı munsarif isimler” başlıklı tez, Kabul edilmiştir./..../.....

Prof. Dr. Ahmet ŞENGÖNÜL

Enstitü Müdürü

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans tezinin bizzat tarafımdan, kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu,

2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi,

3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dahil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi,

4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim, yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi, beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

İmza

Mahmut ATEŞ

ÖN SÖZ

Arap dili, belâgat, fesahat ve kelime zenginliği gibi hususlarla dikkat çeken kadim bir geleneğin ürünüdür. Arap dilinde öne çıkan ve onu diğer dillerden farklı kılan bir konu da gayr-ı munsarif kelimeler meselesidir. Arap dilindeki bu konu, isimlerin çeşitli sebeplerle tenvîn ve kesre almamaları temel esasına dayanmaktadır. Bu dili canlı tutan ve günümüze kadar etkinliğini sürdürmesinde rol oynayan en büyük etken ise Kur'ân-ı Kerîm'dir. Arap diline mahsus isimlerin gayr-ı munsarif olmaları konusunu, bu dilin gündemde kalmasında en büyük rolü üstlenen Kur'ân-ı Kerîm çerçevesinde incelemeye çalıştığımız bu tezde gayr-ı munsarif konusunun Kur'ân'da uygulanışını çeşitli örnekler ve dilbilimcilerin dayanakları ile değerlendirmeye çalıştık. Kur'ân-ı Kerîm'deki gayr-ı munsarif isimlere dair Türkçe bir çalışmanın olmayışından dolayı ve Arap dilinin Kur'ân'ın anlaşılmasındaki önemine binâen bu konuyu ele almak ve farklı yönleriyle değerlendirmek istedik.

Kur'ân'da gayr-ı munsarif olarak kabul edilen isimler ve bu isimlerin gayr-ı munsarif olma gerekçeleri gibi konuları değerlendirmeye gayret gösterdiğimiz çalışmayı bir giriş ve iki bölümden oluşan bir plan çerçevesinde oluşturmaya çalıştık. Giriş kısmında Arap dilinde kelime, kelimenin kısımlarını oluşturan isim, fiil, harf; tenvîn ve tenvîn çeşitleri; i'râb ve i'râbın kısımları gibi konuları ana hatlarıyla değerlendirdik. Tezin ana konusu olmadığı için genel anlamda bu başlıklara dair kısa bilgiler verdikten sonra birinci bölümde gayr-ı munsarif konusu üzerinde detaylı bir şekilde durduk. Tezin iki ana başlığından birisi olan gayr-ı munsariflik illetleri, gayr-ı munsarif isimler, sıfatlar ve bunlara ait diğer vezinler gibi hususlarda yeterli bilgi vermeye çalıştık. Tezin ana konusu olan Kur'ân-ı Kerîm'deki gayr-ı munsarif isimleri işlediğimiz ikinci bölümde ise ucme (yabancı bir dilden Arapçaya geçen isim) ve alemiyet (özel isim olma) sebebiyle gayr-ı munsarif olan isimleri, alemiyet ve müenneslik tâ'sı nedeniyle gayr-ı munsarif olan isimleri alemiyet ve fiil vezni illetleri sebebiyle gayr-ı munsarif olan isimleri, bir ve iki illet sebebiyle gayr-ı munsarif olan isimleri tespit ederek, bu isimlere dair dilbilimcilerin görüşlerini dile getirmeye gayret ettik. Bu çalışmadaki amacımız gayr-ı munsarif kabul edilen isimlerin, gayr-ı munsarif kabul edilme sebeplerine değinmek ve Kur'ân'ın gayr-ı munsarif konusundaki zengin

yapısına dikkat çekmektir. Tezin hacmini artırmamak adına âyet metinlerini vermeden sadece sure ve âyet numaralarını nakletmekle yetindik.

Son olarak Kur'ân'daki gayr-ı munsarif isimlere akademik bir bakış elde etmek gayesi ile hazırladığımız bu tezin konusunun belirlenmesi aşamasında, çalışmanın şekillenmesi sürecinde ve teknik konulardaki yol göstericiliği ile şahsıma gerekli desteği sağlayan danışman hocam Doç. Dr. Süleyman KOÇAK'a, jüri üyeleri Prof. Dr. Yusuf DOĞAN ve Prof. Dr. Halim ÖZNURHAN'a yine bu süreç içerisinde özellikle de teknik bilgiler hususunda benden hiçbir emeğini esirgemeyen ve tez yazım aşamasında bana rehberlik eden Sivas İl vâizi Fatih ÇINAR'a, ayrıca tez yazım süresince sabır göstererek bütün samimi gayretleriyle benden hiçbir desteğini esirgemeyen aileme ve çalışma esnasında desteğini gördüğüm bütün dostlarıma teşekkürlerimi sunmak istiyorum.

Mahmut ATEŞ

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
GİRİŞ	1
1. Arap Dilinde Kelime ve Çeşitleri	2
1.1. Kelimenin Tanımı.....	2
1.2. Kelime Çeşitleri.....	2
1.2.1. İsim	3
1.2.2. Fiil	6
1.2.3. Harf.....	7
2. Arap Dilinde İ'rab	8
2.1. İ'rab ve Binânın Tanımı	8
2.2. İ'rab Açısından İsimler.....	10
2.3. İ'rabın Kısımları	11
2.3.1. Zatı Bakımından İ'rab	11
2.3.2. Sıfatı Bakımından İ'rab	12
2.3.3. Türü (Nev'i) Bakımından İ'rab	14
2.3.4. Mahalli Bakımından İ'rab	16
BİRİNCİ BÖLÜM	25
ARAP DİLİNDE GAYR-I MUNSARİF	25
1. Gayr-ı Munsarif Olan İsimlerin Kesra ve Tenvîn Alması.....	29
2. Gayr-ı Munsarif İsmi Hükümü	30
3. Gayr-ı Munsariflik İletleri	32
3.1. Bir İletle Gayr-ı Munsarif Olan İsimler	34
3.1.1. Müntehe'l-cümû' Siygası.....	34
3.1.2. Sonuna Elif-i Maksûra veya Elif-i Memdûde Bitişen İsimler	39
3.2. İki İletle Gayr-ı Munsarif Olan İsimler	47
3.2.1. Alemiyet.....	47
3.2.2. Vasfiyet	67
İKİNCİ BÖLÜM	74
KUR'ÂN'DA GAYR-I MUNSARİF İSİMLER	74
1. Kur'ân'da Tek İletle Gayr-ı Munsarif Olan İsimler.....	74

1.1. Müntehe'l-Cumû' Siygası	74
1.2. Elif-i Memdûde İle Biten Alemler	88
1.3. Elif-i Maksûra İle Biten İsimler	92
2. Kur'ân'da İki İletle Gayr-ı Munsarif Olan İsimler.....	98
2.1. Alemler	99
2.1.1. Alemiyet ve Ucme Sebebiyle Gayr-ı Munsarif Olan İsimler	99
2.1.2. Alemiyyet ve Müenneslik Tâ'sı Nedeniyle Gayr-ı Munsarif Olan İsimler	122
2.1.3. Alemiyet ve Fiil Vezni İletleri Sebebiyle Gayr-ı Munsarif Olan İsimler	129
2.1.4. Alemiyet ve Elif-Nûn Ziyadesi Sebebiyle Gayr-ı Munsarif Olan İsimler	130
2.2. Sıfatlar	131
2.2.1. Sıfat ve Fiil Veznindeki İsimler	131
2.2.2. Sıfat ve Udûl Özellikleri Nedeniyle Gayr-ı Munsarif Olan İsimler.....	137
2.2.3 Sıfat ve Sonu Zâid Elif Nûn İle Biten İsimler.....	140
SONUÇ.....	143
KAYNAKÇA	144
ÖZGEÇMİŞ.....	150

KISALTMALAR

b.	: Bin
b.y.	: Basım yeri yok
Bkz.	: Bakınız
bs.	: Basım, baskı
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
h.	: Hicri
Hz.	: Hazreti
m.	: Miladi
md.	: Madde
ö.	: Ölümü, vefat tarihi
s.	: Sayfa
thk.	: Tahkik eden
trc.	: Tercüme Eden
ts.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı
y.y.	: Yayıncı bilinmiyor
v.dğr.	: Ve diğerleri

ÖZET

Arap dili ve belagatini canlı tutan ve günümüze kadar etkinliğini sürdürmesinde rol oynayan en büyük etken Kur'ân-ı Kerîm'dir. Arap diline mahsus konulardan biri olan birtakım isimlerin gayr-ı munsarif olmaları konusunda da Kur'ân-ı Kerîm, Arap dilinin bütün inceliklerini zarif ve hassas bir şekilde kullanmıştır.

Gayr-ı munsarif, sarfdan men edilmiş isim için kullanılan bir kavramdır. Sarfdan maksat ise tenvîndir. Araplar, isimlik konusunda kökleşmiş ve kuvvet kazanmış kelimeler için hafiflik alâmeti olarak tenvîn kullanırlar. Bu açıdan, isimlikten uzaklaşarak fiillere benzeyen kelimeler ağır kabul edilir ve tenvînden men edilirler. Fiil, isimden türediği için onun fer'i sayılmaktadır. Gayr-ı munsarif isimler de fiile benzediğinden dolayı gayr-ı munsarif kabul edilirler. Bu çalışmada gayr-ı munsarif konusu, gayr-ı munsarif isimler ve özellikleri dile getirildikten sonra Kur'ân-ı Kerîm'de gayr-ı munsariflik konusunun nasıl uygulandığı meselesi tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu anlamda öncelikle bir veya iki illetle gayr-ı munsarif olduğu belirtilen kelimeler tespit edilmiş ve bu kelimelerin geçtiği âyetlere işaret edilmiştir. Birçok âyette gayr-ı munsarif kabul edilen kelimelerin kullanımına yer verildiği için çalışmanın sınırları düşünülerek gayr-ı munsarif kabul edilen kelimelerin geçtiği her âyetin metnine yer verilmemiştir. Bu maksatla gayr-ı munsarif kelimelerin geçtiği sûreler ve bu sûrede geçen âyet numaraları zikredilerek yetinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sarf, munsarif, gayr-ı munsarif, tenvîn, sarfdan men, illet, fiile benzeme vb.

ABSTRACT

The most important factor that kept the Arabic language and eloquence alive and played a role in the continuation of its activity is the Qur'an. The Qur'an has used all the subtleties of the Arabic language in an elegant and delicate way in order that some of the names, which are specific to the Arabic language, be non-existent. Non-munsarif is a concept used for the name banned from consumables. The purpose of consumption is *tenvîn*. The Arabs use *tenvîn* as a sign of lightness for the words that are rooted and gained strength in the name. In this respect, words that are similar to verbs by moving away from nouns are accepted as heavy and are banned from *tenvîn*. Since the verb derives from the name, it is deemed to be its individual. Since the non-munsarif names are similar to the verb, they are considered non-munsarif. In this study, the issue of non-munsarif, the names of non-munsarif and their characteristics are explained, and then the issue of how the subject of non-munsarif is applied in the Quran is tried to be determined. In this sense, first of all, one or two of the words that are specified to be non-munsarif identified and the verses of these words are pointed out. In many verses, since the use of words that are considered to be non-conscientious is included, the text of each verse that includes the words considered as non-conscientious is not included considering the limits of the study. For this purpose, the surahs where the non-munsarif words are passed and the verse numbers mentioned in this surah are satisfied.

Key Words: Consumables, munsarif, non-munsarif, *tenvîn*, barrage from consumables, mallet, verbal analogy and etc.

GİRİŞ

Hazırlamış olduğumuz bu tezde “Kur’ân-ı Kerîm’de Gayr-ı Munsarif İsimler” konusunu ele alarak Arap grameriyle alâkalı muteber temel kaynaklara başvurmak suretiyle meseleyi bütün yönleriyle incelemeye çalıştık. Konunun bir bütünlük içerisinde ele alınması ve anlaşılması için öncelikle konunun ana temalarının ilki olan gayr-ı munsarif meselesini ele aldık. Bu başlıkta gayr-ı munsarif kavramına ve Arap dilinin bu konu özelinde diğer dillerden farklı olan konumuna değindik.

Çalışmayla amacımız, diğer dillerden gayr-ı munsarif özelliğiyle ayrılan Arapçanın bu özelliğinin Kur’ân’da’ki örneklerine dikkat çekmektir. Bu amaçla öncelikle Kur’ân-ı Kerîm’i baştan sona tarayarak gayr-ı munsarif kabul edilen isimleri tespit ettik. Akabinde bu isimlere dâir dil bilginlerinin görüşlerini serdettik. Her bir ismin geçtiği sûre ve âyet numaralarını belirtmek suretiyle her ismin gayr-ı munsarif olarak geçtiği âyetlerden birer örnek vererek tezi şekillendirdik.

Tez, sarf, nahiv ve tefsirlerden oluşan zengin bir kaynakça ile şekillendi. Türkçe ve Arapça birçok kaynaktan istifade ettiğimiz çalışmada, Kur’ân’daki gayr-ı munsarif kelimelere hasredilmiş bir çalışma olan “*el-A’lâmu’l-memnûa mine’s-sarf fi’l-Kur’âni’l-Kerîm*”¹ adlı çalışmadan büyük ölçüde istifade ettik. Bu çalışma daha çok Kur’ân’daki gayr-ı munsarif isimleri tespit etmesi, bu kelimelerle ilgili dilbilimcilerin görüş ve düşüncelerine yer vermesi bakımından en çok istifade ettiğimiz kaynak eser konumundadır. Tezin can alıcı iki kısmından biri olan gayr-ı munsarif konusuna dair bilgi verirken ise “*Arap Gramerinde Gayr-i Munsarif*”² ve “*Arap Dilinde Gayr-ı Munsariflar*”³ adlı iki tezden çokça istifade ettik. Gayr-ı munsarif konusunun esas unsuru olan kelimenin tenvin almaması meselesinde ise Yusuf Doğan’ın “Tenvîn’in Kur’ân Belâgatındaki Yeri”⁴ başlıklı makalesinden istifade ettik.

¹ Abdülazîm Fethî Halîl eş-Şâir, *A’lâmu’l-memnûa mine’s-sarf fi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Mektebetü’l-âdâb, Kahire 2004, 1-191.

² Ökkeş General, *Arap Gramerinde Gayr-i Munsarif* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2013, 1-101.

³ Aladdin Gültekin, *Arap Dilinde Gayr-ı Munsariflar* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 1996, 1-99.

⁴ Yusuf Doğan, “Tenvîn’in Kur’ân Belâgatındaki Yeri”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, cilt: II, sayı: 2, 257-307.

Bu kısımda gayr-ı munsarif konusunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşüncesiyle kelimenin kısımlarından olan isim, fiil ve harfin tanımı ile bazı özellikleri ve i'râb konularına yer vereceğiz.

1. Arap Dilinde Kelime ve Çeşitleri

Gayr-ı munsarif konusu, kelimenin isim kısmıyla ilgilidir. Bu sebeple burada önce kelimenin tanımı, daha sonra isim ile kelimenin diğer kısımları olan fiil ve harf hakkında kısaca bilgi vereceğiz.

1.1. Kelimenin Tanımı

Kelime, sözlükte “yaralamak, tesir etmek” anlamına gelen Arapça kelm (كلم) kökünden türetilmiş bir isimdir.⁵ Bir nahiv terimi olarak ise “müfred müstakil bir kavildir”⁶ tanımının yanısıra genlikle , عَلَى , ضَرْبٌ , رَجُلٌ şeklinde “müfred bir manaya delalet eden lafız” şeklinde tarif edilmiştir.⁷ Tarifte geçen müfreden kasıt, kelimeyi oluşturan harflerin bir kısmının bu kelimenin ifade ettiği mananın bir kısmına delalet etmemesidir. Örneğin رَجُلٌ (adam) kelimesini meydana getiren ل ج ر harflerinden hiçbiri tek başına bu kelimenin ifade ettiği mananın bir kısmına söz gelimi koluna, bacağına, kafasına vs. delalet etmemektedir. Tarifte geçen müfred kaydıyla da غلامٌ زيدٍ (Zeyd'in hizmetçisi) gibi terkipler, kelime kapsamının dışında tutulmuştur. Çünkü bu terkipli oluşturulan iki kelimedenden her biri mananın bir kısmına delalet etmektedir.⁸

1.2. Kelime Çeşitleri

Yukarıda kısaca tanımını verdiğimiz kelime, isim, fiil ve harf olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır. Şimdi kelimenin bu kısımları ve özelliklerine dair kısa bilgiler verelim.

⁵ Hüseyin b. Muhammed Râgıp el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'an*, Mektebetu Nezâr Mustafa el-Bâz, y.y. t.y, 566.

⁶ Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Hem'ul-Hevâmi' Fî Şerhi Cem'il-cevâmi'*, thk. Ahmed Şemsettin, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrût, 1998, 1. 19.

⁷ Mahmud b. Ömer ez-Zemaşerî, *el-Mufasssal*, thk. Fahr Salih Kadâre, Dâru Ammâr, Amman 2003, 32; İbn Hişam Abdullah b. Yusuf el-Ensârî, *Şerhu Katri'n-nedâ ve belli's-sadâ*, Daru'l-Mustafa, Dimeşk, 2010, 8; Mustafa el-Galâyînî, *Câmiu'd-durûsi'l-Arabiyye*, Menşûrâtü'l-Mektebeti'l-Asriyye, Beyrut, 1994, 1: 9.

⁸ İbn Hişam, *Şerhu Katri'n-nedâ ve belli's-sadâ*, 8.

1.2.1. İsim

Üç zamandan birine delalet etmeksizin kendi başına müstakil bir mana ifade eden kelime türüne isim denir. Örneğin, *عصفور*, *دار*, *خالد*, *فرس*⁹ gibi kelimelerden her biri kendi başına bir mana ifade etmekle beraber, geçmiş, gelecek veya şimdiki zamana ait herhangi bir zaman mefhumu taşımazlar.

İsmi diğer kelime türlerinden (fiil ve harf) ayıran, müsnedün ileyh (özne) olabilmek (örn. *زَيْدٌ نَاصِرٌ* ve *نَصَرَ زَيْدٌ*),¹⁰ başına tarif edatı olan eliflâm (ال) takısını alabilmek (örn. *الكتاب*, *الرجل*, *القلم*),¹¹ sonuna kesre kabul edebilmek (örn. *مررت بغلام زيد*),¹² muzâf olabilmek (örn. *غلام زيد*), başına harf-i cer dâhil olabilmek (örn. *كتبت*),¹² evveline nida edatı kabul edebilmek (örn. *يا أحمد*, *أفأطم*) ve sonuna tenvîn kabul edebilmek (örn. *قلم*, *زيد*, *شجر*) gibi birtakım özellikler bulunmaktadır.¹³

Arapçada bir kelimenin isim olduğuna delâlet eden hususlardan bir tanesi, tenvîn alabilme özelliği olduğu ve bir kelimenin gayr-ı munsarif olduğuna işaret eden alametlerden birisinin de kelimenin tenvîn almaması özelliği olduğu için isimle ilgili bilgi sunduğumuz bu kısımda Arapçada tenvîn konusuna özel olarak değinmek istiyoruz. “*Te’kîd gayesi olmaksızın ismin sonuna eklenen, telaffuz edilip ancak yazıda gösterilmeyen ve kelimenin aslından olmayan zâid nûn’a*” tenvîn denir.¹⁴ *رَجُلٌ، كَلٌّ، مُسَلِّمَاتٌ* kelimelerinde olduğu gibi. Daha önce ifade ettiğimiz gibi isimler, sonlarına tenvîn kabul ederler.¹⁵ Yalnız bütün tenvîn türleri isme has değildir. İsmi özelliklerinden olan tenvîn dört kısım olup şunlardır:¹⁶

⁹ Galâyînî, *Câmiu’-d-durûsi’l-Arabiyye*, 1: 9.

¹⁰ Zemahşerî, *el-Mufasssal*, 33; İbn Hişam, *Şerhu Katri’n-nedâ ve belli’s-sadâ*, 10.

¹¹ İbn Hişam, *Şerhu Katri’n-nedâ ve belli’s-sadâ*, 10; Muhammed Semîr Necîb el-Lebdî, *Mu’cemu’l-mustalahati’n-nahviyye ve’s-sarfîyye*, Daru’l-Furkan, Beyrut, 1985, 240.

¹² Bahauddin Abdullah İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Daru’t-Turas, Kahire, 1980, 1: 17.

¹³ Galâyînî, *Câmiu’-d-durûsi’l-Arabiyye*, 1: 10.

¹⁴ Hasan b. Kasım el-Murâdî, *el-Cene’d-dânî fi hurûfi’l-me’ânî*, thk. Fahreddin Kabâve, Muhammed Nedim Fâdıl, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrût, 1992, 20; Ali b. Muhammed el-Eşmûnî, *Menhecû’s-sâlik ilâ Elfîyeti İbn Mâlik*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabiyye, Beyrût, 1955, 1: 30; Aladdin Gültekin, *Arap Dilinde Gayr-ı Munsarifler*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1996, 2.

¹⁵ Zemahşerî, *el-Mufasssal*, 33; İbn Hişam, *Şerhu Katri’n-nedâ ve belli’s-sadâ*, 10.

¹⁶ İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 1: 17 vd; Feti Ulugöl, *Arap Dilinde Harfler*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), YYÜ. Van, 85-89.

a. Tenvîn-i Temkin

“*Tenvîn-i sarf*” olarak da isimlendirilen bu tenvîn, isme bitişir ve bu ismin mu’rablık ve munsariflikte kökleştiğini ifade eder. Diğer bir deyimle tenvîn-i temkin, bitişmiş olduğu kelimedede ismin, mu’rab ve munsarif olma özelliklerinin bu kelimenin ayrılmaz bir vasfı olduğunu belirtir (örn. فَرَسٌ، مُحَمَّدٌ، رَجُلٌ).¹⁷ Ayrıca bu tenvîn, “*tenvîn-i emkeniyye*” ve “*tenvîn-i temekkün*” olarak da bilinmektedir.¹⁸

b. Tenvîn-i Tenkir

Tenvîn-i tenkir, mebnî olan bazı isimlerin sonuna bitişir ve bu ismin nekre olup marife olmadığını ifade eder.¹⁹ Örneğin, مَرَزْتُ بِسَيِّئِيهِ وَبَسِيئِيهِ آخَرَ “*Sîbeveyh’e ve başka bir Sîbeveyh’e uğradım*” cümlesinde geçen birinci Sîbeveyh, meşhur Arap dilcisi ve Sîbeveyh lakabıyla meşhur olan Amr b. Osman’dır. İkincisi ise adı Sîbeveyh olan herhangi bir kişidir. İkinci Sîbeveyh’in tanınan Sîbeveyh değil de herhangi bir Sîbeveyh olduğunu ifade etmek için sonuna tenkir tenvîni getirilmiştir. İsim fiil olan صَهْ (sus!) kelimesinin sonuna gelen tenvîn de (صَهْ) tenkir tenvînidir. Sonunda tenvîn olmayan صَهْ kelimesinin anlamı, “*şu an konuştuğun/malum olan konuşmanı kes!*” iken, tenvînli olan صَهْ kelimesinin anlamı, “*sus ve hiçbir şey konuşma!*” şeklindedir. Birincisinde, sadece konuşulan konunun kesilmesi isteği ifade edilirken ikincisinde hem konuşulan konunun hem de başka bir konunun konuşulmaması istenmektedir.²⁰

c. Tenvîn-i Mukâbele

Tenvîn-i mukâbele cemî müennes sâlim²¹ olan isimlerin sonuna bitişen tenvîne denir. Bu tenvîne mukâbele tenvîni denmesinin sebebi, cemî müzekker sâlim isimlerin sonunda bulunan nûn harfine karşılık olarak kullanılmasıdır.²² Tahrîm Sûresi beşinci

¹⁷ Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, 1: 33; Alâuddin b. Ali b. el-İmam Bedriddin b. Muhammed el-İrbilî, *Cevâhiru'l-Edeb fî ma'rifeti kelâmi'l-Arab*, Matba'atu Vâdi'n-Nîl, Mısır, 1877, 60; Ebû Hayyân, *İrtişâfu'd-Darab min lisâni'l-Arab*, thk. Receb Osman Muhammed, Matba'atu'l-Medenî, Kahire, 1998, 2: 667; Galâyîni, *Câmiu'd-durûsi'l-Arabiyye*, 1: 10.

¹⁸ Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, 1: 33-34; Emîl Bedî' Yakub, *el-Memnû'u Mines-Sarf, beyne mezâhibi'n-nuhâti ve'l-vâki'il-lügaviyye*, Dâru'l-Ceyl, Beyrût, 1. Baskı, 1992, 16. ; Eşmûnî, *Menhecu's-sâlik*, 1.12-13.

¹⁹ Eşmûnî, *Menhecu's-sâlik*, 1: 13; Galâyîni, *Câmiu'd-durûsi'l-Arabiyye*, 1: 10.

²⁰ Eşmûnî, *Menhecu's-sâlik*, 1: 13; Galâyîni, *Câmiu'd-durûsi'l-Arabiyye*, 1: 10.

²¹ Sonuna ات eklenerek çoğul yapılan müennes isimlere cem-i müennes sâlim denir. مُسْلِمَاتٌ (müslüman bayanlar) gibi. Cem-i müennes sâlim ref' halinde zamme ile nasb ve cer halinde ise kesre ile harekelenir. مَرَزْتُ بِمُسْلِمَاتٍ (Müslüman bayanlar gördüm), رَأَيْتُ مُسْلِمَاتٍ (Müslüman bayanlar geldiler), جَاءَتْ مُسْلِمَاتٌ (Müslüman bayanların yanına uğradım.)

²² Eşmûnî, *Menhecu's-sâlik* 1.13.

âyeti konumuza şu şekilde örnek teşkil etmektedir. Söz konusu âyet-i kerîme şu şekildedir. عَسَى رَبُّهُ إِنْ طَلَّقَكُنَّ أَنْ يُبَدِّلَهُ أَزْوَاجًا خَيْرًا مِنْكَ مُسْلِمَاتٍ مُؤْمِنَاتٍ قَائِمَاتٍ تَائِبَاتٍ عَابِدَاتٍ سَائِحَاتٍ تَائِبَاتٍ وَأَبْكَارًا “Eğer o sizi boşarsa, Rabbi ona, sizden daha hayırlı, müslüman, inanan, sebatla itaat eden, tövbe eden, ibadet eden, oruç tutan, dul ve bakire eşler verebilir” (et-Tahrîm, 66/5.) Bu Âyette geçen تَائِبَاتٍ , سَائِحَاتٍ , عَابِدَاتٍ , تَائِبَاتٍ , قَائِمَاتٍ , مُؤْمِنَاتٍ , مُسْلِمَاتٍ , تَائِبَاتٍ و أَبْكَارًا kelimeleri cem-i müennes sâlim kelimelerdir. Sonlarında yer alan tenvîn ise tenvîn-i mukâbeledir.

d. Tenvîn-i İvaz

Tenvîn-i ivaz, hazf edilmiş bir harfe, müfrede²³ ya da bir cümleye karşılık olarak kullanılan tenvîn olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır.²⁴

d.1. Harfe İvaz Olan Tenvîn

Harfe karşılık olarak kullanılan tenvîn, ref veya cer halindeki mankûs²⁵ ve gayr-ı munsarif olan isimlerin sonunda hazfedilmiş olan harfe karşılık olarak kullanılır. جَوَارٍ (cariyeler) gibi. Bu kelimenin aslı جَوَارِي idi. “yâ” harfine zamme ağır geldiği için hazfedildi ve جَوَارِي oldu. Daha sonra, dile hafif gelsin diye “yâ” harfi de hazfedildi ve ona karşılık olarak tenvîn getirildi. Böylece جَوَارٍ şeklini aldı.

d.2. Müfrede İvaz Olan Tenvîn

Müfrede karşılık olarak kullanılan tenvîn, كُلٌّ - بَعْضٌ - أَيٌّ kelimelerine bitişen tenvîndir. Bu kelimelerin muzâfun ileyh’leri hazfedildiğinde mahzûf olan kelimeye karşılık olarak, muzâf olan bu kelimelerin sonuna tenvîn getirilir. Örneğin, وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ “Allah, hepsine de en güzel olanı (cenneti) vaad etmiştir.” (el-Hadîd, 57/10.) Âyet-i kerîmesinin açılımı وَكُلُّ الْمُقَاتِلِينَ وَعَدَ اللَّهُ الْخُسْنَى “Allah, (kendi yolunda) savaştan bütün müminlere en güzel olanı (cenneti) vaad etmiştir” şeklindedir. كُلًّا kelimesindeki tenvîn hazfedilmiş olan muzâfun ileyh’e (الْمُقَاتِلِينَ) karşılık olarak gelmiştir.

²³ “Müfred” kelimesi nahiv kitaplarında üç anlamda kullanılır:

1. Müfreddir, yani tesniye ve cemî değildir. Örneğin, مُحَمَّدَانٌ/iki Muhammed lafzı tesniyedir; مُحَمَّدُونَ /üç veya daha fazla Muhammed’ler lafzı cemîdir.

2. Müfreddir, yani cümle değildir. Örneğin, مُحَمَّدٌ lafzı müfreddir, ancak مُحَمَّدٌ قَدِيمٌ Muhammed geldi. Cümledir.

3. Müfreddir, yani muzâf-muzâfun ileyh değildir. Örneğin, مُحَمَّدٌ lafzı müfreddir, ancak مُحَمَّدٌ /Muhammed’in oğlu muzâf-muzâfun ileyh’tir. Bkz. İbn Hişam, Şerhu Katri’n-nedâ ve belli’s-sadâ, 8.

²⁴ Galâyînî, Câmiu’-d-durûsi’l-Arabîyye, 1: 10; Eşmûnî, Menhecu’s-sâlik, 1. 13.

²⁵ Mankûs İsim: Sonunda illet harflerinden “yâ” olan ve bu “yâ”dan önceki harfin harekesinin de kesre olduğu isme mankûs isim denir. الْقَاضِي gibi.

d.3. Cümleye İvaz Olan Tenvîn

Hazf edilen cümleye karşılık olarak gelen tenvîn, zaman zarfı olan اِذْ edatına bitişir. Bu edat her zaman isim ya da fiil cümlesine izâfe edilir. Bazen kendisinden önceki cümle, kendisine muzâfun ileyh olan cümleye delalet ettiği için bu cümle hazfedilir ve hazfedilen cümleye bedel olarak da “*tenvîn-i ivaz*” kullanılır. Örneğin, “Hele can boğaza dayandığı zaman, o vakit siz bakar durursunuz.” (el-Vakıa, 56/83-84.) Bu âyet-i kerimede geçen جِيئِيْذْ kelimesinin sonundaki tenvîn, hazfedilen cümleye bedel olarak getirilmiştir. Âyetin açılımı şu şekildedir ve meselenin açıklığa kavuşmasını kolaylaştırmaktadır: اِذْ بَلَغَتْ اَلْحُلُوْمَ وَاَنْتُمْ جِيئِيْذْ تَنْظُرُوْنَ فَلَوْلَا اِذَا بَلَغَتْ اَلْحُلُوْمَ وَاَنْتُمْ جِيئِيْذْ بَلَغَتْ الرُّوْحُ اَلْحُلُوْمَ تَنْظُرُوْنَ

Tenvînin diğer iki türü olan “*tenvîn-i terennüm*”²⁶ ve “*tenvîn-i gâli*”²⁷ ise isme mahsus olan tenvînlerden değildir.²⁸

1.2.2. Fiil

Fiil, “*üç zamandan birine delalet ederek kendi başına bir mana ifade eden kelime*” şeklinde tarif edilmektedir.²⁹ Yapılan tariftten de anlaşıldığı gibi fiil ya mazi ya hâl ya da istikbale delalet etmektedir. جَاءَ (geldi), يَجِيئُ (geliyor/gelecek), جِيئُ (gel) örneklerindeki gibi.

İsimlerde olduğu gibi fiillerin de kendilerine ait bazı özellikleri bulunmaktadır. Başına tahkîk edatının (قَدْ) veya tenfis harflerinin (س - سَوْفَ) gelebilmesi (örn. قَدْ قَامَ - قَدْ أَتَتْ - قَامَتْ) sâkin müenneslik tâ’sını kabul etmesi (örn. سَيَذْهَبُ - سَوْفَ يَذْهَبُ - يَفُوْمُ

²⁶ Tenvîn-i Terennüm: Tenvîn-i terennüm, şiirlerin nağmeli bir şekilde okunması durumunda sesi uzatmak için kafiye harflerinin sonuna bitiştirilen tenvîne denir. Bu tenvîn ismin sonuna bitiştiği gibi fiillerin ve harflerin sonuna da bitişebilir. بِسْفَطِ اللُّوْى بَيْنَ الدُّحُوْلِ فَحَوْمَلْنَ (Durun! Sevgilinin ve onun Dahûl ile Havmel arasındaki Sıktu’l-Livâ’da bulunan yurdunun hatırasına ağlayalım!) Bu şiirde geçen مَنْزِلْنَ ve مَنْزِلْنَ isimlerinin sonunda bulunan nûn, sesi uzatmak için kullanılan tenvîn-i terennümdür. İbn Akîl, *Şerh’u İbn Akîl*, 1: 18.

²⁷ Tenvîn-i Gâli: Mukayyed (asıl kafiye harfi olan reviyinin evvelinde rediflerden başka sessiz bir harf benzeşiyorsa o harfe “kayıt” böyle kafiyelelere de mukayyed kafiye denir.) kafiyelelere bitişen tenvindir. خَاوِي الْمُخْتَرِقْنَ --- خَاوِي الْمُخْتَرِقْنَ و قَاتِمِ الْاِعْمَاقِ kelimesinin sonundaki ن zaidir. Çünkü bu beytin vezni قِ harfi ile tamamlanmıştır. İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 1: 18.

²⁸ Doğan, “Tenvîn’in Kur’ân Belâgatındaki Yeri”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, cilt: II, sayı: 2, 264-271.

²⁹ Galâyînî, *Câmiu’d-durûsi’l-Arabiyye*, 1: 11.

³⁰ Eşmûni, *Menhecu’s-sâlik*, 1: 15; Galâyînî, *Câmiu’d-durûsi’l-Arabiyye*, 1: 12.

(صَارَتْ),³¹ fâil zamirini kabul etmesi (örn. قُمْتُ - قُمْتُ - قُمْتُ),³² sonuna te'kid nûnlarının bitişebilmesi (örn. أَلَيْكُنَّ - أَلَيْكُنَّ - أَلَيْكُنَّ) ³³ ve muhataba yâsını kabul etmesi (örn. (إِفْعَلِي - فُومِي - تَفْعَلِينَ تَقُومِينَ).³⁴ gibi.

1.2.3. Harf

Lügatta, “Bir şeyin ucu, kenarı, sınırı, zayıf ve yorgun düşmüş deve”³⁵ anlamlarına gelen harf, bir nahiv terimi olarak ise “kendisi dışındaki bir şeyde (isim veya fiil) bulunan bir manaya delalet eden kelimedir.”³⁶ şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tanımdan da anlaşıldığı üzere harf, bir manaya delalet eder, ancak bu mana, kendisinde değildir. Yani tek başına kullanıldığında hiçbir mana ifade etmezken, bir isim ya da fiil ile birlikte kullanıldığında bir manaya delalet etmektedir. “Harf; isim veya fiilin alametlerinden hiçbirini taşımayan kelimedir.”³⁷ şeklinde de tarif edilmiştir. Harfin bu kısmına ise “Hurûf-u meânî” denmiştir.

Harfleri diğer kelimelerden ayıran birtakım lafzî özelliklerden bahsedilmektedir.³⁸ Bu özelliklerden bazıları şu şekildedir: İsim ve fiilin özelliklerinden hiç birisini kabul etmemeleri³⁹, mebnî olmaları, gayr-ı mutasarıf yani çekimsiz (câmid) olmaları, لَكِنَّ örneğinde olduğu gibi harf sayısının en fazla beş olabimesi, müsned veya müsnedün ileyh (özne veya yüklem) olamaması, لَمْ، لَنْ، مِنْ، مِنْ، مِنْ gibi bazılarının âmil olabilmesi, nerede ve nasıl kullanılacaklarının bilinmesi, bazı harflerin beraber kullanıldıkları kelimelerin i'râbına etki etmesi, bazılarının da bir takım âmillerin ameline engel olması (مَا - i kâffe) gibi.⁴⁰

³¹ Eşmûnî, *Menhecu's-sâlik*, 1: 15; Galâyînî, *Câmiu'd-durûsi'l-Arabiyye*, 1: 12.

³² Eşmûnî, *Menhecu's-sâlik*, 1: 15; Galâyînî, *Câmiu'd-durûsi'l-Arabiyye*, 1: 12.

³³ Eşmûnî, *Menhecu's-sâlik*, 1: 16; Galâyînî, *Câmiu'd-durûsi'l-Arabiyye*, 1: 12.

³⁴ Eşmûnî, *Menhecu's-sâlik*, 1: 16.

³⁵ Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzak el-Hüseynî Zebîdî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, Dâru'l-hidaye, Kahire, “tsz”, XXIII, 128.

³⁶ el-Murâdî, *el-Cene'd-dâni fi hurûfi'l-me'ânî*, 20; Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım, *Hâşiyetu'l-Acrîmiyye*, Beyrût, 1988, 9; İbnYa'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 3: 2.

³⁷ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-nedâ ve belli's-sadâ*, 56.

³⁸ M. Edip Çağmar, “Kelime Çeşidi Olan Harfin Tanımına ve Özelliklerine Eleştirel Bir Yaklaşım”, *AÜİFD* Ankara, 2002, 2, 399-400.

³⁹ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-nedâ ve belli's-sadâ*, 56.

⁴⁰ Çağmar, 400-402.

Lafzî özelliklerin dışında harflerin birtakım manevî özelliklerinin olduğu da ifade edilmiştir.⁴¹ Ancak konunun hacim bakımından daha fazla yer tutmaması için biz burada bu özelliklere değinmeyeceğiz.

2. Arap Dilinde İ'rab

Bir bilginin kavram olarak ortaya konması, her şeyden önce onun daha iyi anlaşılabilmesini sağlamaktadır. Bu sebeple çalışmamızın bir kısmını oluşturmakta olan i'râb ve binâ terimlerini açıklamak istiyoruz.

2.1. İ'râb ve Binânın Tanımı

Arap dilinin hususiyetleri dikkate alındığında bu dilin en önemli özelliklerinden ve onu diğer dillerden ayıran hususiyetlerden birinin bu dilde yerleşmiş olan i'râb sistemi olduğunu görürüz. İ'rab sözlükte, “*beyan etmek*”, “*açıklamak*”, “*ızhar etmek*” ve “*belirtmek*” anlamlarına gelen إِبَاتَة ve إِفْصَاح manalarında kullanılmaktadır. Bu tanıma göre i'râb, bir nevi “*izah*” ve “*beyan*” anlamlarına gelmektedir. Manaların birbirinden i'râb vasıtasıyla ayrılması ve açığa kavuşması dolayısıyla bu kavramın sözlük manası ile ilişki kurulmuştur. أَعْرَبَ الرَّجُلُ عَنْ حَاجَتِهِ “*Adam ihtiyacını açıkladı.*” cümlesindeki أَعْرَبَ kelimesi de bu anlamda kullanılmıştır.⁴² Bu açıdan bir kimseye “*Bana açık ve net konuş!*” anlamında أَعْرَبْ لِي denilmiştir.⁴³ Bu tanıma benimseyen nahivcilere göre i'râb, “*bir şeyin hakikatini ortaya koyarak açıklamak*” tır.⁴⁴

Nahiv âlimlerinin i'râb kelimesini telakkileri temelde bir olmakla beraber, onların bu kavramı terim olarak pek çok farklı şekilde tanımladıklarına şahit oluruz. Bazı nahivcilerin terminolojisine göre i'râb, “*kişinin ifadelerinin tamamen Arapça olması.*” yani “*düzgün ve akıcı bir Arapça ile konuşması.*” anlamına gelmektedir. İbn Cinnî (ö.392/1001) i'râbın, “*lafızlarla birlikte manalar hakkında açıklama ve izâhat*”

⁴¹ Detay için bkz. Çağmar, 400-402.

⁴² Zebîdî, *Tâcû'l-'Arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, 3: 334-337; Mâzin el-Mübârek, *Nahve va 'yin lügavî*, Beyrut, 1979, 74; Muhammed el-Enbârî, *Esrâru'l-Arabiyye*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1997, 31; Celâlettin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi'*, thk. Ahmed Şemsettin, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrût 1998, 1.53; Hüseyin Küçükkalay, *Kur'an Dili Arapça*, Konya 1969, 280-281.

⁴³ Cevâd Ali, *Mufasssal fi târihi'l-'Arab kable'l-İslâm*, Bağdat, 1993, 5-9.

⁴⁴ Mütercim Asım Efendi, *el-Okyanûsü'l-Basît fi Tercemeti'l-Kâmûsi'l-muhît*, İstanbul, 1305, 1: 375-376.

olduğunu belirtmiştir.⁴⁵ Nahivcilerden bir kısmı da i'râbı, “âmillerin değişmesiyle, kelime sonlarının değişmesi” şeklinde tanımlamaktadır. رَأَيْتُ هُوَ غَلَامٌ “O bir köledir.” مَرَرْتُ بِغُلَامٍ “Bir köle gördüm.” ve غُلَامًا “Bir köleye uğradım.” cümlelerinde i'râb kavramı bu manada kullanılmıştır. Bu tanımın, daha sonraki nahiv kitaplarında daha kapsamlı bir şekilde yer aldığını görmekteyiz. Örneğin bazı dil bilimcilere göre i'râb, “âmilin, kelime sonunda meydana getirdiği bir eser.”⁴⁶ şeklinde tarif edilmiştir.

Netice olarak ifade edecek olursak i'râbı genel olarak, “üzerine dâhil olan âmiller sebebiyle kelime sonlarında meydana gelen değişikliklerdir.” şeklinde tanımlamak mümkündür. Bu genel tanımdan hareketle i'râbın ana konusunun, kelime sonundaki hareke değişikliğinin, kelimeye tesir eden âmiller sebebiyle olduğu sonucuna varabiliriz.

İ'râb konusunu bu şekilde değerlendirdikten sonra binâ meselesi ile i'râb başlığı arasındaki münasebete değinmek istiyoruz. Arap dilinde birtakım kelimeler vardır ki kendilerinden önce geçen âmiller değişse bile sonlarındaki hareketlerde bir farklılaşma olmaz. Örneğin أَوْلَيْكَ kelimesinin sonundaki fetha hareketi bütün cümlelerde kelimenin konumu ne olursa olsun son hareketi/i'râbı asla değişmez. Bu değişmezlik durumuna Arap dilinde “binâ” denmektedir.⁴⁷ Bir nahiv ıstılahı olan binâ, i'râbın zıddıdır.⁴⁸ Binâ, nahiv kitaplarında bir terim olarak, “öncesinde geçen âmiller her ne kadar değişse bile, bu âmillerin değişmesi sebebiyle kelime sonlarının değişmeyip tek bir hal üzere sabit kalmasıdır.”⁴⁹ şeklindeki tanımıyla karşımıza çıkmaktadır. İbn Hişâm'a (ö.761/1368) göre ise bina; “kelime sonlarının hem lafzen hem de takdîren değişmemesi ve tek bir hal üzere kalması”dır. Ona göre bu değişmezlik hali, مُنْدُ kelimesinde zamme, أَيْنَ kelimesinde fetha هُوَ لَاءَ kelimesinde ise kesra olarak ortaya çıkmaktadır.⁵⁰

Sonuç olarak binâ, “kelimeden önce geçen âmiller her ne kadar değişse bile kelime sonunun tek hal üzere kalması.” şeklinde ifade edilebilir.

⁴⁵ Ebu'l-Feth Osman b. Cinnî, *el-Hasâis*, thk. Muhammed 'Ali en-Neccâr, Mısır, 1986, 1: 36.

⁴⁶ Galâyînî, *Câmiu'd-dürûsi'l-Arabiyye*, 1: 18

⁴⁷ Ebû Hayyân, *İrtişâfu'd-Darab min lisâni'l-Arab*, 2: 883; Galâyînî, *Câmi'u'd-dürûsi'l-'Arabiyye*, 1: 18.

⁴⁸ Abdullah b. Yûsuf İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri'z-zeheb fi ma'rifeti kelâmi'l-Arab*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl Âşûr, Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, 2001, 104.

⁴⁹ Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, 1: 74; Galâyînî, *Câmi'u'd-dürûsi'l-'Arabiyye*, 1: 18.

⁵⁰ İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri'z-zeheb*, 104.

2.2. İ'râb Açısından İsimler

Nahiv âlimlerinin, i'râb kelimesinin manaları ve mahiyetinin ne olduğu hususunda farklı görüşlerinin olduğunu bir önceki bölümde ifade etmiştik. İ'râb ve binâ temelleri/tanımları üzerine oturan mu'rab ve mebnî terimleri hususunda ise nahivcilerin fikir birliği ettiği görülmektedir. Kelimeler, cümle içerisinde kullanıldığında cümle içerisindeki konumuna göre sonunun değişip değişmemesi itibariyle “mu'rab” ve “mebnî” olmak üzere iki kısma ayrılır. Bazı nahivciler mu'rab'ı “başına gelen âmillerin değişmesiyle sonu değişen isim ve fiiller” şeklinde tarif etmişler ve bu hususta, ، اَرْضٌ ، رَجُلٌ ، يَكْتُبُ ، ماءً kelimelerini örnek olarak göstermişlerdir.⁵¹ Zemahşerî (ö. 538/1144) ve Enbârî'ye (ö.328/940) göre mu'rab, “başındaki âmillerin değişmesiyle sonu lafzen (hareke ya da harfle) veya mahallen değişen kelime”dir.⁵² Bu tanımlamalara göre “mu'rabât” olarak bilinen mu'rab kelimeler; sonuna te'kîd nunu ve nisve nunu bitişmeyen muzârî fiil ve az bir kısmı hariç bütün isimleri kapsamaktadır.⁵³

Mu'rab isimler ise iki kısma ayrılmaktadır. Bunlardan bir kısmı, tenvîn ve bütün hareketleri alabilen رَجُلٌ ، رَيْدٌ ve حَسَنٌ gibi isimlerdir ki bu isimler “munsarif” diye adlandırılmıştır. Bir kısmı ise bazı sebeplerden dolayı cer ve tenvîn kabul etmeyen أَحْمَدٌ ve مَرْوَانٌ gibi kelimelerdir. Bunlar da “gayr-ı munsarif” olarak isimlendirilmiştir.⁵⁴ Diğer bir ayrıma göre mu'rab isimlere, i'râb alametlerini ve tenvîni taşıyabilmesi veya taşıyamaması sebebiyle “mütemekkin” de denilmiştir.⁵⁵ Mütemekkin isimleri, iki başlık altında ele almamız mümkündür.

a. Mütemekkin Emken

Mütemekkin emken olan isimler mu'rab ve munsarif olan isimler olup sonuna tenvîn ve kesre de dâhil olmak üzere bütün hareketleri kabul eden isimlerdir.⁵⁶ جَاءَ رَيْدٌ

⁵¹ Muhammed Semîr Necîb, *Mustalahâtü'n-nahviyye ve's-sarfîyye*, 150; Galâyînî, *Câmiu'd-dürüsi'l-Arabiyye*, 1: 18.

⁵² Enbârî, *Esrâru'l-Arabiyye*, 33; Zemahşerî, *el-Mufassal*, 27.

⁵³ Enbârî, *Esrâru'l-Arabiyye*, 33; Galâyînî *Câmiu'd-Dürüsi'l-Arabiyye*, 1: 16.

⁵⁴ Zemahşerî, *el-Mufassal*, 27.

⁵⁵ Muhammed Semîr Necîb, *Mutalahâtü'n-nahviyye ve's-sarfîyye*, 213.

⁵⁶ Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, 1: 75; Enbârî, *Esrâru'l-Arabiyye*, 46; Zemahşerî, *el-Mufassal*, 27; İbn Akîl, *Şeh'u İbn Akîl*, 35; Muhammed Semîr Necîb, *Mutalahâtü'n-nahviyye ve's-sarfîyye*, 213.

مَرَرْتُ بِرَيْدٍ, مَرَرْتُ بِرَيْدٍ cümlelerinde geçen رَيْدٌ kelimesi gibi. Bunlara munsarif isimler denir.

b. Mütemekkin Gayr-ı Emken

Mütemekkin gayr-ı emken olan isimler ise aslında mu'rab olmakla beraber, gayr-ı munsarif olması sebebiyle sonuna tenvîn ve kesreyi kabul etmeyen isimlere denmektedir.⁵⁷ رَأَيْتُ أَحْمَدَ, مَرَرْتُ بِأَحْمَدَ cümlelerinde bulunan أَحْمَدٌ kelimesi gibi.

Şimdi de “mebnî” kavramı üzerinde bir nebze olsun durmak istiyoruz. “Başına hangi âmil gelirse gelsin sonu değişmeyen kelimelere” mebnî denmektedir. Bu nedenle mebnî olan kelimelerde zâhirî bir değişiklik söz konusu değildir.⁵⁸ Abbas Hasan, mebnî kelimeyi şu şekilde tanımlamaktadır. “Öncesinde geçen âmiller her ne kadar değişse bile, sonu değişmeyip hep aynı hal üzere kalmak zorunda olan kelimelerdir.” هَذَا، أَيْنَ، مَنْ، كَتَبَ، أَكْتُبُ gibi.⁵⁹ Mebnî isimlere aynı zamanda “gayr-ı mütemekkin” de denilmiştir.⁶⁰ Bütün harfler mebnîdir. Bunun dışında mâzi ve emir fiiller, te'kid ve müenneslik nûnu bitişen muzâri fiiller ve isimlerden bazıları da mebnîdir.⁶¹

2.3. İ'râbın Kısımları

İ'râb zâtı, sıfatı, türü ve mahalli bakımından dört farklı şekilde kısımlandırılmıştır.⁶² Bu kısımlandırmayı şu şekilde göstermemiz mümkündür.

2.3.1. Zatı Bakımından İ'râb

İ'râb, zatı/hakikatı bakımından ya hareke, ya harf, ya da hazif olarak üç şekilde ele alınmaktadır. Hareke “zamme”, “fetha” ve “kesre” olmak üzere üç, harf de “elif”, “nûn”, “vâv” ve “yâ” olmak üzere dört unsurla i'râba tâbi tutulmaktadır. Hazif ise

⁵⁷ Abbâs Hasan, *en-Nahvü 'l-vâfi*, 1: 75; Enbârî, *Esrâru 'l-Arabiyye*, 46; İbn Akîl, *Şerh'u İbn Akîl*, 35; Muhammed Semîr Necîb, *Mutalahâtü 'n-nahviyye ve 's-sarfîyye*, 213.

⁵⁸ Muhammed Semîr Necîb, *Mutalahâtü 'n-nahviyye ve 's-sarfîyye*, 26; Galâyînî, *Câmiu 'd-dürûsi 'l-Arabiyye*, 1: 16.

⁵⁹ Galâyînî, *Câmiu 'd-dürûsi 'l-Arabiyye*, 1: 19.

⁶⁰ Abbâs Hasan, *en-Nahvü 'l-vâfi*, 1: 75; Enbârî, *Esrâru 'l-Arabiyye*, 46; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 1: 36.

⁶¹ Reşîd eş-Şertûnî, *Mebâdiu 'l-Arabiyye fi 's-sarfî ve 'n-nahvi*, el-Matbaatu'l-kâsûliyye, Beyrut 1942, 3: 76; Galâyînî, *Câmiu 'd-dürûsi 'l-Arabiyye*, 1: 16.

⁶² Takîyyüddin Mehmed Birgîvi, *İzhâru 'l-Esrâr (Mecmuatü 'n-Nahiv içerisinde)*, Yâsîn yay. trc. Ali Rıza Kaşeli 2. bas. İstanbul, 1998, 262-163.

“harekenin hazfî”, “sonunun hazfî” ve “nûnun hazfî” itibariyle üç şekilde i’râba konu olmuştur.⁶³

a. Hareke ile İ’râb

Hareke ile i’râb’a gelince bu ya zamme, ya fetha ya da kesre ile meydana gelmektedir. *رَأَيْتُ زَيْدًا* , *مَرَرْتُ بِرَيْدٍ* , *رَأَيْتُ جَائِي زَيْدٌ* örneklerinde yer alan *رَيْدٌ* kelimesinin sonundaki değişikliklerde görüldüğü gibi.

b. Harf ile İ’râb

Bu i’râb şekli de “elif”, “nûn”, “vâv” ve “yâ” harfleri ile gerçekleşmektedir. *رَأَيْتُ مُسْلِمًا / مُسْلِمُونَ* , *رَأَيْتُ مُسْلِمِينَ / مُسْلِمِينَ* , *مَرَرْتُ بِمُسْلِمِينَ / مُسْلِمِينَ* , *يَنْصُرَانِ / تَنْصُرَانِ* örneklerinde görüldüğü gibi burada i’râb “vâv”, “elif”, “yâ” ve “nûn” harfleriyle gerçekleşmiştir.

c. Hazif ile İ’râb

Bu i’râb şekli ise “harekenin hazfî”, “son harfin hazfî” ve “nûnun hazfî” olmak üzere üç şekilde gerçekleşmektedir. Bu i’râb türü ise muzâri fiillerde görülmektedir. Örneğin *لَمْ يَكُنْبا* , *لَمْ يَخْشَ* , *لَمْ يَكُنْبا* ⁶⁴ gibi. Bu örneklerde görüldüğü gibi i’râb, harekenin hazfî, son harfin hazfî ve nûnun hazfî olarak ortaya çıkmıştır.

2.3.2. Sıfatı Bakımından İ’râb

İ’rab alametleri kelimenin sonunda bazen açıkça görülürken bazen hiç görülmez. Bazen ise cümle içerisinde bulunduğu konumuna göre i’râb’ı açıktan alan bir kelime başka bir konumu nedeniyle i’râb alametini açıkça alamaz. Bu açıdan bakıldığında i’râbın şu şekilde üç kısma ayrıldığını müşahede etmekteyiz:

a. Lafzî İ’râb

Mu’rab olup sonu illetli olmayan kelimeler, bir âmil sebebiyle merfû, mansûb, mecrûr ve meczûm olduklarında bu kelimelerin sonundaki i’râb alametleri lafzen ortaya çıkar. Bazı nahivciler lafzî i’râbı “kelimenin sonunda âmilin sebep olduğu zâhir bir eser/alâmettir”.⁶⁵ şeklinde tarif etmişlerdir. Bazı durumlar hariç Arap dilinde kelimelerin çoğunun i’râbı lafzîdir.

⁶³ Abbâs Hasan, *en-Nahvü’l-vâfi*, 1: 20; İbn Hişâm, *Şerhu Katri’n-nedâ ve belli’s-sadâ*, 61.

⁶⁴ Birgivi, *İzhâr*, 262; Birgivi, *İzhâr*, 262-263.

⁶⁵ Galâyînî, *Câmiu’d-dürûsil-Arabiyye*, 1: 22.

Yukarıda yapılan tariflerden edindiğimiz kanaate göre lafzî i'râb, teazzür (imkânsızlık), istiskal (ağırlık) ya da i'râbın mahallî olması gibi birtakım sebeplerden dolayı herhangi bir gizliliğe maruz kalmayıp açıkça telaffuz edilebilen i'râbtır.

b. Takdîrî İ'râb

Takdîrî i'râbın birbirine yakın birkaç tanımı yapılmıştır. Bazı nahiv kitaplarında yapılan tarife göre takdîrî i'râb, “*âmil(ler) sebebiyle kelime sonunda zahir olmayan bir eser/alâmettir.*”⁶⁶ şeklinde tanımlanmıştır. Bu durumda hareke lafzen ortaya çıkmadığı için kelime sonunda takdir edilir.⁶⁷ Bir başka tarife göre ise takdîrî i'râb, *kelimesinde olduğu gibi te'azzür,*⁶⁸ *قاضي* kelimesinde olduğu gibi istiskal nedeniyle açığa çıkamayandır.”⁶⁹ şeklinde tanımlanmıştır. Daha önce de belirttiğimiz gibi takdîrî i'râb'ı, isimlerde ve fiillerde kelimenin sonunda belli sebeplerden dolayı i'râb alâmetlerinin lafzen değil de takdîren varsayılmasıdır, şeklinde özetleyebiliriz. Takdîrî i'râb alan unsurları kısaca şu şekilde sıralayabiliriz:

Menkûs isimler,⁷⁰ maksûr isimler,⁷¹ mütekellim yâsına muzâf olan isimler (örn, *جاء غلامي*, *مررت بغلامي*, *رأيت غلامي*, *جاء غلامي* bu tür kelimelerde i'râb, mütekellim yâ'sından önceki harf üzerine takdir edilir),⁷² mahkî⁷³ kelimelerin i'râb'ı,⁷⁴ özel isim olarak kullanılan mebnî kelimelerin ve cümlelerin i'râbı (örn. *جاء لؤ*, *رأيت لؤ*, *مررت بلؤ*).

⁶⁶ Galâyînî, *Câmiu'd-dürûsil-Arabiyye*, 1: 23.

⁶⁶ Birgîvî, *İzhâr*, 281.

⁶⁷ Galâyînî, *Câmiu'd-dürûsil-Arabiyye*, 1: 23.

⁶⁸ Teazzür: İ'râb alâmetleri belirli sebeplerden dolayı asla ortaya çıkarılmayan duruma denmektedir. Galâyînî, *Câmiu'd-dürûsil-Arabiyye*, 1: 23.

⁶⁹ Muhammed b. el-Hasen Radyüddîn er-Radî, *Şerhu'r-Radî 'ale'l-Kâfiye*. thk. Yusuf Hasan Ömer, 2. Baskı, Dâru'l-kütübil-vataniyye, Bingazi, 1996, 1: 97.

⁷⁰ Menkûs isim veya ism-i menkûs; sonu “yâ” ile biten ve “yâ”dan bir önceki harfin harekesi kesre olan isimlerdir. *الداعي*, *القاضي*, *الوافي* kelimelerinde olduğu gibi. Menkûs isimlerin ref hali mukadder bir zamme, cer hali de mukadder bir kesre ile olmaktadır. Örneğin, *جاء القاضي* cümlesinde geçen *القاضي* kelimesi fâil olup merfû konumundadır ve ref alâmeti takdîren zammedir. Ancak bu isimlerin nasb halleri lafzen fetha ile olur. *القاضي* قد يحكم أن cümlesinde geçen *القاضي* kelimesi nin ismi olmak üzere mansûb, nasb alâmeti de zâhirî fethadır.

⁷¹ İsm-i maksûr, sonu elif ile biten isimlerdir. Bu elif ister elif-i memdûde “اء” olsun ister elif-i maksûra “ى” (bu elife elif-i lâzime de denilir) olsun sonuç değişmez. *العصى*, *الفتى*, *مصطفى* kelimelerinde görüldüğü gibi. İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-nedâ ve bellî's-sadâ*, 77.

⁷² İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-nedâ ve bellî's-sadâ*, 76; İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri'z-zeheb*, 99; Galâyînî, *Câmiu'd-dürûsil-Arabiyye*, 1: 21; Ali Rıza, *el-Mercî fi'l-lügati'l-'Arabiyye*, 4. Baskı, Beyrût, tsz. 1: 17.

⁷³ Türkçede dolaylı anlatım konusunda incelenmekte olan mahkî i'râb, bir kelimeyi ya da bir cümleyi, duyulduğu veya yazıldığı şekliyle olduğu gibi tekrarlamaya denmektedir. Erol, *Arap Dilinde İ'râb*, 110.

⁷⁴ Mahkî olan ifade şâyet cümle olursa, o zaman i'râb'ı takdîrî değil mahallî olur. Galâyînî, *Câmiu'd-dürûsil-Arabiyye*, 1: 23.

cümlelerindeki لُو kelimesi)⁷⁵ ve sonu illetli olan muzâri fiiller takdîren i'râb almaktadır.

c. Mahallî İ'râb

Nahiv âlimlerinden bazıları mahallî i'râb'ı, “*âmiller sebebiyle meydana gelen itibârî bir değişiklik.*”⁷⁶ diye tarif etmiştir. Bazıları da mahallî i'râbın, sonu mahkî i'râbla meşgul olan mu'rab isimlerde (örn. مَرَزْتُ بِرَيْدٍ cümlesindeki رَيْدٍ kelimesi gibi) ve mebnî kelimelerde olmak üzere iki yerde olduğunu söylemiştir.⁷⁷ Bunu biraz açacak olursak, mebnî kelimeler ve cümleler lafzî ya da takdîrî i'râb almazlar. Dolayısıyla bu gibi kelimelerin ve ifadelerin cümle içerisinde buldukları yer/mahal belirtilir ve buna da mahallî i'râb denir.

Mahallî i'râb alan unsurları, kısa bir şekilde değerlendirmek istiyoruz. Bu unsurlar şunlardır: Mebnî kelimeler⁷⁸ (asıl mebnîler ya da ârizî mebnîler)⁷⁹ ve cümlelerin i'râbı (örn. قَالَ إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ) mahallen olur. Buradaki cümlelerden kasıt, i'râbda mahallî olmayan cümlelerdir. Zîra bazı cümlelerin i'râbda mahallî yoktur.⁸⁰

2.3.3. Türü (Nev'i) Bakımından İ'râb

Bazı nahivcilere göre türü/nev'i bakımından i'râb, ref, nasb ve cer olmak üzere üçtür.⁸¹ Bazıları ise bunlara cezmi de ilave ederek i'râbın dört kısımdan meydana geldiğini ifade etmişlerdir.⁸² Enbârî'ye göre i'râb ve binâ çeşitleri sekiz tane olup bunlardan dördü i'râba, diğer dördü de mebnîliğe mahsustur. İ'râb'a ait olanlar ref, nasb, cer ve cezm, binâyâ ait olanlar ise zamme, fetha, kesre ve vakıftır.⁸³ Enbârî bu ifadesiyle aynı zamanda i'râb çeşitlerinin dört olduğunu da ifade etmiş olmaktadır. Bu i'râb türlerinden ref ve nasb, isimlerde ve fiillerde ortak alâmet olarak

⁷⁵ Galâyînî, *Câmiu'd-dürûsil-Arabiyye*, 1: 25; Ali Rıza, *Mercî fi'l-lügati'l-'Arabiyye*, 1: 19.

⁷⁶ Galâyînî, *Câmiu'd-dürûsil-Arabiyye*, 1: 27.

⁷⁷ Birgivî, *İzhar*, 294.

⁷⁸ Bkz. Galâyînî, *Câmiu'd-dürûsil-Arabiyye*, 1: 25; Erol, *Arap Dilinde İ'râb*, 112.

⁷⁹ Bkz. Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, 1: 77-79; Birgivî, *İzhar*, 297-298; Galâyînî, *Câmiu'd-dürûsil-Arabiyye*, 1: 27.

⁸⁰ Şertûnî, *Mebâdiu'l-'Arabiyye*, 4: 383.

⁸¹ Zemahşerî, *el-Mufasssal*, 29.

⁸² Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî es-Sîbeveyh, *el-Kitâb*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, *Mektebetü'l-Hânicî* 3. Baskı, Kâhîre 1988, 1: 13; Enbârî, *Esrâru'l-Arabiyye*, 42; İbn Hişâm *Şerhu Katrı'n-nedâ*, 61; Birgivî, *İzhâr*, 280; Galâyînî, *Câmiu'd-dürûsil-Arabiyye*, 1: 19.

⁸³ Enbârî, *Esrâru'l-Arabiyye*, 42.

kullanılmaktadır.⁸⁴ Cer sadece isimlere ait bir i'râb alâmeti iken cezm sadece fiillere ait bir i'râb alâmetidir.⁸⁵

a. Ref Alâmetleri

Nahiv âlimleri ref alâmetlerini “*zamme*”, “*vâv*”, “*elif*” ve “*nûn*” olmak üzere dört olarak belirlemiştir.⁸⁶ Fakat bunlardan *zamme* asıl, diğerleri fer'dir.⁸⁷ Ref alâmetlerinden olan “*elif*” ve “*vâv*” ref alâmeti olma açısından isimlere mahsustur.⁸⁸ Bu alâmetlerden olan “*vâv*” da esmâ-i hamsede/sittede ve cemî müzekker salimde ref alâmeti olarak gelirken, nûn sadece muzâri fiillerde ref alâmeti olarak bulunmaktadır.⁸⁹ Ref alâmeti olarak hem isimlerde hem de muzâri fiilde ortak olarak kullanılan tek alâmet *zammedir*.⁹⁰ Ancak bu ismin ve fiilin mu'rab olması gerekmektedir. Mu'rab olmayan bir kelimenin sonundaki *zamme*, ref alâmeti olarak kabul edilmemektedir.⁹¹

b. Nasb Alâmetleri

Bu alâmetler fetha, kesre, elif, yâ ve nûn'un hazfî şeklinde beş tane⁹² olup bunlardan fetha asıl, diğerleri ise fer'dir.⁹³ Nasb alâmeti, isimlerde ve fiili muzâri de ortak kullanılması açısından ref ile aynı özelliği taşımaktadır.⁹⁴ Nasb alâmetlerinden “*elif*”, “*yâ*” ve “*kesre*” nasb alâmeti olarak isimlerde kullanılır iken “*elif*” esmâ-i hamse/sitte de kullanılan tek nasb alâmetidir. Yine nasb alâmetlerinden “*yâ*” da tesniye, cemî müzekker sâlim ve bunlara mülhâk isimlerde nasb alâmeti olarak önümüze çıkmaktadır. Kesre ise sadece cemî müennes sâlimlerde nasb alâmeti olarak işlem görür.⁹⁵ Nûn harfinin hazfî de sadece ef'âli hamsede/beş muzâri kalıbında nasb alâmeti olarak görülmektedir. Nasb alâmetlerinin aslı olan fetha ise إِنَّ مَحْمُودًا لَنْ يُجِبَّ

⁸⁴ Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, 1: 103; İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri'z-zeheb*, 57; Galâyîni, *Câmiu'd-dürûsil-Arabiyye*, 1: 20.

⁸⁵ Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, 1: 103; İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri'z-zeheb*, 57; İbn Hişâm *Şerhu Katrı'n-Nedâ ve bellis-sadâ*, 61; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akil*, 43.

⁸⁶ Birgivi, *İzhar*, 181.

⁸⁷ Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, 1: 100.

⁸⁸ Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, 1: 103; İbn Uşfûr, Ebu'l-Hasen Ali b.Mü'min el-İşbilî, *Şerhu Cümeli'z-Zeccâci*, thk. Sâhib Ebû Cenân, Beyrût 1999, 1: 79. 117; Galâyîni, *Câmiu'd-dürûsil-Arabiyye*, 1: 20.

⁸⁹ İbn Uşfûr, *Şerhu Cümeli'z-Zeccâci*, 1: 116-117.

⁹⁰ Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, 1: 103.

⁹¹ İbn Uşfûr, *Şerhu Cümeli'z-Zeccâci*, 1: 117.

⁹² Birgivi, *İzhar*, 181.

⁹³ Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, 1: 103; Galâyîni, *Câmiu'd-dürûsil-Arabiyye*, 1: 20.

⁹⁴ Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, 1: 103; Galâyîni, *Câmiu'd-dürûsil-Arabiyye*, 1: 20.

⁹⁵ İbn Uşfûr, *Şerhu Cümeli'z-Zeccâci*, 1: 117; Galâyîni, *Câmiu'd-dürûsil-Arabiyye*, 1: 18.

الهُوَآن cümlesindeki örnekte görüldüğü gibi hem fiili muzâride hem de isimde kullanılabilir. Fiili muzâri ise evveline nasb eden edatlardan birisi geldiğinde ya da mansûb olan bir kelimeye tâbi olduğunda mansûb olmaktadır.⁹⁶

c. Cer Alâmetleri

Cer alâmetleri üç tanedir. Bunlar “kesre”, “yâ” ve “fetha” olarak belirlenmiştir. Bunlardan kesre asıl, diğerleri fer’dir.⁹⁷ Bu üç alâmetin diğer alâmetlerden farkı, bunların sadece isimlere mahsus olmasıdır.⁹⁸ Fetha sadece gayr-ı munsarif isimlerde cer alâmeti olarak kullanılmaktadır.⁹⁹ “Yâ” ise üç yerde cer alâmeti olarak karşımıza çıkar. Bunlar tesniyeler, cemî müzekker sâlimler ve esmâ-i hamse/sitte dir.

d. Cezm Alâmetleri

Nahivciler cezman i’râb alâmeti olup olmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bir kısmı cezmi i’râb alâmeti olarak görürken,¹⁰⁰ Kûfe nahivcilerinden, Mâzinî (ö. 249/863) gibi bazı nahiv âlimleri de cezmi i’râb alâmeti olarak kabul etmezler.¹⁰¹ Cezmi i’râb çeşidi olarak kabul eden nahivciler, cezm alâmetlerinin sükûn ve haziften ibaret olduğunu kabul etmişlerdir.¹⁰² Cezm alâmeti bazen de ef’âli hamse diye bilinen beş muzâri siygasının sonundaki i’râb nûnlarının ıskâtı/düşmesi ile meydana gelmektedir. Bir diğer cezm alâmeti de sükûndur. Bu durum ise fiili muzârinin evveline cezm eden edatlardan birisi geldiğinde veya muzâri fiil, meczûm bir fiile tâbi olduğunda meydana gelmektedir.¹⁰³

2.3.4. Mahalli Bakımından İ’râb

İ’râbın bir diğer taksimi ise, her bir kelimenin hangi mahalde/konumda hangi i’râb alâmetlerini aldığına ve i’râbın tam veya nakıs oluşuna dair olan taksimdir. İzahını yapacağımız bu taksimi kendi içinde dört ayrı başlık altında ele almak mümkündür.

⁹⁶ İbn Usfûr, *Şerhu Cümeli’z-Zeccâci*, 1: 117.

⁹⁷ Galâyînî, *Câmiu’d-dürûsil-Arabiyye*, 1: 21.

⁹⁸ Abbâs Hasan, *en-Nahvü’l-vâfi*, 1: 103.

⁹⁹ İbn Usfûr, *Şerhu Cümeli’z-Zeccâci*, 1: 119; Galâyînî, *Câmiu’d-dürûsil-Arabiyye*, 1: 19.

¹⁰⁰ Suyûtî, *Hem’u’l-hevâmi*, 1: 75; Galâyînî, *Câmiu’d-dürûsil-Arabiyye*, 1: 19.

¹⁰¹ Radî, *Şerhu’r-Radî*, 1: 69; Suyûtî, *Hem’u’l-hevâmi*, 1: 75.

¹⁰² Birgîvî, *İzhâr*, 181; Suyûtî, *Hem’u’l-hevâmi*, 1: 75; Galâyînî, *Câmiu’d-dürûsil-Arabiyye*, 1: 20.

¹⁰³ İbn Usfûr, *Şerhu Cümeli’z-Zeccâci*, 1: 119; İbn Usfûr, *el-Mukarrib*, thk. Adil Ahmed Abdu’l-Mevcûd, Ali Muhammed Mu’avvez, Beyrût, 1998, 73.

a. Sadece Hareke ile İ'râb Alanlar

Arap dilcilerinden Suyûtî'ye göre asıl olan, i'râbın harekeyle olmasıdır. O harflerle yapılan i'râbı fer' olarak kabul etmektedir.¹⁰⁴ Bazı nahivciler ise harekeyle olan i'râbın asıl olması gerektiği hususunda birtakım sebepler ortaya koymuşlardır.¹⁰⁵ Harekeyle i'râb alma özelliği isimlere has bir durum olup, müfred munsarif, cemî mükesser munsarif, cemî müennes salim ve gayr-ı munsarif isimlerin i'râbları bu kategoride değerlendirilir. Bu vasfa sahip olan i'râb, tam ve nakıs olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.¹⁰⁶

a.1. Tam İ'râb Alanlar

Bu i'râb türü müfred munsarif isimlerle cemî mükesser munsarif isimlere ait olup üç hali de üç harekeyle yani ref hali zamme, nasb hali fetha, cer hali de kesre ile olmaktadır.

a.1.1. Müfred Munsarif İsimlerin İ'râbı

Arapçada isimlerin i'râb'ı, başına gelen lafzî ya da takdîrî âmillerin durumuna göre bazen ref, bazen nasb, bazen de cer şeklinde olur. Müfred isimler, sonlarının illetli (ا, ي, ي) olup olmaması yönüyle iki kısma ayrılmaktadır. “أَحْمَدُ , زَيْدٌ” gibi sonu illetli olmayan isim “*sahih*”, “مُصَنَّفِي , رَامٌ”, “مُوسَى , عَصَا” gibi sonu illetli olan isim ise “*illetli isim*” adını almaktadır.¹⁰⁷ Müfred isimlerin tam i'râb aldığını daha önce ifade etmiştik. Bu isimlerin i'râb durumunu birer örnek vererek göstermek istiyoruz: Ref hali, (örn. سِرْتُ مَعَ مُحَمَّدٍ) nasb hali, (örn. مَدَحْتُ مُحَمَّدًا) cer hali, (örn. سِرْتُ مَعَ مُحَمَّدٍ) gibi.

a.1.2. Cemî Mükesser Munsarif İsimlerin İ'râbı

Mükesser cemîler, ikiden daha çok nesneye delalet eden çoğul kelimelerdir. Bu tür cemîlerin mükesser ismini almasının nedeni, müfredinin aslı bozularak/yapısı değiştirilerek farklı bir yapı kazanmasından dolayıdır. “قَلَمٌ/أَقْلَامٌ , كِتَابٌ/كُتُبٌ , طَبِيبٌ/أَطِبَّاءٌ”

¹⁰⁴ Suyûtî, *el-Eşbâh ve 'n-Nezâir fi 'n-nahv*, 2: 31.

¹⁰⁵ Erol, *Arap Dilinde i'râb*, 89.

¹⁰⁶ Birgivî, *İzhâr*, 176-177.

¹⁰⁷ Enbârî, *Esrâru 'l-Arabiyye*, 53.

kelimeleri gibi.¹⁰⁸ Cemî mükesserin i'râb'ı da müfred ve sahih kelimelerde olduğu gibi harekeyle olup tamdır.¹⁰⁹ مَرَزْتُ بِرَجَالٍ , رَأَيْتُ رَجَالًا , ذَهَبَ رَجَالٌ gibi.¹¹⁰

a.2. Nâkıs İ'râb Alanlar

Nâkıs i'râb alanlar gurubunda iki tür isim bulunmaktadır. Bunlar cemî müennes salim ve gayr-ı munsarif isimlerdir. Bunlardan cemî müennes sâlimin ref hali zamme, nasb ve cer hali de kesre ile olur. Gayr-ı munsarif isimler ise ref halinde zamme, nasb ve cer halinde ise fetha ile i'râb almaktadır.¹¹¹

a.2.1. Cemî Müennes Salim İsimlerin İ'râbı

Müfred bir ismin sonuna, bir “*elif*” ve bir “*tâ*” (ت ا) eklenerek yapılan ve ikiden fazla nesneye delâlet eden isimlere “*cemî müennes sâlim*” denir.¹¹² مُسْلِمَات , مُؤْمِنَات , مُسْلِمَات gibi. Bu kelimelerin asılları, مُؤْمِنَةٌ , مُؤْمِنَةٌ , مُسْلِمَةٌ şeklindedir.¹¹³ Cemî müennes salimin i'râb'ı da hareke ile olup nakıstır. “مَرَزْتُ بِمُسْلِمَاتٍ , رَأَيْتُ مُسْلِمَاتٍ , جَاءَتْ مُسْلِمَاتٌ” örneklerinde görüldüğü gibi.

a.2.2. Gayr-ı Munsarif İsimlerin İ'râbı

Gayr-ı munsarif konusu, tezin asıl konusu olması nedeniyle bu konu ile alâkalı gerekli bilgi, tezin gayr-ı munsarif bölümünde kapsamlı bir şekilde verilecektir. Bu nedenle bu kısımda sadece gayr-ı munsarif isimlerin i'râbı hususuna kısaca yer vererek yetinmek istiyoruz. Sonuna tenvîn kabul etmeyen¹¹⁴ ve mecrûr konumunda da kesre yerine fetha alan isimlere gayr-ı munsarif denmektedir.¹¹⁵ Gayr-ı munsarif isimler, munsarif isimlerle iki yerde uygunluk arz ederken, iki yerde de onlardan

¹⁰⁸ Enbârî, *Esrâru'l-Arabiyye*, 76; *Radî, Şerhu'r-Radî*, 1: 75; Galâyînî, *Câmiu'd-dürûsil-Arabiyye*, 1: 25-26; Ali Rıza, *Mercî fi'l-lügati'l-Arabiyye*, 1: 20.

¹⁰⁹ Enbârî, *Esrâru'l-Arabiyye*, 76; Abû Muhammed el-Kâsım Ali b. Muhammed el-Harîrî, *Şerhu Mulhâti'l-İ'râb*, thk. Berakât Yusuf Habbâd, Beyrût, 1997, 119; Galâyînî, *Câmiu'd-dürûsil-Arabiyye*, 1: 20; Ali Rıza, *Mercî fi'l-lügati'l-Arabiyye*, 1: 138.

¹¹⁰ *Radî, Şerhu'r-Radî*, 1: 75; Birgivî, *İzhâr*, 177; Galâyînî, *Câmiu'd-dürûsil-Arabiyye*, 1: 21.

¹¹¹ *Radî, Şerhu'r-Radî*, 1: 74-75; Birgivî, *İzhâr*, 177; Galâyînî, *Câmiu'd-dürûsil-Arabiyye*, 1: 20.

¹¹² Ahmed Hâşim, *Kavâidu'l-esâsiyye li'l-lügati'l-Arabiyye*, Dâru'l-Fikr, Beyrût, tsz. 53.

¹¹³ Enbârî, *Esrâru'l-Arabiyye*, 73; Bkz. Harîrî, *Şerhu Mulhâti'l-i'râb*, 116.

¹¹⁴ Tenvînin neden gayr-ı munsarif isimlerde değil de, munsarif isimlerde olduğu hususu da nahivciler arasında ayrı bir tartışma konusudur. Sibeveyh, tenvîn daha hafif olduğu için müfred munsarif isimlerde bulunur derken, Ferrâ gibi bazı dilciler de tenvînin isimle fiil arasında ayırıcı bir fark olduğunu ifade etmişlerdir. Birtakım nahivciler ise tenvînin, munsarif isimler ile gayr-ı munsarif isimler arasındaki farkı ortaya koymak için kullanıldığını belirtmiştir. Sibeveyh, *el-Kitâb*, 1: 12; Enbârî, *Esrâru'l-Arabiyye*, 54; Harîrî, *Şerhu Mulhâti'l-i'râb*, 116.

¹¹⁵ Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, 1: 174; Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 1: 74; Galâyînî, *Câmiu'd-dürûsil-Arabiyye*, 1: 20.

ayrılmaktadırlar. Her iki guruptaki kelimeler de zâhirî veya takdîrî hareketlerle i'râb almaktadır. Ancak gayr-ı munsarif isimler ref halinde zamme, nasb ve cer halinde ise fetha ile i'râb almaktadırlar.¹¹⁶ Buna örnek olarak şu cümleleri gösterebiliriz. تَعَلَّمَ أَحْمَدُ (Ahmet meseleyi öğrendi), نَافَسَ الطُّلَّابُ أَحْمَدَ (Öğrenciler Ahmet ile yarıştı), فَاضَ النَّاءُ عَلَى أَحْمَدَ (Ahmet çokça övüldü) cümlelerinde olduğu gibi. Ancak bu isimlerin cer alâmeti fetha olduğundan fetha ile mecur olmuştur.¹¹⁷

Gayr-ı munsarif isimler eliflâm (ال) takısı aldıklarında ya da bir kelimeye muzâf olduklarında kesre almama özelliğini kaybederler. Örneğin, مَرَزَتْ بِأَحْمَدِكُمْ cümlesinde أَحْمَدُ kelimesi muzâf, مَرَزَتْ بِالْأَحْمَدِ cümlesinde ise başında bulunan eliflâmdan dolayı kesre harekesini aldığı görülmektedir.¹¹⁸

b. Sadece Harf ile İ'râb Alanlar

Esmâ-i sitte/esmâ-i hamse, cemî müzekker salim ile ona mülhak olanların, tesniye ve tesniyeye mülhak olanların i'râb'ı, bu kısımda yer almaktadır. Bunlardan sadece esma-i sitte tam, diğerleri ise nakıs i'râb alırlar. Esmâ-i sittenin harf ile i'râb alabilmesi için;

- Mütakellim yâ'sının dışında bir şeye muzâf olması. Mütakellim “yâ” sına muzâf olması durumunda i'râb'ı, “yâ”dan bir önceki harf üzerine takdir edilerek üç halde de takdîrî olur.¹¹⁹

- Müfred olması; tesniye ve cemî olmaması.

- Tasgîrlenmiş olmaması gerekir. Çünkü tasgîr edilmiş ismin i'râbı, harekeyledir.¹²⁰

b.1. Esmâ-i Sitte'nin İ'râbı

Esmâ-i sitte veya esmâ-i hamse olarak adlandırılan bu isimleri, nahivcilerin bir kısmı şu هُنَّ , هُنَّ , هُنَّ , هُنَّ , هُنَّ , هُنَّ kelimelerden ibaret olduğunu ifade ederek bu isimlerin sayısının altı olduğunu savunmuşlardır.¹²¹ Bazıları da bu altı isimden هُنَّ kelimesini

¹¹⁶ İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 77; Erol, *Arap Dilinde i'râb*, 91.

¹¹⁷ Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, 1: 109; İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri'z-zeheb*, 60; Galâyînî, *Câmiu'd-dürûsil-Arabiyye*, 1: 22.

¹¹⁸ İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri'z-zeheb*, 77-78; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 77.

¹¹⁹ Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, 1: 109.

¹²⁰ Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, 1: 108-109; Radî, *Şerhu'r-Radî*, 1: 74; Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi'*, 1: 75.

¹²¹ Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, 1: 108-109; İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufassal*, 1: 153; Radî, *Şerhu'r-Radî*, 1: 77; Birgivî, *İzhâr*, 177; Ahmed Hâşim, *Kavâ'idü'l-Esâsiyye li'l-lügati'l-Arabiyye*, 63.

istisnâ ederek bu kelimeleri beş olarak addetmişlerdir.¹²² Nahiv âlimleri esmâ-i sittenin i'râbının harfle mi yoksa hareke ile mi olduğu hususunda farklı görüşler ileri sürseler de Ebû Hayyân ile Basralı dilcilerden Zeccâcî ve Zeyyâdî'ye (ö. 249/863) göre en tutarlı görüş, bu isimlerin harfle i'râb almasıdır. Ferrâ ve Kisâî gibi dilciler ise esmâ-i sittenin hem harfle hem de hareke ile i'râb aldığını ifade etmişlerdir.¹²³ İ'râb'ı harfle olan bu altı kelime, ref halinde “و” (örn. هُوَ أَبُوكَ), nasb halinde “ا” (örn. رَأَيْتُ أَبَاكَ), ve cer halinde “ى” (örn. مَرَرْتُ بِأَبِيكَ) alır. Verdiğimiz örneklerin üçünde de görüldüğü üzere أب kelimesi üç halde de i'râbını lafzen ve harfle almıştır. Esmâ-i sittenin diğer isimleri de, şartlarını taşıdıkları takdirde aynı şekilde i'râb almaktadırlar.

b.2. Cemî Müzekker Salim ve Ona Mülhak Olanların İ'râbı

Sonuna, ref halinde bir “vâv” ve “nûn”/ و ن , nasb ve cer halinde ise bir “yâ” ile “nûn/ ين eklenerek yapılan ve ikiden fazla nesneyi gösteren isimlere “cemî müzekker salim” denir.¹²⁴ Ayrıca bu tür cemîler bu isimlendirmenin yanında “sahih cemî” olarak da bilinmektedir.¹²⁵ التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ الْأَمْرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللَّهِ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ “Bunlar, tövbe edenler, ibâdet edenler, hamdedenler, oruç tutanlar , rükû’ ve secde edenler, iyiliği emredip kötülükten alıkoyanlar ve Allah’ın koyduğu sınırları hakkıyla koruyanlardır. Mü’minleri müjdele” (et-Tevbe, 9/112.) âyetindeki altı çizili olan kelimelerin tamamını bu tür cemîlere örnek olarak gösterebiliriz. Cemî müzekker salimler, ref halinde “zamme” yerine “vâv” ile nasb ve cer halinde ise “fetha” ve “kesre” yerine “yâ” ile i'râb alırlar. Örneğin, عَلَى الْمُسْلِمِينَ، شَاهَدْتُ الْمُسْلِمِينَ، حَضَرَ الْمُسْلِمُونَ, cümlelerinde olduğu gibi. Cemî müzekker salimin sonundaki nûn daima fetha olarak kalır.¹²⁶ Cemî müzekker salime ilhak edilen kelimeler de tıpkı bu cemîler gibi i'râb almaktadır.

b.3. Tesniye ve Tesniye’ye Mülhak Olanların İ'râbı

Nahivcilerin ekserisine göe tesniye, kelimenin sonuna getirilen ekler/ن ve ين nedeniyle, harflerde, harekelerde ve manada müttetik olarak iki nesneye delalet eden

¹²² Galâyîni, *Câmiu'd-dürûsil-Arabiyye*, 1: 22.

¹²³ Ebû Hayyân, *et-Tezyîl ve't-tekmîl*, 176.

¹²⁴ Ahmed Hâşim, *Kavâ'idü'l-esâsiyye li'l-lügati'l-Arabiyye*, 60; Birgivi, *İzhâr*, 177-178.

¹²⁵ Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, 1: 137; Harîrî, *Şerhu Mulhâti'l-i'râb*, 111; İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri'z-zeheb*, 84;

¹²⁶ Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, 1: 109.

kelimelere denmektedir.¹²⁷ Harf ile i'râb alan kelimelerden birisi de tesniye isimlerdir. Tesniye isimlerin i'râb'ı nâkıs olduğu için i'râbının üç hali iki harfle/ref halinde elif, nasb ve cer halinde ise yâ ile gerçekleşmektedir.¹²⁸ Bunları birer örnekle gösterelim. Ref hali, (هُمَا مُسْلِمَانِ), nasb hali, (أَكْرَمْتُ مُسْلِمَيْنِ), cer hali, (سَلَّمْتُ عَلَى الْمُسْلِمِينَ) gibi.¹²⁹ Tesniye isimlerde bulunan tesniye elif'i, hem ref alâmeti, hem tesniye alâmeti ve hem de i'râb harfi olarak kendisinde üç tane özellik bulundurmaktadır. Bu eliften hemen sonra gelen nûn ise i'râb harfi olmayıp o kelimenin müfredindeki tenvîn ve harekeden bedel olarak kelimeye dâhil olmuştur.¹³⁰ Ayrıca bunların dışında bir de tesniyeye mülhak olan kelimeler vardır. Bu kelimeler de tesniyenin i'râbı gibi i'râb almakta olup şunlardır. 131 *اثنان*, *اثنان*, *اثنان*, *اثنان*, *اثنان* Bunlardan *كَلَا* ve *كَلْنَا* kelimeleri ancak bir zamire muzâf olmaları durumunda tesniyeye mülhak¹³² olurlar ve tesniyenin i'râbı gibi i'râb alırlar. “Rabbin, kendisinden başkasına asla ibadet etmemenizi, anaya babaya iyi davranmanızı kesin olarak emretti. Eğer onlardan biri, ya da her ikisi senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşırsa, sakın onlara “öf!” bile deme; onları azarlama; onlara tatlı ve güzel söz söyle.” (el-İsra, 17/23.) âyetindeki altı çizili kelime olduğu gibi.

c. Hareke ve Hazf İle İ'râb Alanlar

Bu i'râb türü sadece muzâri fiilde karşımıza çıkmaktadır. Muzâri fiile mahsus kapsamlı bilgiyi daha önce ilgili kısımda verdiğimizden, bu bölümde sadece muzâri fiilin i'râbına yönelik kısa bir açıklama ile yetineceğiz. Muzâri fiilin iki siygası hariç¹³³ kalan on iki siygasının tamamı mu'rabdır. Fakat bu siygalardan sadece beş müfret siyga, fiilin sahih olması halinde hareke ile i'râb almaktadır. Bunlar müfret gâib, gâibe, müfret muhatab ve mütekellim siygalarıdır. *يَفْعَلُ*, *تَفْعَلُ*, *تَفْعَلُ*, *أَفْعَلُ*, *نَفْعَلُ* gibi. “*Müfredat-*

¹²⁷ *Radî, Şerhu'r-Radî*, 1: 83-84; *Suyûtî, Hem'u'l-hevâmi*, 1: 134-135; *Galâyînî, Câmiu'd-dürûsil-Arabiyye*, 2: 11; *Erol, Arap Dilinde i'râb*, 100.

¹²⁸ *Enbârî, Esrâru'l-Arabiyye*, 65.

¹²⁹ *Abbâs Hasan, en-Nahvü'l-vâfi*, 1: 160; *İbn Hişâm, Şerhu Şuzûri'z-zehab*, 71-72.

¹³⁰ *Harîrî, Şerhu Mulhâti'l-i'râb*, 110; *Ahmed Hâşim, el-Kavâidu'l-esâsiyye*, 58.

¹³¹ *اثنان* ve müennesi olan *اثنان* Hicaz lehçesinde kullanılmaktadır. *اثنان* kelimesi ise Temim lehçesinde kullanılmaktadır. Ayrıca bu kelimelerin müfretleri duyulmadığı için tesniye olarak da isimlendirilmezler. *Radî, Şerhu'r-Radî*, 1: 84; *İbn Hişâm, Şerhu Şuzûri'z-zehab*, 82; *Suyûtî, Hem'u'l-hevâmi*, 1: 136; *Galâyînî, Câmiu'd-dürûsil-Arabiyye*, 2: 12.

¹³² Yukarıda zikri geçen kelimeler ahlında tesniye değildir. Ancak tesniye isimlerin i'râbı gibi i'râblandıklarından dolayı tesniye gibi kabul edilerek bu kelimeler için “tesniyeye mülhak” ifadesi kullanılmıştır.

¹³³ Muzâri fiilde yukarıda zikri geçen mebnî siygalardan, cemî gâibe siygası ile cemî muhataba siygasıdır. Bu siygalardan *يَفْعَلُ* ve *تَفْعَلُ* kelimeleriyle ifade edilir.

ı hamse” olarak da bilinen fiili muzârinin bu müfred çekimleri, ref halinde zamme, nasp halinde fetha ve cezm halinde ise sükûn ile i’râb almaktadır.¹³⁴ Bu durumda fiili muzârinin i’râbı, nâkıs değil tam olur. Yani üç hali de hareke ve sonunun hazfi ile olur.¹³⁵ لَمْ يَكْتُبْ مُحَمَّدٌ رِسَالَتَهُ cümlelerinde fiili muzârinin üç i’râb hali de görülmektedir. Fakat fiili muzârinin sonuna te’kîd nûnlarından birisi veya nisve nûn’u bitiştiğinde, bu fiil mebnî olur ve i’râbını da takdîren alır. Bu durumda te’kid nûnundan önceki harfin harekesi ne ise o hal üzere kalır.¹³⁶ لَأَفْعَلَنَّ كَذَا örneğinde olduğu gibi.

c.1. Sonu Sahih ve Sonuna Fail Zamiri Bitişmeyen Müfred Muzârinin İ’râbı

Sahih muzâri fiilin i’râbının üç halinin üç şekilde olduğunu ifade etmiştik. Bu i’râb durumlarını birer örnekle göstermek istiyoruz: Ref hali, “يَضْرِبُ عَلِيٌّ” nasb hali,” لَمْ تَخْرُجْ مِنَ الْبَيْتِ” gibi.¹³⁷ لَمْ يَكْتُبْ مُحَمَّدٌ رِسَالَتَهُ cezm hali,

Daha önce de ifade edildiği gibi muzâri fiilin, fail zamiri, nisve nûn’u bitişen iki siyganın (يَفْعَلَنَّ - تَفْعَلَنَّ) dışındaki tüm siygaları mu’rabtır. Ancak örneklerde de görüldüğü üzere bunlardan müfredâtı hamse diye tâbir edilen beş müfred muzâri siygasının i’râbının, üç halinin de üç şekilde olmak üzere tam olduğu anlaşılmaktadır.

c.2. Sonu İletli olan Müfred Muzârinin İ’râbı

Sonu illetli olan muzâri fiilden kasıt, sonunda illet harflerinden (و,ى,ي) birisi bulunan demektir. İletli fiili muzârinin i’râbının, sahîh muzârinin i’râbına göre lafzî veya takdîrî olması açısından farklı olduğu görülmektedir. Mu’tell diye de ifade edilen bu fiilin i’râbını incelediğimizde ortaya üç farklı durum çıkmaktadır. Muzâri fiilin i’râbıyla alakalı bu üç durumu örnekleriyle kısaca açıklamaya çalışacağız.

c.2.1. Sonu يَرْضَى gibi elif olan fiili muzârinin ref hali ve nasb hali takdîrîdir. Örneğin; (ref hali), لَمْ يَرْضَى الْعَاقِلُ بِالْأَدَى , (nasb hali), يَخْشَى مُحَمَّدٌ رَبَّهُ , Bu tür fiillerin ref ve nasb hallerinin takdîrî olmasının sebebi ise teazzür/harekenin “elif” üzerinde ortaya çıkmasının imkânsız olmasındandır. Zikri geçen bu fiilin cezm haline

¹³⁴ Zemahşerî, *el-Mufasssal*, 293; Ali Rıza, *Mercî fi’l-lügati’l-‘Arabiyye*, 1: 161; İbrahim b. Muhammed Arabşâh el-İsferâyîni İsamuddîn, *el-Lübâb fi ‘ilmi’l-i’râb*, thk. Şevki Me’arrî, Beyrût, 1996; Şertûnî, *Mebâdiu’l-‘Arabiyye*, 4: 229; İbn Uşfûr, *el-Mukarrib*, 76.

¹³⁵ Abbâs Hasan, *en-Nahvü’l-vâfi*, 1: 182; Birgîvî, *İzhâr*, 178.

¹³⁶ Suyûtî, *Hem’u’l-hevâmi*, 1: 67.

¹³⁷ Abbâs Hasan, *en-Nahvü’l-vâfi*, 1: 177; Suyûtî, *Hem’u’l-hevâmi*, 1: 67; Birgîvî, *İzhâr*, 178.

gelince bu fiilin cezm hali lafzî olup cezm alâmeti ise sonundaki elifin hazfiyle meydana gelmektedir.¹³⁸ لَمْ يَرْقَ الْعَاجِزُ örneğinde geçen يَرْقَى fiili buna örnektir.

c.2.2. Sonu, يَصْفُو, يَبْدُو, يَسْمُو kelimelerindeki gibi “vâv” ile biten muzâri fiilin ref hali يَسْمُو الْعَالِمُ örneğindeki gibi takdiri, nasb hali sondaki “vâv” üzerinde zahir bir fetha ile olur. لَنْ يَصْفُو الْمَاءَ إِلَّا بِالتَّنْقِيَةِ (Su ancak temizlemekle arınır) cümlesinde yer alan يَصْفُو fiilinde olduğu gibi. Bu fiilin cezm hali ise sonda bulunan “vâv” in hazfi ile gerçekleşir ve i'râbı da lafzî olur. لَمْ يَبْدُ النُّجْمُ وَرَاءَ السُّحْبِ الْمُتْرَاكِمَةِ (Yıldız kat kat olan bulutların arkasından görünmedi) cümlesinde geçen altı çizili fiilde görüldüğü gibi. Haziften sonra kelimenin sonunda bulunan zamme ise hazfedilen “vâv”a delalet etmektedir.¹³⁹

c.2.3. Sonu, يَمْشِي, يَزْمِي kelimelerindeki gibi “yâ” ile biten fiili muzâriye gelince bunun i'râbı da ref halinde “yâ” harfi üzerine takdir edilen bir zamme ile olur. يَمْشِي Öğrenci üniversite yolunda yürüyor) cümlesinde görülen يَمْشِي fiili gibi. Nasb hali لَنْ يَبْغِيَ أَحُ عَلَى أَخِيهِ (Kardeş kardeşine asla zulmetmez) örneğinde olduğu gibi “yâ” üzerinde zâhirî bir fetha ile olmaktadır. Bu özellikteki muzâri fiilin cezm hali ise sonunun hazfi ile gerçekleşmektedir. Örneğin, لَمْ يَبْنِ الْجَدُّ إِلَّا الْعَصَامِيُونَ (Dede sadece seçkin kimseler yetiştirdi.) cümlesinde bulunan يَبْنِ kelimesi meczûmdur ve cezm alâmeti ise sonundaki ى harfinin düşmesidir.¹⁴⁰

d. Harf ve Hazif ile İ'râb Alanlar

Bu grupta yer alan kelimeler ef'âl-i hamse/beş fiil¹⁴¹ olarak bilinen ve sonu “nûn” harfi/ن ile biten muzâri fiilerdir. Bu fiiler, “nûn” lu siygalar diye de bilinmektedir. Bunların sayısı toplamda yedi olmakla beraber beş vezinde toplanmıştır.¹⁴² Bu yüzden de “ef'âl-i hamse” adını almışlardır. - يَفْعَلُونَ - تَفْعَلُونَ - يَفْعَلَانِ - تَفْعَلَانِ gibi.¹⁴³ Bu fiillerin i'râbı, ref halindeyken nûnun sübutu/varlığı ile nasb ve cezm halinde ise “nûn” harfinin hazfi ile olmaktadır.¹⁴⁴ Dolayısıyla bu fiillerin i'râbının

¹³⁸ Abbâs Hasan, *en-Nahvü 'l-vâfi*, 1: 182; Birgivî, *İzhâr*, 178.

¹³⁹ İbn Hişâm *Şerhu Katri 'n-nedâ ve bellis-sadâ*, 67; Birgivî, *İzhâr*, 178.

¹⁴⁰ Abbâs Hasan, *en-Nahvü 'l-vâfi*, 1: 183.

¹⁴¹ “Efâl-i hamse” diye bilinen beş fiil, sonuna tesniye elifi ile meksûr bir “nûn” veya cemî “vâv”ı ile fethalı bir “nûn” bitişen beş muzâri fiil siygasıdır. Abbâs Hasan, *en-Nahvü 'l-vâfi*, 1: 177; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 79; Birgivî, *İzhâr*, 178; Galâyînî, *Câmiu 'd-dürûsil-Arabiyye*, 1: 22.

¹⁴² Suyûtî, *Hem 'u 'l-hevâmi*, 1: 171.

¹⁴³ Abbâs Hasan, *en-Nahvü 'l-vâfi*, 1: 177; İbn Yaîş, *Şerhu 'l-Mufassal*, 4: 211; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 79; Galâyînî, *Câmiu 'd-dürûsil-Arabiyye*, 1: 22.

¹⁴⁴ İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri 'z-zeheb*, 93.

üç hali iki i'râb şekliyle olduğu için nâkıstır.¹⁴⁵ Ref hali, (فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أُنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ) “Öyle ise siz de bile bile Allah’a ortaklar koşmayın.” (el-Bakara, 2/22.) âyetinde geçen تَعْلَمُونَ fiili ef’âl-i hamseden olup merfûdudur ve ref alâmeti de sonundaki “nûn” harfinin sübûtudur.¹⁴⁶ تَفْعَلُونَ - تَفْعَلُونَ - تَفْعَلُونَ - تَفْعَلُونَ - تَفْعَلُونَ kelimeleri de aynı şekilde ef’âl-i hamsenin (beş fiil) ref haline örnektir. Örneğin, تَنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى “Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz. Her ne harcarsanız Allah onu bilir.” (Âli İmran 3/92.) âyetinde yer alan altı çizili birinci ve ikinci fiillerden nasb alâmeti olarak nûnların düştüğü görülmektedir. لَنْ يَفْعَلَا - لَنْ يَفْعَلُوا - لَنْ يَفْعَلَا - لَنْ يَفْعَلُوا - لَنْ يَفْعَلَا - لَنْ يَفْعَلُوا kelimeleri de aynı şekilde ef’âl-i hamseden olup mensupturlar.¹⁴⁷

Ancak, تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا “Eğer yapamazsanız ki hiçbir zaman da yapamayacaksınız” (el-Bakara, 2/24.) âyetindeki altı çizili fiillerde hem nasb hali hem de cezm hali birlikte görülmektedir. Bu sebeple her iki fiilde de nasb ve cezm hallerinden dolayı sonlarındaki “nûn” harfinin düştüğü görülür.¹⁴⁸ لَمْ يَفْعَلَا - لَمْ يَفْعَلُوا - لَمْ يَفْعَلَا - لَمْ يَفْعَلُوا - لَمْ يَفْعَلَا - لَمْ يَفْعَلُوا kelimeleri de meczûm olup cezm alâmetleri ise sonlarındaki nûnların ıskâtı/düşmesidir.

¹⁴⁵ Birgivî, *İzhâr*, 178.

¹⁴⁶ Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, 1: 179-180; İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri'z-zeheb*, 94; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 79.

¹⁴⁷ Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, 1: 179-180; İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri'z-zeheb*, 94; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 79-80; Birgivî, *İzhâr*, 179.

¹⁴⁸ Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, 1: 179-180; İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri'z-zeheb*, 94; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 79-80; Birgivî, *İzhâr*, 179.

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAP DİLİNDE GAYR-I MUNSARİF

Nahiv kaynaklarında genellikle الصَّرْفُ مِنَ الْمُنْتَوَعِ ya da مَا لَا يَنْصَرِفُ şeklinde ifade edilen gayr-ı munsarif konusunun daha iyi anlaşılabilmesi açısından öncelikle kendisiyle yakın alakası bulunan “sarf” ve “munsarif” kavramlarının iyi anlaşılması gerektiği kanaatindeyiz. Bu iki kavramı kısaca açıkladıktan sonra asıl konumuz olan gayr-ı munsarif konusu üzerinde detaylı bir şekilde durmaya çalışacağız.

a. Sarf

Sarf (الصَّرْفُ) kelimesi lügatta “ses çıkarmak, halis süt, saf gümüş, yüzünü çevirmek ve bir şeyi bırakıp başka bir şeye yönelmek.” gibi farklı anlamlara gelmektedir.¹⁴⁹ Nahivdeki kullanımında ise sarfın bu manalardan birinden kaynaklandığı düşünülmektedir.¹⁵⁰ Nahivcilerin tarifine göre sarf, tenvîndir. Dolayısıyla memnû’ mines-sarf, tenvînden men edilen, gayr-ı munsarif ise tenvîn almayan demektir. Nahiv âlimlerinden İbn Mâlik (ö.672/1274), “*Elfiyye*” adlı eserinde yaptığı değerlendirmede beyitler haline getirdiği ifadesinde sarfı şöyle tarif etmektedir: الصَّرْفُ تَنْوِينٌ أَتَى مُبِينًا - مَعْنَى بِهِ يَكُونُ الْإِسْمُ أَمْكَّنًا “*Sarf, ismin kendisiyle emken olduğu/kuvvet bulduğu manayı beyan edici olarak gelen tenvîndir.*”¹⁵¹ Buna göre tenvînden men edilen isim, kesreden de men edilmektedir. Çünkü gayr-ı munsarif olan bir isim muzâf olduğunda ya da eliflâm takısı aldığı zaman zaten tenvîn almayacağı için kesre düşmez. Kesre, sadece tenvîn alabilecek durumda olan (muzâf ya da eliflâmlı olmayan) isimlerden tenvînin düşmesine bağlı olarak düşmektedir. Bu durum ise sarftan asıl maksadın tenvîn olduğunu göstermektedir.¹⁵² Bu görüşü benimseyenlere göre أَحْمَرُكُمْ، الْأَحْمَرُ، أَحْمَرُونَ ve أَجْمَعُونَ kelimelerinde olduğu gibi tenvînden men edilmeleri söz konusu

¹⁴⁹ Edmâ Tarabeyh, *el-Memnû’u mines-sarf*, Mektebetü Lübnan nâşirün, 1. Baskı, Beyrût, 2001, 1; Ökkeş General, *Arap Dilinde Gayr-ı Munsarif*, (Basılmamış yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2013, 13.

¹⁵⁰ Abbâs Hasan, *en-Nahvü’l-vâfi*, 4: 200-201; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, ص, ر, ف, mad; Edmâ Tarabeyh, *el-Memnu’u mines-Sarf*, 1.

¹⁵¹ Muhammed b. Abdullah b. Mâlik el-Ebû Hayyân, *el-Elfiyye*, Beyrut el-Mektebetü’ş-Şa’biyye, tsz. 43; Şâtıbî, *el-Mekâsıdu’s-şâfiyye*, 5: 575.

¹⁵² Edmâ Tarabeyh, *el-Memnû’u mines-Sarf*, 1.

değildir.¹⁵³ Dilcilerden bazıları ise kesrenin tenvîne tâbî olarak değil de, gayr-ı munsarif ismin fiile benzemesinden dolayı ikisinin birden düştüğünü iddia etmektedirler. Bu görüşte olanlara göre أَحْمَرُكُمْ ، أَحْمَرُ ، أَحْمَرُ kelimeleri de munsariftir. Çünkü tenvîn veya kesra, gayr-ı munsarif olmalarından dolayı düşmüş değildir.¹⁵⁴ Ancak bu hususta genel olarak birinci görüş tercih edilmektedir. Yani kesre tenvîne tâbî olarak düşmektedir. Çünkü şiir vezninin tamamlanması için gayr-ı munsarif bir ismin tenvîn alması gibi zarûri hallerde, kesreye ihtiyaç olmadığı halde tenvînle beraber o da geri dönmektedir. Bu durum ise kesrenin tenvîne bağımlı hareket ettiğini göstermektedir.¹⁵⁵

b. Munsarif

Munsarif (الْمُنْصَرَفُ) kelimesi ise herhangi bir şeyi, bir halden başka bir hale çevirmek anlamında kullanılan صَرَفَ masdarının اِنْفِعَالِ babından ism-i fâildir.¹⁵⁶ Bir nahiv terimi olarak ise munsarif isimler, tenvîn ve kesre dâhil olmak üzere bütün hareketleri kabul eden isimlerdir.¹⁵⁷ Munsarif isimlere i'râb hallerinin tamamında, aslî tenvîn çeşitlerinden birisi bitişebilir. Tenvîn-i sarf veya tenvîn-i emkeniyye diye bilinen bu tenvînin bir isme bitişmesi, bitiştiği ismin diğer isimlere göre isimlikte daha köklü, daha yerleşik ve daha sağlam (emken) olduğuna delalet etmektedir.¹⁵⁸ Sözü edilen bu tenvîn, bazı durumlarda isimlerden düşmektedir. Bu tenvînin isimden düştüğü durumlar şunlardır: Bir isme muzâf olduğunda, marife bir münâdâ olduğunda, kendisine eliflâm/ال takısı bitiştiğinde ve nefyi cins için olan/cinsin hükmünü nefyeden “lâ” nın (لَا النَّافِيَةُ لِلْجِنْسِ) ismi olduğunda.¹⁵⁹

Tenvîn-i emkeniyye diye bilinen tenvîn ve i'râb, dâhil oldukları ismi harflere ve fiillere benzemekten uzaklaştıran ve isimlikte kuvvet kazandıran iki alamettir. Çünkü tenvîn harflere ve fiillere bitişmez. Aynı şekilde harfler ve fiillerin çoğunluğu da mu'rab değildir. Ancak sadece i'râbın varlığı ile “mütemekkin” durumdaki bir isim, mu'rab isimlere has bu tenvînin de dâhil olmasıyla “emken” hâle gelir. Dolayısıyla bir

¹⁵³ Radî, *Şerhu'r-Radî*, 1: 102.

¹⁵⁴ Radî, *Şerhu'r-Radî*, 1: 102.

¹⁵⁵ Radî, *Şerhu'r-Radî*, 1: 102; Edmâ Tarabeyh, *el-Memnu'u mines-sarf*, 1-2.

¹⁵⁶ Râgıb, *el-Müfredât*, 367.

¹⁵⁷ Ebu İshak Zeccâc, *Mâ yensarifü ve mâ la yensarif*, thk. Hüdâ Mahmûd Karâ'a, Dâru'l-kütüb, Kâhire 1971, 1-2.

¹⁵⁸ Radî, *Şerhu'r-Radî*, 1: 102.

¹⁵⁹ General, *Arap gramerinde gayr-ı munsarif*, 15.

isim, i'râb alıp da tenvîn almamış ise “mütemekkin”, her ikisini de almış ise “emken” olmaktadır.¹⁶⁰

Mütemekkin olma durumu, ismin fiile benzemekten uzak olup isimlikte kuvvet bulması ve kökleşmiş olmasını ifade etmektedir. İsmi emken olması ise isimlikte mütemekkin bir isimden daha kuvvetli ve köklü olması anlamına gelmektedir.¹⁶¹

Sonuç olarak munsarif olan isim, hem i'râb hem de tenvîn alabildiği için “mütemekkin emken”, gayr-ı munsarif isim ise sadece i'râb alabildiği için “mütemekkin gayr-ı emken” diye isimlendirilir. Yani emken isim, aynı zamanda mütemekkindir ve onu da kapsar. Bundan dolayıdır ki munsarif isimlere mütemekkin emken de denmektedir.¹⁶²

Munsarifın zıddı olan gayr-ı munsarif ise “gayr” ve “munsarif” kelimelerinden müteşekkil bir nahiv terimidir. Nahiv kaynaklarında genellikle, “aslî tenvîn türlerinden herhangi birini ve kesreyi kabul etmeyen isimdir.” şeklinde tarif edilmektedir.¹⁶³ Bazı kaynaklarda “tenvînle birlikte kesrenin de kendisine bitişmediği isim.” olarak ifade edilir.¹⁶⁴ Bazıları ise gayr-ı munsarifi, “kendisinde dokuz illetten ikisi veya iki illet yerine kâim olan bir illet bulunan isimdir.”¹⁶⁵ şeklinde ifade etmişlerdir. Gayr-ı munsarif olan bir isim, nâkıs i'râb olsa bile i'râb'ı kabul ettiğinden dolayı isimlikte mütemekkindir. Ancak tenvîni kabul etmemesi onun emken derecesine varmasına engel olmakta ve onu gayr-ı munsarif yapmaktadır. Bu sebeple gayr-ı munsarif isimlere mütemekkin gayr-ı emken (الْمُتَمَكِّنُ غَيْرُ الْأَمَكِّنِ) tabiri kullanılmaktadır.¹⁶⁶ Bu haliyle harflere ve fiillere daha yakın olmaktadır. Çünkü harfler ve fiiller de tenvîn kabul etmezler. Dolayısıyla bu yönden bakıldığında gayr-ı munsarif bir ismin fiile benzediği açıkça görülmektedir.¹⁶⁷

Bazı nahiv kaynaklarında gayr-ı munsarif tabiri için birçok değişik ifadenin kullanıldığı görülmektedir. Biz burada bu ifadelerin tamamını zikretmek yerine

¹⁶⁰ Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, 4: 201.

¹⁶¹ General, *Arap Gramerinde Gayr-ı Munsarif*, 15.

¹⁶² Ebû İshâk İbrahim b. Mûsâ Şâtübî, *el-Mekâsıdu's-şâfiye fi şerhi'l-Hulâsâti'l-Kâfiye*, thk. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymin, 5: 576.

¹⁶³ Emîl Bedî' Yakûb, *el-Memnû'u mine's-sarf*, 22.

¹⁶⁴ Azîze Fevval Babetî, *el-Mucemu'l-mufassal fi'n-nahvi'l-Arabî*, Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 1992, 2: 727.

¹⁶⁵ Radî, *Şerhu'r-Radî*, 1: 100.

¹⁶⁶ Şâtübî, *el-Mekâsıdu's-şâfiye*, 5: 576.

¹⁶⁷ Zeccâc, *Mâ yensarifü ve mâ lâ yensarif*, 1.

bunların öne çıkan ve sık kullanılanlardan birkaçını zikretmekle yetineceğiz. Bu ifadeler şunlardır: الْمَمْنُوعُ مِنَ التَّنْوِينِ ، الْمَمْنُوعُ مِنَ الْإِنْصِرَافِ ، الْمُتَمَتِّعُ ، الْمُنْعِيُّ ، الْإِسْمُ الَّذِي لَا يَنْصَرَفُ ، مَالَا يَنْصَرَفُ ، مَالَا يُجْرَى ، غَيْرُ الْأَمْكَنِ¹⁶⁸ ،

İsimlerin neden gayr-ı munsarif olduğu hususuna gelince, ismin gayr-ı munsarif olmasına sebep olan dokuz illet bulunmaktadır. Bu illetlerden ikisinin veya iki illet yerine geçen tek illetin bir isimde bulunması, o ismin gayr-ı munsarif olmasına neden olmaktadır.¹⁶⁹ Bir ismin gayr-ı munsarif olabilmesi için dokuz illetten iki illetin bir araya gelmesinin veya iki illet kuvvetinde olan bir illetin bulunmasının yanında bazı şartların da gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu şartları şu şekilde sıralamamız mümkündür:

a. Gayr-ı munsarif olan isim, harekeyle i'râb alabilen/müfred veya cem-i teksîr kalıplarından biri olmalı. Çünkü tesniye, cem-i müzekker sâlim ve beş ismin i'râbı harfle olmaktadır.

b. Başında lââm-ı târif olmamalı.

c. Her hangi bir isme muzâf olmamalı. Gayr-ı munsarif olan bir isim herhangi bir kelimeye ya da cümleye muzâf olduğu takdirde kesre alabilecek hale dönüşmektedir.

d. Gayr-ı munsarif olan isim, te'nîsi lâzime ile müennes olmalıdır. Yani kelimenin sonunda bulunan müenneslik alâmeti atıldığında, kelimenin geri kalanı onun müzekkeri olmamalı. Örneğin, “فُعْلَاءَ” veznindeki “حَمْرَاءَ” kelimesinin sonunda bulunan ve müenneslik alameti olan elif-i memdûdeyi attığımızda geriye “حَمْرَ” kelimesi kalmaktadır ki bu kelime “حَمْرَاءَ” nun müzekkeri değildir. Hâlbuki “حَمْرَاءَ” kelimesinin müzekkeri “أَحْمَرَ” dur. Dolayısıyla “حَمْرَاءَ” kelimesinin sonundaki müenneslik alâmeti olan elif-i memdûde, bu ismin gayr-ı munsarif olmasına sebeptir. “أَصْفَرَى” veznindeki “صَفْرَى” kelimesi de böyledir. Bu kelimenin müzekkeri ise “أَصْفَرَ” dur. Yani kelimenin sonunda bulunan elif-i maksûra atıldığında geriye “صَفْرَ” kelimesi

¹⁶⁸ Edmâ Tarabeyh, *el-Memnû 'u mines-sarf*, 2-3.

¹⁶⁹ Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Müberred, *el-Muktedab*, thk. Muhammed Abdulhâlık Udayme, Kâhire, 1994, 3: 309.

kalır ki bu da bunun müzekkeri olamaz. Bu nedenle “صَغْرَى” kelimesinin sonundaki elif-i maksûra (ى) bu kelimeyi gayr-ı munsarif kılmaya yeterli olmaktadır.¹⁷⁰

1. Gayr-ı Munsarif Olan İsimlerin Kesra ve Tenvîn Alması

Yukarıda her ne kadar bir ismin gayr-ı munsarif olabilmesinin şartları içerisinde eliflâmsız olması ve muzâf konumunda olmaması gibi şartları zikretmiş olsak da bu hususda ileri sürülen başka görüşler de vardır. Bilindiği gibi gayr-ı munsarif olan bir isme eliflâm bitiştirğinde veya muzâf olduğunda lafzen ya da takdîren kesre ile mecrûr olabilmektedir. Böyle bir isim mecrûr olduğunda gayr-ı munsarifliğinin devam edip etmediği hususunda nahivciler ihtilaf etmişlerdir.

Bazı dilcilere göre eliflâmlı ya da muzâf konumunda olan gayr-ı munsarif bir isim mutlak olarak munsarif olmaktadır. Çünkü bir ismin gayr-ı munsarif olması fiile benzemesi nedeniyledir. İsmi özelliğinden olan eliflâm'ın dâhil olması veya ismin bir kelimeye ya da cümleye muzâf olmasıyla bu ismin fiile olan benzerliği zayıflamış ve ismiyet ciheti kuvvet kazanmış olur. Böylece bu isim, aslına yani munsarif olma haline geri dönmüş ve kesre kabul edecek duruma da gelmiştir. Böyle bir isim tenvîn alması ise eliflâmlı veya muzâf olduğu için mümkün değildir.

Kimi dilciler de böyle bir ismin mutlak olarak gayr-ı munsarif kalacağı kanaatine varmıştır. Onlara göre gayr-ı munsarif olan kelimenin kabul etmeyeceği asıl şey, tenvîn olup kesre değildir. Eliflâmlı veya muzâf olduğu için zaten tenvîn alamayan böyle bir ismin fiile benzerliği de zayıflamamış olmaktadır.

Dilcilerden bazıları ise eliflâmlı veya muzâf olan gayr-ı munsarif isimlerde bu iki illetin hâlâ bulunup bulunmamasını dikkate almışlardır. Buna göre isim eliflâmlı veya muzâf olduktan sonra da bu iki illetten her ikisi hâlâ varsa bu isim gayr-ı munsarif olarak kalmaya devam eder. Bu iki illetin ikisinin veya sadece birinin ortadan kalkması durumunda ise isim munsarif olur.¹⁷¹

Bizim kanaatimiz de bu son görüş üzerinedir. Yani isim eliflâmlı ya da muzâf durumunda olup kendisinde bulunan iki illet hâlâ varlığını devam ettiriyor ise bu

¹⁷⁰ Edmâ Tarabeyh, *el-Memnû'ü mines-sarf*, 3.

¹⁷¹ Abdurrahman el-Câmî, *el-Fevâidu'dıyâiyye, Ale'l-kâfiye*, Ârif Efendi Matbaası, İstanbul, 1898, 29.

durumda o isim, gayr-ı munsariftir. Ancak iki illetten birinin ya da her ikisinin birden ortadan kalkması durumunda ise isim gayr-ı munsarif olmaktan çıkar ve munsarif olur.

Yukarıda sözü geçen dokuz gayr-ı munsarif illetini ve bunlarla ilgili durumları gayr-ı munsariflik illetleri bölümünde detaylı bir şekilde ele alacağız.

2. Gayr-ı Munsarif İsmi Hükümü

Nahiv âlimleri bir şeyin herhangi bir durumun/hükümün illeti olduğunu söylediklerinde, bu illetin bahsedilen durumu vâcip kıldığını kastetmezler. Onlara göre gerçek maksat, illetin varlığı söz konusu olduğunda, illetle hüküm arasındaki bir münasebet nedeniyle konuşan kişinin bu hükümü tercih etmesinin uygun olmasıdır. Usülcüler ise hüküm kavramını “*illetin gerektirdiği/vâcip kıldığı şeydir.*” diye ifade etmektedirler.¹⁷² Gayr-ı munsarifin hükümü tenvîn ve kesre almamasıdır.¹⁷³ Bu hükümü gerektiren dokuz illetin varlığından ve bu dokuz illetten ikisinin veya iki illet yerine kâim olan bir illetin aynı kelimedede bulunması gerektiği hususuna daha önce kısaca değinmiştik. Ayrıca bu konu ileriki kısımlarda detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

Bir ismin gayr-ı munsarif olmasını gerekli kılan bu dokuz sebepten her birine illet denmesinin nedenine gelince, asıl illetin bir cüz’ünü teşkil etmelerindedir. Örneğin alemiyet, dokuz illetten biridir. Ancak bu hükümün gerçekleşmesi için tek başına yeterli değildir. Dolayısıyla ikinci bir illetin bulunmasıyla maksat hâsıl olmaktadır. Bu yüzden her birine illet denmiştir.¹⁷⁴

Gayr-ı munsarif olan bir kelime, cümle içinde bulunduğu konuma göre i’râb almaktadır. Kelimenin gayr-ı munsarif olması i’râbın da nâkıs olmasını zorunlu kılmaktadır. Bu durum ise gayr-ı munsarif olan bir kelime hakkında birtakım hükümlerin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Bu hükümleri kısaca şu şekilde sıralamak mümkündür.

¹⁷² Radî, *Şerhu’r-Radî*, 1: 101.

¹⁷³ Müberred, *el-Muktadab*, 3: 309.

¹⁷⁴ Radî, *Şerhu’r-Radî*, 1: 101.

a. Gayr-ı munsarif olan kelime menkûs (sonu yâ ile biten) veya maksûr (sonu elif-i maksûra¹⁷⁵ ile biten) bir kelime değil ise ref halinde tenvînsiz bir zamme ile i'râblanır. خَرَجَ سُلَيْمَانُ مِنَ الْبَيْتِ cümlesinde geçen سُلَيْمَانُ kelimesinde olduğu gibi.

b. Şâyet kelime nâkıs bir isim ise, bu durumda ref halinde takdîrî bir zamme ile ref edilir. حَكَمَ قَاضٍ عَلَيَّ cümlesinde geçen قَاضٍ kelimesinde görüldüğü gibi.

c. Gayr-ı munsarif olan kelime maksure elifi (sonu, mâkabli fethalı yâ olan) ile biten bir isim ise yine ref halinde mukadder bir zamme ile i'râblanır, خَرَجْتُ كَبْرَى مِنْ بَيْتِهَا cümlesinde geçen كَبْرَى kelimesi gibi.

d. Gayr-ı munsarif olan kelime, mankûs¹⁷⁶ bir isim ise nasb halinde tenvînsiz zâhir bir fetha ile lafzî i'râb alır. عَرَفْتُ دَوَاعِيَ الْخَيْرِ örneğindeki gibi.

e. Gayr-ı munsarif olan kelime, elif-i maksûra ile biten bir isim olursa bu durumda nasb halinde yine tenvîn olmaksızın mukadder bir fetha ile i'râblandırılır, رَأَيْتُ بُشْرَى misalinde olduğu gibi.

f. Gayr-ı munsarif olan kelime menkûs veya maksûr bir isim değilse bu durumda kesreden bedel olarak tenvînsiz bir fetha ile cer edilir, مَرَرْتُ بِأَحْمَدَ وَ سُلَيْمَانَ buradaki سُلَيْمَانَ , أَحْمَدُ kelimeleri ب harfî cerr'i ile mecrurdurlar. Ancak bu kelimeler gayr-ı munsarif oldukları için kesra yerine kesradan bedel olarak fetha ile mecrur olmuşlardır. Şâyet kelime maksûr bir isim olursa bu durumda da kesra yerine mukadder bir fetha ile cer edilir. مَرَرْتُ بِسَلْمَى örneğindeki gibi.

g. Gayr-ı munsarif olan bir isim, eliflâm ile veya izâfetle marifelik kazanmışsa, ref ve nasb halinde eliflâm veya izâfetle marifelik kazanmayan isimlerin durumu gibi muâmele görür. سُرَّتْنِي نَوَانِي الْلِقَاءِ (Karşılaşma saniyeleri/anları beni mutlu etti) ve حَضَرَتْ زَيْنَبُ الْحُبْلَى (Hamile olan Zeynep geldi) misallerinde olduğu gibi. Şâyet eliflâmlı olan bu kelime nâkıs bir isim değilse veya elif-i maksûra ile son bulmamış ise, cer halinde zâhir bir kesra ile mecrûr olur. مَرَرْتُ بِالْكَتَائِسِ وَ مَعَابِدِ الْمَدِينَةِ (Kiliselere ve şehrin ibadethanelerine uğradım) örneğindeki gibi. Şâyet bu isim menkûs veya maksûr bir isim olursa, bu durumda mukadder bir kesra ile mecrûr yapılır, مَرَرْتُ بِسَلْمَى , جَاءَ الْقَاضِيُ örneklere görüldüğü gibi.¹⁷⁷

¹⁷⁵ Elif-i maksûra: Mâkabli fetha olan ve yâ şeklinde yazılan eliftir, هدى gibi.

¹⁷⁶ أَرْضِي kelimesi gibi sonunda mâkabli kesalı yâ bulunan isimdir.

¹⁷⁷ Gültekin, *Arap Dilinde Gayr-ı Munsarif*, 7-8.

3. Gayr-ı Munsariflik İletleri

Bu kısımda, bir ismin gayr-ı munsarif olabilmesi için hangi şartları taşıması gerektiği, gayr-ı munsariflik illetlerinden hangisinin hangi illetle beraber bulunmasının zorunluluğu gibi konulardan bahsedeceğiz. Ancak illetler kısmına geçmeden önce tenvînin neden isme ait bir alamet olduğu hususunu açıklığa kavuşturmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz. Çünkü bir ismin fiile benzemesi nedeniyle niçin tenvînden men edildiği sorusuna ancak bu meselenin açıklığa kavuturulmasıyla cevap verilebilir. Arapların, tenvîni hafiflik alameti olarak kullandıkları bilinmektedir. Onlara göre söylemesi rahat ve dile kolay gelen kelime hafif, söylemesi rahat olmayan ve dile zor gelen kelime ise ağır olarak kabul edilmektedir. Bir kelimenin dile hafif gelmesi ancak onun çok kullanılması, Araplar arasında bilinen bir kelime olması, başka bir şeyden türememiş olması, tek başına bir mana ifade edebilmesi gibi durumlara bağlıdır. Bu nedenle isimler fiillere göre iki yönden daha hafif kabul edilmektedir.¹⁷⁸ Bu hususu birkaç madde halinde özetleyelim.

a. Fiiller, isim olan bir fâile isnad etmek (dayanmak) zorundadır. Aynı zamanda isim türünden kabul edilen masdardan müştaktırlar; isimler ise fiillere ihtiyaç duymazlar.¹⁷⁹ Bu sebeptendir ki isimler fiillerden daha çok ve daha önceliklidir.¹⁸⁰ Daha çok ve öncelikli olması nedeniyle doğal olarak daha fazla kullanılmakta olup dile de hafif gelmektedir.

b. Fiiller kendilerine fail ve mef'ul isterler. Çünkü fiillerin manaları ancak bunlarla tamam olur. Birden fazla unsurun bir araya gelmesiyle oluştuğu için de mürekkep kelimeler gibidirler. İsimler ise fâil veya mef'ule ihtiyaç duymazlar. Zira isim sadece müsemmânın /isimlendirilen şeyin alâmetidir. Tek başına var olabildiği için müfred addedilir. Müfred kelimeler ise mürekkeplere göre daha hafiftirler.¹⁸¹ Bir şey başka bir şeye benzerliğinin kuvveti oranında onun hükümlerinden bazılarını alabilir. Örneğin, isim cinsinden olan isim fiiller ile fiiller arasında kuvvetli bir benzerlik olduğu için bu isimler aslında fiillere mahsus olan mebnîlik hükmünü almışlardır. Çünkü isim fiiller bir müsemmânın alameti olmayıp tamamen fiil anlamı

¹⁷⁸ İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufassal*, 1: 113.

¹⁷⁹ Radî, *Şerhu'r-Radî*, 1: 103-104.

¹⁸⁰ Fâdıl Sâlih es-Semerrâî, *Meâni'n-nahv*, 1. Baskı, Dâru'l-Fikr, Amman 2000, 3: 285.

¹⁸¹ İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufassal*, 1: 113.

ifade etmektedirler.¹⁸² Ancak iki şey arasındaki bir benzerliğin, diğerine ait olan hükümü almasını gerektirmez.¹⁸³ Bu nedenle isimleri gayr-ı munsarif yapan bir illetin varlığı tek başına yeterli gelmemektedir. Bunun gayr-ı munsarifliğe yeterli illet olabilmesi için ya ikinci bir illete ya da iki illet yerine geçen tek illete ihtiyacı vardır.

Bir ismin sarftan gayr-ı munsarif olmasına sebep olan dokuz illet bulunmaktadır. Bunlar; alemiyet, vasfiyet, te'nîs, ucme, adl/udûl, fiil vezni, elif-nûn ziyadesi, terkîb ve müntehe'l-cumû' siygasıdır. İbn Mâlik, bu illetleri şiir vezninde derleyerek şu şekilde ifade etmiştir.

عَدْلٌ وَوَصْفٌ وَتَأْنِيْتُ وَمَعْرِفَةٌ - وَعُجْمَةٌ ثُمَّ جَمْعٌ ثُمَّ تَرْكِيْبٌ

وَالنُّونُ زَائِدَةٌ مِنْ قَبْلِهَا أَلْفٌ - وَوَزْنُ فِعْلٍ وَهَذَا الْقَوْلُ تَقْرِيْبٌ

İbn Mâlik, bu illetleri zikrettikten sonra bunların yaklaşık olarak bu kadar olduğuna da işaret etmiştir.¹⁸⁴ Bu illetlerden cemî ve te'nîs iki illet yerine geçen illetlerdir. Diğer yedi illet ise ikinci bir illete muhtaç olduğu için zayıf illetlerdendir. Bu illetlerin her birinin neden gayr-ı munsariflik illeti olduğu yönündeki gerekli açıklamaları gayr-ı munsarif isim türleri ile birlikte ele alarak geniş bir şekilde izah edeceğiz. Ancak kısaca şöyle ifade edebiliriz: Bu illetlerden her birisi, bulunduğu ismi asıl olmaktan çıkararak bir bakıma fer' yapmaktadır. Fiil isimden bir fer' olduğu gibi müenneslik müzekkerlikten, marifelik nekrelikten, ucme kelime Arapça kelimedenden, cemîlik müfredlikten, fiil vezni de isim vezninden fer'dir.¹⁸⁵

Yukarıda verdiğimiz bu dokuz illetten rasgele iki tanesinin bir isimde bulunması o ismi gayr-ı munsarif yapmak için yeterli olmayabilir. Mesela, müenneslik ile vasfiyet, udûl ile vasfiyet ve terkîb ile müenneslik ikişer illettir. Fakat bunların ikisinin birlikte bir isimde bulunması, o ismi gayr-ı munsarif yapmaz. Dolayısıyla illetler arasındaki eşleştirmeyi doğru anlamak gerekir. Birlikte bulunmakla ismin gayr-ı munsarif olmasına neden olan eşleştirme aşağıdaki gibi olmalıdır.

- Müntehe'l-cumû' vezni sebebiyle olan cemîlik

¹⁸² Radî, *Şerhu'r-Radî*, 1: 101-104.

¹⁸³ İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 1: 113.

¹⁸⁴ Radî, *Şerhu'r-Radî*, 1: 101; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 2: 117.

¹⁸⁵ Zeccâc, *Mâ yensarifü ve mâ lâ yensarif*, 3-5; Radî, *Şerhu'r-Radî*, 1: 106.

harf bulunan ya da دَنَائِير , مَفَاتِيح kelimelerinde olduğu gibi yine üçüncü harfi elif olup bu eliften sonra da ikincisi sakin olmak üzere toplam üç harf bulunan cemîlerdir.¹⁸⁶

Münteha'l-cümû' siygasına ait “ مَفَاعِلُ , مَفَاعِيلُ , فَوَاعِلُ , فَوَاعِيلُ , فَعَالِلُ , فَعَالِيلُ , فَعَائِلُ , فَعَائِيلُ , أَفَاعِلُ , أَفَاعِيلُ , تَفَاعِلُ , تَفَاعِيلُ , يَفَاعِلُ , يَفَاعِيلُ , فَيَاعِلُ , فَيَاعِيلُ , فَعَالَى , فَعَالَى , فَعَالَى , فَعَالَى , فَعَالِي , فَعَالِي ” olmak üzere toplam on dokuz tane vezin bulunmaktadır.¹⁸⁷ Nahiv kaynaklarında münteha'l-cümû' siygası için genellikle مَفَاعِيلُ ve مَفَاعِلُ kalıplarının kullanıldığı görülmektedir. Ancak münteha'l-cümû' olan isimler, başka vezinlerden de gelebilmektedir. Sadece bu iki veznin zikredilmesindeki maksat ise harf sayısı, hareke ve sükûn itibarıyla bu iki vezne benzeyen her kelimenin münteha'l-cümû' vezinlerine dâhil olduğunu ifade etmektir. Yani aslî harflerin benzemesi şart koşulmamıştır. Örneğin, asıl harfler dikkete alındığında جَوَاهِرُ kelimesinin vezni فَوَاعِلُ olmalıdır. Fakat benzerlikte aranan sadece harf sayısı ve hareke olduğu için bu kelimenin vezni مَفَاعِلُ olarak kabul edilmektedir.¹⁸⁸

Münteha'l-cümû' veznindeki cemî isim ister alem/özel isim olsun ister alem olmasın her hâlükârda gayr-ı munsarif olmaktadır. Gayr-ı munsariflik sebebi ise bu vezinlerin müfred isimler içerisinde hiçbir benzerinin olmaması ve böylece fiillere benzemesidir. Müfred isimler isimlikte daha mütemekkin (köklü, yerleşik) dir. Çünkü Arap dilinde asıl olan müfred olmaktadır ve cemîden önceliklidir. Bu bakımdan cemiler, müfredlerin fer'i kabul edilirler.¹⁸⁹ Bir taraftan müfred isimlere benzemedikleri, diğer taraftan da müfredlerin fer'i kabul edildikleri için fer' olma bakımından fiillere benzemektedirler. Aynı zamanda benzersiz olmasıyla sanki iki defa cemî olmakta ve bu şekilde iki illet kuvveti kazanmaktadırlar.¹⁹⁰ Herhangi bir isim cemîlendiğinde müfred kategorisinden çıkmaktadır. Ancak ortaya çıkan bu cemî ismin, müfredler arasında benzeri varsa müfred bir isim gibi bütün i'râb hareketlerini ve tenvini kabul etmektedir. Mesela فَلَسٌ ve جَمَلٌ kelimelerinin cemîleri olan أَجْمَلٌ ve فُلُوسٌ kelimeleri munsariftirler.¹⁹¹ Çünkü أفعالُ vezni bazen müfredler için de kullanılmaktadır.

¹⁸⁶ Abbâs Hasan, *en-Nahvü 'l-vâfi*, 4: 208; İbn Yaîş, *Şerhu 'l-Mufassal*, 1: 124; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 2: 120.

¹⁸⁷ Müberred, *el-Muktadab*, 3: 327; Galâyîni, *Câmiu 'd-Dürûsil-Arabiyye*, 2: 47-48; Mustafa Meral Çörtü, *Nahiv*, 4. Baskı, M.Ü. İlahiyat Fak. Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, 405; Çörtü, *Sarf*, 3. Baskı, M.Ü. İlahiyat Fak. Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, 545.

¹⁸⁸ Abbâs Hasan, *en-Nahvü 'l-vâfi*, 4: 209.

¹⁸⁹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3: 227; Müberred, *el-Muktadab*, 3: 327.

¹⁹⁰ İbn Yaîş, *Şerhu 'l-Mufassal*, 1: 124.

¹⁹¹ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu 'l-muhît*, 294, 1263.

Sîbeveyh'in, Arapların هذا ثوبٌ أكياسٌ (*Bu şık/zarif bir elbisedir*) dediğini işittim diyen Ebu'l-Hattâb'dan naklettiği rivâyetinde olduğu gibi. Aynı şekilde فُعُولُ vezninde de سُجُودٌ, جُلُوسٌ gibi birçok isim bulunmaktadır.¹⁹² Bu tür cemiler, sadece müennes bir şeye alem oldukları zaman gayr-ı munsarif olmaktadır.¹⁹³ Müntehe'l-cümû' veznindeki bir ismin gayr-ı munsarif olması için cemî olması şart değildir. Müfred bile olsa gayr-ı munsarif olabilir. سَرَائِيلُ , سَرَائِيلُ , سَرَائِيلُ kelimeleri bu tür müfred isimlerdendir. سَرَائِيلُ kelimesi ism-i tasgîr olarak bir kimseye isim yapıldığı zaman munsarif olur. Çünkü ism-i tasgîr yapılıncaya müntehe'l-cümû' vezninden çıkmış olur. Fakat aynı kalıptaki سَرَائِيلُ kelimesi ism-i tasgîr yapıldığında (سَرَّيْلُ) yine gayr-ı munsarif olarak kalmaya devam eder. Çünkü bu kelime aslında ucme bir kelimedir. Bir şahsa alem olması ve ucmelik illetinin bir arada olması nedeniyle gayr-ı munsarif olur. Müntehe'l-cümû' siygasından çıkmış olması onu munsarifa dönüştürmez. Çünkü gayr-ı munsarif olmasına neden olan iki illet, hâlen onda mevcuttur.¹⁹⁴

Sonunda müenneslik tâ'sı bulunan isimler, alem olmadıkları zaman munsarif, alem olduklarında ise gayr-ı munsarif olmaktadır. Çünkü bu durumda ismin gayr-ı munsarif olmasına neden olan alemlik, ikinci bir illet olan müenneslik ile bir araya gelmiş olmaktadır. Alem olmayan ve müntehe'l-cümû' kalıbında olan isimler ise صَيَافِلَةٌ , بطارقةٌ , kelimelerinde görüldüğü gibi müenneslik tâ'sının bitişmesiyle munsarif olmaktadır. Çünkü müenneslik alameti olan “ة” harfi, ismi müntehe'l-cümû' siygasından çıkararak طَلْحَةَ , حَمْدَةَ kelimeleri gibi müfred isimler için kullanılmakta olan bir kalıba sokmaktadır.¹⁹⁵ Bu durum, nisbet yâ'sının müntehe'l-cümû' kalıbındaki مَدَائِنُ kelimesinin sonuna gelerek onu müfred için kullanılmakta olan bir isme dönüştürmesi gibidir. Böylece مَدَائِنِي kelimesi حَائِمِي ve تَمِيمِي kelimelerinde görüldüğü üzere kendisine nisbet yâ'sı bitişen herhangi bir isim gibi, gerek nekre halinde gerekse marife halinde munsarif olmaktadır. Nisbet yâ'sı veya müenneslik tâ'sı müntehe'l-cümû' kalıbında olan bir kelimeye dâhil olduğunda o kelimeyi müfrede dönüştürürler. Bu yönüyle birbirlerine benzemekte olup tek fark kendisine müenneslik tâ'sı bitişen

¹⁹² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3: 230; Müberred, *el-Muktadab*, 3: 329.

¹⁹³ Müberred, *el-Muktadab*, 3: 330.

¹⁹⁴ Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, 4: 214; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 2: 120; Şâtîbî, *el-Mekâsıdu's-şâfiye* 5: 613; Bedreddin Ebû Muhammed el-Hasen b. Kâsım İbn Ümmü Kâsım, *Tavdîhu'l-mekâsıd ve'l-mesâlik*, thk. Abdurrahman Ali Süleyman, 1. Baskı, Dâru'l-fikri'l-Arabî, Kâhire 2001, 1200.

¹⁹⁵ Müberred, *el-Muktadab*, 3: 327.

ismin alem olması halinde gayr-ı munsarif olmasıdır. Çünkü bu durumda alemlik ve müenneslik illetleri bir araya gelmiş olur.¹⁹⁶

Kendisinden bir önceki harfin harekesi kesre olan bir illet harfiyle son bulan münthe'l-cümû' isimler ref ve cer halinde tıpkı mankûs isimlerde olduğu gibi illet harfi hazfedilerek tenvînlenir ve ref halinde zamme, cer halinde de kesre takdir edilir. Nasb halinde ise illet harfi sabit kalır ve açık bir fetha ile lafzî i'râb alır. Ancak kelimeye eklenen tenvîn, tenvîn-i temekkün değil, hazfedilen illet harfinden bedel olan ivaz tenvînidir.¹⁹⁷ Aşağıda verdiğimiz örnekler sırasıyla bu kelimeerin ref, cer ve nasb hallerini göstermektedir.

لَهُمْ مِنْ جَهَنَّمَ مِهَادٌ وَمِنْ فَوْقِهِمْ غَوَاشٍ — هَذِهِ جَوَارٍ وَ غَوَاشٍ / جَوَارِيٌّ وَ غَوَاشِيٌّ (el-A'râf, 7/41.)
سَخَّرَهَا عَلَيْهِمْ سَبْعَ لَيَالٍ (أليالى) وَ ثَمَانِيَةَ أَيَّامٍ... — مَرَزَتْ بِجَوَارٍ وَ غَوَاشٍ / بِجَوَارِيٍّ وَ غَوَاشِيٍّ (el-Hâkka, 69/7.)

سَبِّرُوا فِيهَا لَيَالِيً وَ أَيَّامًا أَمِينٍ (es-Sebe, 34/18.) — رَأَيْتُ جَوَارِيٍّ وَ غَوَاشِيٍّ

Yukarıda sırasıyla verdiğimiz misallerde de görüldüğü gibi ref ve cer hallerinde kelime sonlarındaki illet harfi hazfedilmiş, hazfedilen bu harfin yerine ivaz tenvîni getirilmiştir. Fakat bu tenvîn tenvîn-i temekkün olmadığı için, kelime yine gayr-ı munsarif olarak kalmaktadır. Nâkıs sülâsi fiillerin müennes ism-i fâillerinin cemîleri genellikle münthe'l-cümû' vezninde gelirler. Örneğin دَعَا fiilinin müennes ism-i fâili دَاعِيَةٌ, cemîsi ise دَوَاعِي / دَوَاعٍ şeklinde gelmektedir.¹⁹⁸

Münthe'l-cümû' vezninde olup sonunda illet harfi bulunan bazı isimlerde ise durum biraz farklılık göstermektedir. İsim, sonundaki illet harfinin bu ismin aslından olup olmamasına göre munsarif veya gayr-ı munsarif olabilmektedir. Cemînin sonunda olup da nisbet yâ'sı gibi gözüken şeddeli yâ, şâyet cemî yapılmadan önceki durumunda var ise bu harf kelimenin aslından kabul edilir ve kelime gayr-ı munsarif olur.¹⁹⁹ Çünkü kendisine nisbet yâ'sı bitişen bir isim bu şekliyle cemî yapılamaz. Örneğin, عَجْمِي kelimesinin cemîsinin عَجَامِي şeklinde getirilmesi uygun değildir.²⁰⁰ Örneğin, كُرَاسِيٍّ (kürsüler/sandalyeler), سَرَارِيٍّ (odalık/cariye), عَوَارِيٍّ (ödünç verilen

¹⁹⁶ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3: 228; Müberred, *el-Muktadab*, 3: 327-328.

¹⁹⁷ İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 1: 125-126; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 2: 120.

¹⁹⁸ İbrâhim Mustafa vd. *Mu'cemü'l-vasît*, 287.

¹⁹⁹ Müberred, *el-Muktadab*, 3: 328; Radî, *Şerhu'r-Radî*, 1: 109-110.

²⁰⁰ Radî, *Şerhu'r-Radî*, 1: 110.

herhangi bir şey), فَمَارِيٌّ (kumru/yusufcuk), دَبَاسِيٌّ (güvercin türünden bir kuş) ve بَحَاتِيٌّ (bir tür horasan deveşi)²⁰¹ kelimelerinin müfredleri , سُرِّيَّةٌ , عَارِيَّةٌ , فُفْرِيَّةٌ , دُبْسِيَّةٌ , بُحْتِيَّةٌ şeklinde karşımıza çıkmaktadır.²⁰² Bu kelimelerin müfredlerinde bulunan şeddeli yâ'lar nisbet yâ'sı değil, bu kelimelerin aslından olduğu için cemîleri gayr-ı munsarif olarak gelirler.²⁰³

Nahiv âlimlerinin çoğunluğuna göre (تَمَانِيٌّ , يَمَانِيٌّ , شَامِيٌّ) kelimelerinin anlamında herhangi bir şeye nisbet olmadığı halde sonlarındaki yâ' harfinin nisbet yâ'sı olduğu görüşü hâkimdir. Genel kanaat, فَعَالٌ تَمَانٍ kelimesinin فعَالٌ vezninden, diğer ikisinin ise شَامٌ ve يَمَانٌ kelimelerinden ism-i mensûb yapıldığı yönündedir. Nisbet yâ'sı aslen iki tane olmaktadır. Bu kelimelerde bir tane olmasının sebebi ise birinin hazfedilip, elifin ondan bedel olarak getirilmiş olmasıdır. Ancak تَمَانٍ kelimesinin elifi sonradan eklenmediği halde yine de hazfedilen yâ harfine bedel sayılmıştır.²⁰⁴ Bazı kaynaklarda bu kelimenin aslının تَمَنَّ كَلِمَتِيسِنْدِنِ ism-i mensûb olup nisbet yâ'larından birisinin hazfedilerek elifin bedel olarak getirilmiş olduğu da iddia edilmektedir.²⁰⁵ تَمَانٍ kelimesi bazen şiirlere has olarak genel kabûlün aksine gayr-ı munsarif olarak kullanılmıştır.

يَحْدُو ثَمَانِيٍّ مُوَلَعًا بِلِقَاحِهَا *** حَتَّى هَمَمَنْ بِرَيْعَةِ الْإِرْتَاجِ²⁰⁶

“(Benim devem) çiftleşme arzusuyla sekiz dişi eşeği kovalayan yaban eşeği gibidir. Öyle ki (o sekiz eşek) kendilerini takip eden bu eşeğe fırsat vermemek için karınlarındaki yavrularından bile vazgeçmişlerdir.”

Münthe'1-cümû' siygasında gelen حَوَالِيٌّ (yıllık/bir yaşında kuzu), عَوَارِيٌّ (ödünc verilen herhangi bir şey) ve عَوَادِيٌّ (yırtıcı/saldırgan) kelimelerinin müfredleri ise عَادِيٌّ , عَارِيَّةٌ , حَوْلِيٌّ şeklinde olup bu kelimelerdeki yâ harfleri nisbet yâ'sı değildir. Böylelikle bunların cemîleri de gayr-ı munsariftir.²⁰⁷

²⁰¹ Mu'cemü'l-vasît, 1: 41.

²⁰² Fîruzâbâdî, el-Kâmûsu'l-muhît, 1047, 763, 98, 1363, 1160, 522; İbrâhim Mustafa vd. Mu'cemü'l-vasît, 427-270.

²⁰³ Müberred, el-Muktadab, 3: 328; Radî, Şerhu'r-Radî, 1: 109-110.

²⁰⁴ Sîbeveyh, el-Kitâb, 3: 231-232; Radî, Şerhu'r-Radî, 1: 110; Bedreddîn Ebû Muhammed, Tavdîhu'l-Mekâsîd ve'l-Mesâlik, 1200; Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdulkâdir er-Râzî, Muhtârû's-Sihâh, thk. Muhammed Nebîl Tarîfî, 1. Baskı, Dâru's-sâdır, Beyrût 2008, 64; Fîruzâbâdî, el-Kâmûsu'l-muhît, 224.

²⁰⁵ İbn Mâlik, Şerh'u-Kâfiyeti's-şâfiye, 1444.

²⁰⁶ Sîbeveyh, el-Kitâb, 3: 231; Radî, Şerhu'r-Radî, 1: 110; İbn Mâlik, Şerh'u-Kâfiyeti's-şâfiye, 1508.

²⁰⁷ Sîbeveyh, el-Kitâb, 3: 232.

3.1.2. Sonuna Elif-i Maksûra veya Elif-i Memdûde Bitişen İsimler

Bu konunun daha iyi bir şekilde anlaşılması açısından, önce müenneslik alameti olan “*elif-i maksûra*” ve “*elif-i memdûde*” nin tanımlarını yapmak suretiyle başlamanın daha faydalı olacağı kanaatindeyiz. Bu nedenle önce bunların tanımı hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

Müennes isimlerin alametlerinden olan elif-i maksûradan söz edecek olursak; isimler, sonlarındaki harflerin illetli olup olmaması cihetiyle iki kısma ayrılmaktadır. *سَوْقٌ* , *قَلَمٌ* , *دَفْتَرٌ* , *حَجْرٌ* gibi sonunda illet harflerinden birisi ya da elif-i memdûde bulunmayan isimlere sahih, sonunda illet harfi veya bulunan isimlere de mu'tel/illetli isim denir.

İsimlerin sonuna bitişen ve kendisinden önceki harfin harekesi fetha olan elife “*elif-i maksûra*” denmektedir. Elif-i maksûra bazen *عصا* kelimesindeki gibi elif şeklinde, bazen de *كُبْرَى* kelimesinde olduğu gibi yâ şeklinde yazılabilir. Sözüntü ettiğimiz bu harf hiçbir zaman kelimenin aslından olmayıp, ya zâid olarak gelmiştir ya da vav veya yâ harflerinden elife kalb edilmiştir. Ancak kelimeye üç harften sonra dâhil olmuş ise mutlak olarak *ي* şeklinde yazılır. Elif şeklinde yazıldığı tek durum ise, aslı vav olup kelimenin üçüncü harfi olduğu durumdur. *عَصَوُ/الْعَصَا* kelimesinde olduğu gibi. Sonu bu şekilde elif-i maksûra ile biten isimlere “*ism-i maksûr*” denmektedir.²⁰⁸

Elif-i maksûra, *عَطَشَى* kelimesinde olduğu gibi ismin sonuna yâ müenneslik alameti olarak,²⁰⁹ ya *أَرْطَى* (*kumda yetişen bir ağaç türü*) ve *دُفْرَى* (*kötü bir koku*) kelimelerindeki gibi ilhak maksadıyla,²¹⁰ ya da *كُمَّنْرَى* (*armut*) ve *قَبْعَنْرَى* (*büyük deve veya zayıf deve yavrusu*)²¹¹ lafızlarında görüldüğü gibi teksîr amacıyla eklenir.²¹² Ancak Sîbeveyh, *قَبْعَنْرَى* kelimesindeki elifin, sūdâsiye (altılı yapılar) ilhak için geldiğini ifade etmektedir. İlhak amacıyla ya da teksîr için ziyade edilen elif-i maksûra, ismin gayr-ı munsarif olmasına sebep değildir. *دُفْرَى* kelimesinde ise ihtilaf edilmiştir. Araplardan bir kısmı elif-i maksûranın müenneslik alameti olduğunu düşünerek bu

²⁰⁸ Galâyîni, *Câmiu'd-dürûsil-Arabiyye*, 1: 83.

²⁰⁹ Müberred, *el-Muktadab*, 3: 88.

²¹⁰ İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 2: 528; Radî, *Şerhu'r-Radî*, 3: 333; Fîruzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, 1433, 1283.

²¹¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 11: 14.

²¹² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3: 232; İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 2: 532; Galâyîni, *Câmiu'd-dürûsil-Arabiyye*, 1: 85.

kelimeyi هَذِهِ دِفْرَى أُسَيْلَّةً şeklinde okumak suretiyle gayr-ı munsrif yapmış, çoğunluk ise مَفْعَلٌ veznine ilhak amacıyla eklendiğini iddia ederek هَذِهِ دِفْرَى أُسَيْلَّةً şeklinde tenvîni okumuştur.²¹³

Sonunda السَّمَاءُ , الصَّخْرَاءُ , الحَمْرَاءُ kelimelerinde olduğu gibi “elif-hemze/ء” bulunan isimlere memdûd isim, bu isimlerin sonunda bulunan elif-hemzeye/ء de “elif-i memdûde” denmektedir. Sibeveyh el-Kitâb adlı eserinde, sonunda elif-i memûde bulunan isimleri هَذَا بَابٌ مَا لَجَقَّتْهُ أَلْفٌ التَّائِيْبِثِ بَعْدَ أَلِفٍ “Bu, kendisine eliften sonra müenneslik elifi ilhak olan isim bâbidir.” şeklinde oluşturduğu başlık altında ele almış ve bir bakıma elif-i memdûdenin veciz bir tarifini yapmıştır.²¹⁴ İsmi sonuna bitişen “elif-hemze” ziyadesi, صَخْرَاءُ , حَمْرَاءُ lafızlarındaki gibi ancak iki harfin de zâid olması halinde müenneslik alameti olabilirler. Her ikisinin de zâid olmaması halinde hemzeden önceki elif zâid, hemze ise ya ismin aslındandır veya “و” ya da “ي” dan kalbedilmiş bir harftir. Örneğin, وَضَاءٌ (parlak) ve قُرَّاءٌ (okuyucu/kârî) kelimelerindeki hemzeler bu kelimelerin aslından yani “قَرَأَ، وَضَأَ” fiil köklerinden olduğu gerekçesiyle ve سَمَوٌ fiil kökünden olan سَمَاءٌ kelimesindeki hemze de vav harfinden kalbedilmiş olmasından dolayı müenneslik alameti olamazlar.²¹⁵ Dolayısıyla isimlerin sonundaki elif-hemze harflerinin her ikisi de o kelimenin aslından ise bu isim memdûd isim değildir. Bu nedenle aslı دَوَّةٌ , مَوَّةٌ şeklinde olan دَاءٌ , مَاءٌ kelimeleri memdûd isim, sonundaki elif-hemze de müenneslik alameti değildir.²¹⁶ Elif-i memdûde ismin sonunda zâid olarak bulunmuş ise ancak bu durumda müenneslik alameti olur. Söz konusu bu elife müenneslik elifi anlamında أَلْفٌ التَّائِيْبِثِ de denilmektedir.²¹⁷

Yukarıda tanımlarını verdiğimiz bu iki illet yani elif-i maksûra ve elif-i memdûde başka bir illete ihtiyaç duymadan tek başlarına ismi gayr-ı munsarif yapmaktadır. Başka bir illete muhtaç olmadığı için de ismin nekre ya da marife olması arasında bir fark yoktur. Çünkü marife olması halinde iki illet kuvvetinde olan bir illete üçüncü bir illet eklenerek ismin ağırlığı bir kat daha artmış olacaktır. Böylelikle hafiflik alâmeti olan tenvînden de men edilecektir.²¹⁸ Elif-i maksûra ve elif-i

²¹³ Sibeveyh, *el-Kitâb*, 3: 211; Zeccâc, *Mâ yensarifu ve mâ lâ yensaif*, 29-30.

²¹⁴ Sibeveyh, *el-Kitâb*, 3: 213.

²¹⁵ Galâyîni, *Câmiu'd-dürûsil-Arabiyye*, 1: 85; Çörtü, *Sarf*, 67-69.

²¹⁶ Galâyîni, *Câmiu'd-dürûsil-Arabiyye*, 1: 85.

²¹⁷ Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, 4: 600-603.

²¹⁸ Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, 4: 600-603; Çörtü, *Sarf*, 69.

memdûdenin iki illet yerine kâim olmasının sebebi, onları müenneslik tâ'sından üstün kılan bir özelliklerinin bulunmasıdır. Bunlar dâhil oldukları müzekker ismin yapısını değiştirerek sanki kelimenin aslındanmış gibi ona yeni bir şekil kazandırmaktadır. *طالب/طالبة* kelimesinde görüldüğü gibi, müenneslik tâ'sı, müzekker ismin yapısına etki etmeden sadece ismin sonuna gelmektedir. Müenneslik elifleri ise *أَصْفَرُ/صَفْرَاءُ* , *أَكْبَرُ/كُبْرَى* örneklerindeki gibi ismin yapısını değiştirmektedirler. Müenneslik elif'i aynı zamanda *حُبْلَى* örneğinde olduğu gibi ismin dördüncü harfi olarak gelmiş ise cemî yapıldığında *حَبَالَى* lafzındaki gibi sabit kalarak asıl harf gibi muamele görmektedir.²¹⁹ Elif-i maksûra ve elif-i memdûde, müenneslik alameti olmakla beraber müenneslik tâ'sına olan üstünlükleriyle ismi sanki iki defa müennes yapmaktadırlar. Böylece tek başına ismi gayr-ı munsarif yapmaya yeterli olmayan müenneslik illeti tekrarlanarak iki illet yerine kâim olmaktadır.²²⁰ Ayrıca fiillerin isimlerden fer' olması gibi, müennes isimler de müzekker isimlerden fer'dir. Bu açıdan müennes isimler, bir bakıma fiillere benzemiş ve bu benzerliğin gereği olarak da fiillerin bazı hükümlerini almışlardır. Dolayısıyla fiiller gibi bu isimler de tenvîn ve kesre almaktan men olunmuşlardır.²²¹

Bir müenneslik alameti olan elif-i maksûra, câmid ya da müştak olan mu'rab isimlerin sonuna semâî olarak getirilir ve tek başına müenneslik ifade eder. Araplardan işitme yoluyla gelen isimler haricinde hiçbir isme eklenemez.²²² Maksûr müennes isimlerin birçok vezni bulunmaktadır. Bu vezinlerden bir kısmı dilde çok yaygın olarak kullanılmakla beraber müennes siygası olarak şöhret bulmuş ve geniş bir kullanım alanına kavuşmuşlardır. Bu kısımda zikredilen isimlerin müennes olduğunu anlayabilmek için bir kaynağa veya yardımcıya ihtiyaç duyulmaz. Bir kısmı ise çok az kullanılmakta olup çeşitli ve dağınık kaynaklarda yer almaktadır. Dolayısıyla bu isimlerin müennes olup olmadığı ancak bu kaynaklar vâsıtasıyla anlaşılabilir.²²³ Biz burada meselenin daha iyi anlaşılabilmesi ve vezinlerinin daha az olması nedeniyle önce dilde yaygın olarak kullanılan ve müenneslik siygası açısından meşhur olan

²¹⁹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3: 212; Zeccâc, *Mâ yensarifü ve mâ lâ yensarif*, 27; İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 1: 117.

²²⁰ İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 1: 118.

²²¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3: 241.

²²² Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, 4: 600.

²²³ Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, 4: 600.

vezinleri zikredeceğiz. Meşhur müennes maksûr isim vezinlerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. **فُعْلَى** vezni²²⁴ : **شُعْبَى** , **أُدْمَى** /yer isimleri, **أَرْبَى** /felaket ismi.

2. **فُعْلَى** vezni²²⁵ : **بُهْمَى** /kız ismi, **حُبْلَى** , **طُولَى** /hamile ve uzun anlamında iki sıfat, **إِنَّ إِلَى رَبِّكَ الرَّجْعَى**²²⁶ (el-**بُشْرَى** , **رُجْعَى** **رَجَع** , **بَشَرَ**) fiillerinin masdarlarıdır.²²⁶ (el-'Alak, 96/8.)

3. **فُعْلَى** vezni²²⁷ : **سَلْمَى** , **عَلْقَى** /isim, **صَرْعَى** , **جَرْحَى** , **قَتْلَى** (**صَرِيْع** , **جَرِيْح** , **قَتِيْل**) kelimelerinin cemîleridir, **عَطَشَى** , **عَبْرَى** /susayan ve gözyaşı döken anlamında iki sıfatı müşebbehedir.²²⁸ Bu vezinden gelen kelimeler şâyet cemî, sıfat veya masdar ise müennes olur. Fakat **أَرْطَى** , **عَلْقَى** gibi isimlerden ise bunların elifleri ya ilhak içindir ya da müenneslik alameti olarak gelmişlerdir. Bu durumda sadece müenneslik alâmeti olması halinde kelime gayr-ı munsarif olmaktadır.²²⁹

4. **فُعْلَى** vezni²³⁰ : Bu vezin sıfat, isim veya masdar olarak gelebilir.²³¹ **فَقْلَى** /Bir yer adı²³² , **بَرْدَى** bir nehir ismi²³³ , **مَرَطَى** , **بَشَكَى** , **جَمَزَى** bunlar da hızlı bir yürüyüş şekli manasında masdardır.²³⁴

²²⁴ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4: 256; İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 2: 530; İbn Hişâm, Cemaleddîn Abdullah b. Hişâm el-Ensârî, *Evdahu'l-mesâlik ilâ elfiyet-i İbn Mâlik*, thk. ve şerh, Muhammed Muhyiddîn Abdu'l-Hamît, Mektebetü'l-Asriyye, Bryrût 1979, 4: 289; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 2: 184.

²²⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4: 256; Müberred, *el-Muktadab*, 3: 83; Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, 4: 600; İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 2: 529; İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, 4: 289; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 2: 184.

²²⁶ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4: 40.

²²⁷ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4: 256; Müberred, *el-Muktadab*, 3: 83; Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, 4: 601; İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 3: 172; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 2: 184; Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 6: 68.

²²⁸ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4: 40-41.

²²⁹ Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, 4: 601; İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, 4: 289; Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 6: 68.

²³⁰ İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 2: 529; Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 6: 77.

²³¹ Radî *Şerhu'r-Radî*, 3: 334-335; İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, 4: 289; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 2: 184.

²³² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4: 256.

²³³ Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, 4: 601; İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, 4: 289; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 2: 184.

²³⁴ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4: 256; Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, 4: 600-601; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 2: 184.

5. فُعَالَى vezni²³⁵ : حُبَارَى , سُمَانَى kuş isimleri²³⁶, سَكْرَانُ/سَكَارَى sarhoş anlamındadır.²³⁷

6. فُعَالَى vezni: سُمَمَى yalan ve bâtil şeyler için kullanılan bir isimdir.²³⁸

7. فِعَالَى vezni: سَبِطَرَى , دِقَقَى iki farklı yürüme şeklidir.²³⁹

8. فِعَالَى vezni: ذَكَرَ/ذِكْرَى fiilinin masdarı, ظَرْبَى samurgillerden kötü kokulu bir hayvanın adı olan ظَرْبَانٌ kelimesinin cemîsi, حَجَلَى ise bir kuş ismi olup حَجَلٌ kelimesinin cemîsidir. Bu iki isim dışında فِعَالَى vezninden gelen başka cemî bulunmamaktadır.²⁴⁰

9. فِعَالَى vezni: حَتَّ/حَتَّيْنَى (Çok teşvik etmek) fiilinin masdarıdır. Bu vezin sadece mübâlagalı masdar olarak kullanılmaktadır.²⁴¹

10. فُعَالَى vezni: كُفْرَى hurma kabı, حُدْرَى , بُدْرَى bu iki kelimenin her ikisi de birer isimdir.²⁴²

11. فِعَالَى vezni: أُعْيِرَى , خُلَيْبَى bunlar birer isimdir, فُيَيْبَى ise bir tür tatlı ismidir.²⁴³

12. فُعَالَى vezni: شَفَارَى , حُبَارَى bunlar birer bitki isimleridir, حُضَارَى ise bir kuşun ismidir.²⁴⁴

Müennes maksûr isimlerin yukarıda sıraladığımız vezinlere göre çok daha az kullanılmakta olan bir takım vezinleri de vardır ki biz burada bunların hepsini zikretmek yerine birkaçını göstererek yetineceğiz. Bu vezinlerden bazıları şunlardır:²⁴⁵

²³⁵ İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 3: 178; Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 6: 69.

²³⁶ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4: 260-261; İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, 4: 290; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 2: 184.

²³⁷ Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, 4: 601.

²³⁸ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4: 260-264; İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, 4: 290; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 2: 184.

²³⁹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4: 296; Radî, *Şerhu'r-Radî*, 3: 335; Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 6: 69.

²⁴⁰ İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, 4: 289; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 2: 184; Suyûtî *Hem'u'l-hevâmi*, 6: 69.

²⁴¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4: 264; Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, 4: 601; İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, 4: 290.

²⁴² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4: 261; İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, 4: 290; Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 6: 69.

²⁴³ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4: 264; Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, 4: 602; İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, 4: 290; Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 6: 80.

²⁴⁴ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4: 257; Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, 4: 602; İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, 4: 291; Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 6: 69.

²⁴⁵ Ayrıca detaylı bilgi için bkz. Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4: 233-304; Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, 4: 600-602; İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 2: 528-533; Radî, *Şerhu'r-Radî*, 3: 335; Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 6: 68-82.

فَعْلَوَى: هَزْنَوَى , فَعْعَوَى: فَعْعَوَى , فَوَعْلَى: حَوَزَلَى , فَعِغْلَى: حَيْزَلَى , فَعِغْلَى: كَثِيرَى , مَفْعَلَى: مَكْوَرَى , مَفْعَلَى: مِرْقَدَى ...

Müenneslik alâmeti olan elif-i memdûde de aynı elif-i maksûra gibi iki illet yerine geçen tek illet olarak gayr-ı munsarif alametidir. Bu da ancak Araplardan işitildiği üzere nakledilen vezinlere dâhil olabilmektedir. Söz konusu bu vezinlerin bazıları nâdiren kullanılmakta olup farklı kaynaklarda dağınık bir halde yer almaktadır. Bir kısmı ise kullanımı şöhret kazanmış ve yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.²⁴⁶ Meşhûr olan bu vezinler şunlardır:

1. فَعْلَاءُ vezni: Bu vezinde olan kelimeler isim, sıfat ya da cemî olarak gelebilirler. رَغِبَ رَغْبًا / حَضَرَ حَضْرًا / صَحَرَ صَحْرًا / سَرَّ سَرًّا , سَرَّ سَرًّا , سَرَّ سَرًّا ise bir tür bitki olup cemî manasında cins bir isimdir.²⁴⁷ سَرَّ سَرًّا , سَرَّ سَرًّا kelimesinin de bu vezinden olduğu kabul edilmektedir. Çünkü bu kelimenin aslı, شَيْءٌ شَيْئًا kelimesinin de bu vezinden olduğu kabul edilmektedir. Çünkü bu kelimenin aslı, شَيْءٌ شَيْئًا şeklindedir. İki hemzenin yan yana gelmesi uygun düşmediği için birinci hemze kelimenin baş tarafına aktarılarak شَيْءٌ شَيْئًا şeklini almıştır.²⁴⁸ شَيْءٌ شَيْئًا kelimesinin gayr-ı munsarif olduğu hususunda hem Basralı ham de Kûfeli dilciler ittifak halindedir.²⁴⁹ Ancak bu ekollere bağlı olan âlimler arasındaki ihtilaf, bu kelimeyi gayr-ı munsarif yapan illet hakkında olmuştur. Kûfe ekolüne bağlı olan âlimler شَيْءٌ شَيْئًا kelimesinin فَعْلَاءُ vezninde olduğunu, bu veznin aslının ise أَفْعَاءُ olduğunu söylemişlerdir. Zira bu âlimler شَيْءٌ شَيْئًا kelimesinin aslının شَيْءٌ شَيْئًا olup شَيْءٌ شَيْئًا şeklinde cemîlendiğini, lâme'l-fiili olan birinci hemzenin tahfif için hafzedilerek harekesinin de sâkin olan ي harfine aktarıldığını ve böylece bu kelimenin شَيْءٌ شَيْئًا şekline dönüştüğünü, sonundaki hemzenin ise müenneslik için geldiğini ileri sürerek gayr-ı munsarif olduğu görüşünü ileri sürmüşlerdir.²⁵⁰ Kûfeli dilcilerden bazıları ise فَعْلٌ فَعْلٌ vezninde olduğunu, أَفْعَالٌ vezninde cemîlendiğini, zira فَعْلٌ فَعْلٌ vezninde gelen ve بَيْتٌ/أَيْبَاتٌ , بَيْتٌ/أَيْبَاتٌ gibi ayne'l-fiili illetli olan kelimelerin, أَفْعَالٌ vezninde cemîlendiğini ileri sürerek bu vezin üzere gelen

²⁴⁶ Abbâs Hasan, *en-Nahvü 'l-vâfi*, 4: 603.

²⁴⁷ Sibeveyh, *el-Kitâb*, 4: 257; Müberred, *el-Muktadab*, 3: 385; İbn Yaîş, *Şerhu 'l-Mufassal*, 2: 534.

²⁴⁸ İbn Yaîş, *Şerhu 'l-Mufassal*, 2: 535.

²⁴⁹ İbnü'l-Enbârî Ebu'l-Berakât 'Abdurrahman b. Muhammed b. Ebî Saîd, *el-İnsâf fi mesâ'ili 'l-hilâf beyne 'n-nahviyyîne 'l-Basriyyûn ve 'l-Kûfiyyûn*, nşr. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd, Mısır 1961, 2: 812-820.

²⁵⁰ İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf fi mesâ'ili 'l-hilâf*, 2: 812-820.

cemî isimlerin, sonlarında müenneslik alâmeti olarak bulunan ve gayr-ı munsarif olan isimlere benzediğinden dolayı gayr-ı munsarif bir kelime olduğunu ifade etmişlerdir.²⁵¹ Basra ekolüne mensûp olan nahivciler ise bu kelimenin vezninin أَفْعَاءُ olduğunu; çünkü aslının شَيْئَاءُ vezninde olup müfred olduğunu, cemîsinin ise أَشْيَاءُ ve أَشْيَاوَاتُ şeklinde olduğunu ileri sürerek sonuna müenneslik alameti olan elif-i memdûdenin bitiştiğini ifade etmişlerdir. Bu şekilde kelimenin gayr-ı munsarif olduğunu iddia ederek, bir takım mantikî kıyaslarla Kûfeli nahivcilere karşı çıkmışlardır.²⁵² Sonuç olarak gerek Kûfeliler gerekse Basralılar bu kelimenin illeti hakkında her ne kadar ihtilaf etseler de aslolan, çeşitli şekillerde izahını yaptığımız gibi bu kelimenin gayr-ı munsarif bir kelime olduğudur.

2. أَفْعَلَاءُ vezni: فَعِيلٌ veznindeki isimlerin cemisi, genelde bu vezinde gelmektedir. Bu vezin, صَفِيٌّ/أَصْفِيَاءُ, صَدِيقٌ/أَصْدِقَاءُ, غَنِيٌّ/أَغْنِيَاءُ gibi birtakım mükesser cemî isimler için kullanılmakla beraber أَرْبَعَاءُ /çarşamba günü gibi bazı müfred isimler için de kullanılmaktadır.²⁵³

3. أَفْعَلَاءُ vezni: أَرْبَعَاءُ /çadır direği. Bu kelimenin ortasındaki ب harfi, üç harekeyle de okunabilmektedir.²⁵⁴

4. فَعْلَاءُ vezni: Bu vezindeki ف ve ل harfleri, her üç harekeyle de okunabilirler. Böylelikle birkaç farklı şekilde gelebilmektedir. فَعْلَاءُ (عَقْرِيَاءُ) /bir mekan veya dışı akrebe verilen bir isim, فَعْلَاءُ (فَرْقِصَاءُ) /ayakları dikip ellerle sararak oturma şekli²⁵⁵, فَعْلَاءُ (طَرْمِصَاءُ) ise karanlık gece için kullanılan bir sıfattır.²⁵⁶

5. فَعْلَاءُ vezni: قِصَاصَاءُ /kıyas anlamındadır.²⁵⁷

²⁵¹ İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf fî mesâ'ili'l-hilâf*, 2: 812-820.

²⁵² İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf fî mesâ'ili'l-hilâf*, 2: 812-820.

²⁵³ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3: 604, 4: 248; Müberred, *el-Muktadab*, 2: 209; İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 2: 537; Radî, *Şerhu'r-Radî*, 3: 335; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 2: 184; Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 6: 73.

²⁵⁴ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4: 248; Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, 4: 603; İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, 4: 291; Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 6: 73.

²⁵⁵ Firuzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, 1312; Serdar Mutçalı, *el-Mu'cemu'l-'Arabiyyü'l-Hadis* (Arapça-Türkçe Sözlük), Dağarcık Yayınları, İstanbul 1995, 702.

²⁵⁶ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4: 296; Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, 4: 603; İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 2: 536-537; Radî, *Şerhu'r-Radî*, 3: 337-338; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 2: 185; Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 6: 73.

²⁵⁷ Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, 4: 603; İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, 4: 291; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 2: 185; Eşmûnî, *Şerhu'l-Eşmûnî*, 652; Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 6: 73.

6. فَاَعُولَاءُ vezni: عَاشُورَاءُ/Muharrem ayının onuncu günü²⁵⁸, زَارَرُ/zarar anlamındadır.²⁵⁹

7. فَاِعْلَاءُ vezni: Bu vezin, “ayın” harfinin üç harekeyi de kabul etmesiyle farklı şekillerde gelebilmektedir.²⁶⁰ Fakat sadece kesreli hali meşhûr vezinler arasında zikredilmektedir. نَافِقَاءُ , نَافِغَاءُ /Tavşan yuvasına verilen iki isimdir.²⁶¹

8. فِعْلِيَاءُ vezni: كَبْرِيَاءُ /tekebbür anlamında, جَبْرِيَاءُ ise soğuk kuzey rüzgârı anlamındadır.²⁶²

9. مَفْعُولَاءُ vezni: Bu vezin isim ya da sıfat olarak gelebilmektedir. شَيْخٌ/مَشْيُوحَاءُ kelimesinin cemîsidir. عَلَجٌ/مَعْلُوجَاءُ kelimesinin sıfat gibi kullanılmakta olan bir cemîsidir.²⁶³

10. فُعَالَاءُ vezni: بَرَكَاءُ /bir şeyin çoğuna ve şiddetlisine kullanılan isim, طَبَاقَاءُ /sözü anlamayan, işin altından kalkamayan, meramını anlatamayan ve aciz gibi manalarda isim.²⁶⁴

11. فُعُولَاءُ vezni: İsim olarak kullanılır. جُلُولَاءُ /Irak'ta bir yer adı, دُبُوقَاءُ /evin avlusu ya da kuş vurmak için kullanılan bir alet adıdır.²⁶⁵

12. فُعِيَالَاءُ vezni: قَرِيْنَاءُ , كَرِيْنَاءُ /iki tür kaliteli hurma ismidir.²⁶⁶ كَثِيرَاءُ Lübnan dağlarına has bir ağacın gövdesinden çıkan rutubetin adıdır.²⁶⁷

²⁵⁸ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4: 250; Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, 4: 603; Radî, *Şerhu'r-Radî*, 3: 338; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 2: 185; Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 6: 79.

²⁵⁹ Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 6: 79.

²⁶⁰ Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 6: 79.

²⁶¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4: 250; Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, 4: 603; Eşmûnî, *Şerhu'l-Eşmûnî*, 652; İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, 4: 291; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 2: 185.

²⁶² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4: 250; Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, 4: 603; Radî, *Şerhu'r-Radî*, 3: 337; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 2: 185; Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 6: 75.

²⁶³ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4: 264; Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, 4: 604; Radî, *Şerhu'r-Radî*, 3: 338; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 2: 185; Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 6: 74.

²⁶⁴ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4: 254; Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, 4: 604; Radî, *Şerhu'r-Radî*, 3: 337; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 2: 185; Fîruzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, 991; Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 6: 75.

²⁶⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4: 263; Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, 4: 604; Radî, *Şerhu'r-Radî*, 3: 337; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 2: 186; Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 6: 75.

²⁶⁶ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4: 263; Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, 4: 604; Radî, *Şerhu'r-Radî*, 3: 337; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 2: 186; Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 6: 79.

²⁶⁷ İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 2: 186; Fîruzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, 1396; Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 6: 79.

13. فَعْلَاءُ vezni: ف harfinin üç harekesiyle فَعْلَاءُ , فَعْلَاءُ , فَعْلَاءُ şekillerinde de kullanılmaktadır. حَنْفَاءُ /bir yer ismi, خَيْلَاءُ /tekebbür anlamında bir isim, سَبْرَاءُ kelimesi ise üzerinde sarı çizgileri olan bir tür elbisenin adıdır.²⁶⁸

Müennes memdûd isimler için yukarıda sıraladığımız vezinlere göre çok daha az kullanılmakta olan bir takım vezinler daha vardır ki biz burada bunlardan birkaçını vererek konuyu tamamlamak istiyoruz. Bu vezinlerden bazıları şunlardır:²⁶⁹

فُعْلِيَاءُ , مُرَيْقِيَاءُ , فُعُولَاءُ , عُشْرَاءُ , مَفْعَلَاءُ , مَرْعَزَاءُ , فُنْعَلَاءُ , خُنْفُسَاءُ , فَعْنَلَاءُ , بَرَنْسَاءُ , فَوْعَلَاءُ , حَوْصَلَاءُ

...

3.2. İki İletle Gayr-ı Munsarif Olan İsimler

Bir önceki kısımda bir illet olduğu halde iki illet yerine geçerek ismi gayr-ı munsarif kılan illetlerden ve bu illetlerden etkilenen isimlerden söz etmiştik. Bu kısımda ise ancak iki illet ile gayr-ı munsarif olabilen isimlerden ve bu illetlerden bahsetmek istiyoruz. Bu isimler ve illetler sırasıyla şu şekildedir.

3.2.1. Alemiyet

Alem (العلم) kelimesinin lügattaki manası, masdarı عَلَمَةٌ “tanımak, bilmek” gibi birkaç anlama gelen عَلِمَ fiilinden türemiş bir lafızdır.²⁷⁰ Alemin ıstılâhî tarifine gelince, nahiv âlimlerinin alem için yaptıkları birkaç farklı ıstılâhî mânâdan söz edebiliriz. Yapılan bu tanımlardan birkaçı şu şekildedir.

Alem, “Benzerlerini içine almaksızın, bir şeyin bizzat kendisiyle (müsemmâ) ilişkilendirildiği isimdir.”²⁷¹ şeklinde tarif edilmiştir. Başka bir ifadeye göre alem şu şekilde tanımlanmıştır: “O, mutlak bir ta’yîn ile isimlendirildiği şeyin (müsemma) ta’yîn edilmesine/belirlenmesine delâlet eden lafızdır.”²⁷² İbn Akîl ise alemi “Herhangi bir karineye ihtiyaç duymaksızın, konuluş itibariyle muayyen bir şeye delalet eden zamir dışındaki isimlerdir.” şeklinde tarif etmiştir.²⁷³ Tükçedeki karşılığı

²⁶⁸ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4: 257-258; Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, 4: 604; Radî, *Şerhu'r-Radî*, 3: 337; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 2: 186; Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 6: 74-77.

²⁶⁹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4: 233-304; İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufassal*, 2: 528-533; Radî, *Şerhu'r-Radî*, 3: 336-338; Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 6: 73-82.

²⁷⁰ İbn Manzur, *Lisânu'l-'Arab*, (ع ل م) maddesi.

²⁷¹ İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufassal*, 1: 93.

²⁷² Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, 1: 287.

²⁷³ İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 1: 69; Galâyînî, *Câmiu'd-dürûsil-Arabiyye*, 1: 88.

“özel isim” olan alem; insan, hayvan, mekan, kabile gibi herhangi bir şey için kullanılmaktadır.²⁷⁴ خَالِدٌ, زَيْنَبُ, أَحْمَدُ, بَعْدَادُ, النَّيْلُ, الْمَكَّةُ gibi.²⁷⁵ Yukarıda alemin ıstılâhî tanımları ile ilgili yapılan izahlardan ortaya çıkan farklılıkların sadece şekilden ibaret olduğu görülür. Yoksa nahiv âlimleri, alem denilince kastedilen mananın ne olduğu hususunda görüş birliği etmişlerdir.

Alem olan isimler bir şahsa delalet edip etmeme yönüyle; şahıs alemi ve cins alemi olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.²⁷⁶ Şahıs alemi, bununla bizzat sınırlandırılmış olan şeyler kastedilebilir. Bu da lafzî ya da manevî karîneye ihtiyaç duymaksızın, o şeye delalet eden lafzın kullanılmasıyla olur. Bunlar فاطمةُ, أَحْمَدُ, زَيْنَبُ, إِسْمَاعِيلُ gibi bilinen insana, خِصَافُ (*Hurma yaprağından yapılan sepet*) ve بَرَاقِيشُ (*Değişik renklere girebilen bir kuş*) gibi muayyen bir hayvana, لُبْنَانُ, بَيْرُوتُ gibi belirli yerlere ve أوسُ, خَزْرَجُ gibi kabilelere delalet eden alemlerdir. Cins alemi, bir cinsten sadece bir tanesi için konulmuş olmayıp, o cinsin tamamını içine alması için konulmuş olan lafızlardır. Kendisi ile bütün aslanların kastedildiği الأَسَامَةُ, yine kendisiyle tilki türünün tamamının kastedildiği نُعَالَةٌ gibi isimler, bu grupta yer almaktadır.²⁷⁷ Asıl konumuzun gayr-ı munsarif isimler olması nedeniyle bu konuya daha fazla girmemeyi düşünerek oldukça kısa tutmanın isabetli olacağı kanaatindeyiz.

Alemler asıl olup olmaması açısından; mürtecel, menkûl ve maktûb olarak üç kısma ayrılmaktadır.²⁷⁸ Mürtecel alemler, henüz kendisiyle telaffuz yapılırken herhangi bir bireye alem olarak konulmuş olan lafızlardır. Bunlarda iki kısımdır. “فَقْعَسُ” gibi Arapların kullanageldikleri isimlerden kökleri (asılları) olmayan isimler, birinci kısımda yer alırken, عَطْفَانُ, حَمْدَانُ, مَكَّةُ gibi ilk baştan itibaren alem olarak kullanılanlar ise ikinci kısımda yer almaktadırlar.²⁷⁹ Menkûl alem, oldukça yağın olarak kullanılan bu tür alemler kullanılmadan önce lafızları başka bir manada kullanılmaktayken, daha sonra bunlar alem olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu alemler, bazen أُسْدٌ gibi cins isimden, bazen شَمْرٌ gibi bir fiilden, bazen تَأَبَّطُ شَرًّا gibi bir cümleden, bazen de رَبٌّ gibi harften nakledilmişlerdir.²⁸⁰ Maktûb alem ise, önceleri pek çok kimseye mal olmuş

²⁷⁴ İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 1: 69.

²⁷⁵ Abbâs Hasan, *en-Nahvü 'l-vâfi*, 1: 286.

²⁷⁶ İbn Hişâm *Şerhu Katrı 'n-Nedâ ve bellis-sadâ*, 97.

²⁷⁷ Abbâs Hasan, *n-Nahvü 'l-vâfi*, 1: 292; İbn Hişâm *Şerhu Katrı 'n-Nedâ ve bellis-sadâ*, 97.

²⁷⁸ Abbâs Hasan, *en-Nahvü 'l-vâfi*, 1: 292.

²⁷⁹ İbn Yaîş, *Şerhu 'l-Mufassal*, 1: 106.

²⁸⁰ İbn Yaîş, *Şerhu 'l-Mufassal*, 1: 98.

iken, daha sonra kendileri ile belirli şahısların kastedildiği kimselere ait duruma gelen alemlerdir. *إِبْنُ عَبَّاسٍ*, *إِبْنُ مَسْعُودٍ*, *إِبْنُ عُمَرَ* gibi.²⁸¹

Bir şahsa alem olan isimler, bir manaya delalet edip etmeme bakımından isim, lakab ve künye olarak da üçe ayrılmaktadır. İsim, medh, zemm ya da başka bir mana kastedilmeksizin genellikle muayyen şahısları gösteren özel isimlerdir. *مُحَمَّدٌ*, *عُثْمَانُ*, *أَنْفُ النَّاقَةِ* (*Dişi devenin burnu*) deki gibi zemm manası bulunmakla beraber belirli şahıslara delalet eden alemlerdir. Künye, başında *أَبٌ*, *أُمَّ*, *إِبْنٌ* gibi kelimelerin bulunduğu birbirine izafe edilmiş terkîblerle bilinen şahısların kastedildiği isim türleridir. *أَبُو حَنِيفَةَ*, *إِبْنُ عَبَّاسٍ*, *أُمَّ* gibi.²⁸² Bunlardan başka alemin bir de lafzı itibariyle “*terkîbi izâfî*, *terkîbi isnâdî* ve *terkîbi mezcî*” olmak üzere aynı şekilde üç kısma ayrıldığı görülmektedir.²⁸³ Ancak tezin hacim bakımından kısa tutulması gerektiği düşüncesiyle bu kısımların izahına girmeyeceğiz.

Alem olan isimlerin gayr-ı munsarif olmasının sebebi, marife olmalarıdır. Marifeliğin gayr-ı munsarif illeti olmasına gelince, Arapçada asıl olan, isim olmaktır. Fiiller ise ismin fer’idir. İsimlerde asıl olan da nekre olmaktır. Marifelik kazanan bir isim, nekre ismin fer’i kabul edilmekte ve fer’ olma cihetiyle fiillere benzemektedir. Böylelikle isimler, fiillere mahsus olan tenvîn ve kesre almama hükmüne tâbi olmaktadır.²⁸⁴ Marife olan isimler, daha önce de ifade ettiğimiz gibi zamirler, ism-i mevsuller, ism-i işaretler, eliflâmlı olan isimler, bir marifeye muzâf olan isimler ve alemler olmak üzere altı kısımdan oluşmaktadır.²⁸⁵ Bunlar içerisinde sadece alemin sarfdan men edilmesinin sebebi, diğer marife isimlerde gayr-ı munsarif hükmünün gerçekleşmesine imkan bulunmamasıdır.²⁸⁶ Zamirler ism-i işaretler ve ism-i mevsuller, mebnî olmaları nedeniyle munsarif ya da gayr-ı munsarif olamazlar. Eliflâmlı veya muzâf konumundaki isimler ise zaten tenvîn alamamaktadır. Böylece bu isimlerin tenvînden men edilmesi ve buna bağlı olarak da kesre alma özelliğinin düşmesi söz konusu olamaz. Bu sebeple geriye sadece alemler kalmaktadır.²⁸⁷

²⁸¹ Gültekin, *Arap Dilinde Gayr-ı Munsarif*, 18.

²⁸² Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, 1: 292.

²⁸³ Geniş bilgi için bkz. Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, 1: 300-302.

²⁸⁴ İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufassal*, 1: 117-135.

²⁸⁵ İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 1: 55-56.

²⁸⁶ Radî, *Şerhu'r-Radî*, 1: 141.

²⁸⁷ Radî, *Şerhu'r-Radî*, 1: 141.

Alemiyet, tek başına ismi gayr-ı munsarif kılmaya yeterli bir illet değildir. Bu nedenle isim, ancak ikinci bir illetin varlığı ile gayr-ı munsarif olmaktadır. Alemiyet, şu illetlerle beraber bulunduğu bir ismi gayr-ı munsarif yapabilmektedir: Terkîb, zâid elif-nûn, müenneslik, ucme, fiil vezni ve udûl. Bu kısımda alem olmakla beraber kendisinde ikinci bir illet bulduran isimlerden söz etmek istiyoruz. Daha önceki bölümlerde müennesliğin, ismi gayr-ı munsarif yapan bir illet olmasının sebeplerinden bahsetmiştik. Şimdi ise müennesi veya müennes türlerini anlatmak yerine, doğrudan asıl konumuz olan gayr-ı munsariflik konusu üzerinde durmaya ve müennes alem çeşitlerine örnekler vererek meseleyi izah etmeye çalışacağız. Sonuna müenneslik tâ'sı bitişen isimler, alem oldukları zaman gayr-ı munsarif, alem olmadıkları durumlarda ise munsarif olurlar. Bunun sebebi ise müenneslik tâ'sının isimden sayılmayıp ayrı bir isim gibi değerlendirilmesidir. Yani sonuna müenneslik tâ'sı bitişen isim, iki ismin bir araya gelmesiyle oluşan mürekkeb bir isim gibidir. Bu nedenle de nekre halinde munsarif olmaktadır. Mesela جَالِسَةٌ kelimesindeki “ة” harfi , مَوْتِ حَضْرَمَوْتِ tekîbindeki مَوْتِ sözcüğünün konumundadır. Bu durum ise kelime ism-i tasgîre dönüştürüldüğünde açıkça ortaya çıkmaktadır. Örneğin Araplar حَبَابِي , حُبَارِي kelimelerinin ism-i tasgîrini حَبِيْبٌ , حَبِيْرٌ şeklinde uygulamaktadırlar. Bu kelimelere bakıldığında ism-i tasgîre dönüşme esnasında müenneslik eliflerinin düştüğü görülmektedir. Fakat دَجَاجَةٌ kelimesinin tasgîri دُجَاجَةٌ şeklinde gelmektedir ve müenneslik tâ'sı kelimedenden ayrı bir isim gibi muamele gördüğü için ism-i tasgîrde de varlığını sürdürmektedir.²⁸⁸ Müenneslik tâ'sı ile gerçekleşen müennesliğin, ismi gayr-ı munsarif kılacak bir illet olması, alemiyetle beraber bulunması sebebiyledir. Yani müenneslik tâ'sının, alemiyet haricindeki diğer illetlerden her hangi birisiyle beraber bir isimde bulunması durumunda isim gayr-ı munsarif olmamaktadır. Mesela; امْرَأَةٌ قَائِمَةٌ kelimesinde, vasfiyet ve müenneslik illeti mevcuttur. Bu kelime aslında sıfat olarak vaz' edilmiştir. Fakat müenneslik tâ'sı aslî olarak vaz' edilmediği için ârizi bir şey olarak değerlendirilmektedir. قَائِمَةٌ lafzı tâ'nın hazfi ile tekrardan قائمٌ şekline dönüşebilmektedir. İki illetin varlığına rağmen bu isim gayr-ı munsarif olmamıştır. Çünkü müenneslik tâ'sı ile oluşan müenneslik illeti, ancak alemiyet ile beraber etki eder. Örneğin عَائِشَةٌ kelimesi müenneslik tâ'sı ile beraber alem olarak vaz' edilmiştir.

²⁸⁸ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3: 220; Müberred, *el-Muktadab*, 3: 319-320.

Dolayısıyla müennesliği, aslıdır ve müenneslik alameti olan “ة” harfinin hazfedilmesi imkânsızdır.²⁸⁹

Sonunda müenneslik tâ’sı bulunan bir ismin hakikatte müzekker olması, durumu farklı kılmaz. Yani bu ismin sadece lafzî müennes olması durumunda da gayr-ı munsarif olmasını gerekli kılan iki illet (müenneslik tâ’sı ve alemiyet) bulunmaktadır.²⁹⁰ حَمْرَةٌ , طَلْحَةُ sözcüklerinde olduğu gibi. Ayrıca bu tür isimlerin harf sayısı da önemli değildir. Özetle sonu müenneslik tâ’sı ile biten bütün alemlerin gayr-ı munsarif oluşu, kesin bir olaydır.²⁹¹

رَيْبٌ ve سَعَادٌ isimlerinde olduğu gibi, sonunda müenneslik alameti olan “ة” harfi bulunmadığı halde müennes bir şahsa alem olarak kullanılan (hakiki müennes) isimler, gayr-ı munsarif olarak muâmele görürler.²⁹² Aynı şekilde قَمْرٌ , نُحْفٌ , أَمَلٌ gibi ortası harekeli olan üç harfli bir isim, müennes bir şeye alem olduğunda kesin olarak gayr-ı munsarif olmaktadır.²⁹³ Ancak شَمْسٌ kelimesi gibi üç harfli ve ortası sakin olan müennes bir isim ya da دَعْدٌ , هِنْدٌ , جُمَلٌ gibi yine üç harfli ve ortası sakin olup özellikle müenneslere mahsûs olan bir isim, müennes bir şeye alem olduğunda ise tercihe bağlı olarak gayr-ı munsarif veya munsarif yapılabilir. Fakat Sîbeveyh ve Müberred’e göre bu tür isimlerin gayr-ı munsarif olması daha uygun görülmektedir.²⁹⁴ Cerîr’in (ö. 114/732), divanında dile getirmiş olduğu şu beyit, bu husûsu özetler niteliktedir.

لَمْ تَتَلَفَّعْ بِفَضْلِ مَنَزَرِهَا *** دَعْدٌ وَلَمْ تَعُدْ دَعْدٌ فِي الْعَلْبِ²⁹⁵

“Da’d (bir kadın) ne eteğinin ucuyla yüzünü kapattı ne de o kaplardan bir şey yiyip içti.”

²⁸⁹ Radî, *Şerhu’r-Radî*, 1: 131-132.

²⁹⁰ Abbâs Hasan, *en-Nahvü’l-vâfi*, 4: 236; Radî, *Şerhu’r-Radî*, 1: 131-132.

²⁹¹ Abbâs Hasan, *en-Nahvü’l-vâfi*, 4: 236; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 1: 55-56.

²⁹² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3: 240; Abbâs Hasan, *en-Nahvü’l-vâfi*, 4: 236; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 2: 122.

²⁹³ Abbâs Hasan, *en-Nahvü’l-vâfi*, 4: 236; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 2: 122.

²⁹⁴ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3: 240-241; Müberred, *el-Muktadab*, 3: 350; Abbâs Hasan, *en-Nahvü’l-vâfi*, 4: 236; İbn Yaîş, *Şerhu’l-Mufassal*, 1: 138; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 2: 122; Suyûtî, *Hem’u’l-hevâmi*, 1: 108.

²⁹⁵ Cerîr b. Atiyye b. Huzeyfe, *Dîvânü Cerîr*, Dâru’l-Beyrût, Beyrût 1986, 67; İbn Yaîş, *Şerhu’l-Mufassal*, 1: 137.

Son olarak **مَيْ** kelimesi gibi iki harfli olan müennes bir isim, müennes bir şeye alem olduğunda ortası sakın olan üç harfli müennes alemlerde olduğu gibi tercihe bağlı olarak gayr-ı munsarif ya da munsarif olarak okunabilir.²⁹⁶

Müzekkere alem olmuş müennes bir ismin, gayr-ı munsarif olması için en az dört harfli olması gerekmektedir. Üç harfli olması durumunda ise ortadaki harfin harekeli olup olmamasına bakılmaksızın munsarif olmaktadır.²⁹⁷ Bu özelliklere sahip olan müennes bir ismin, müzekkere alem olması halinde gayr-ı munsarif olması bir takım şartlara bağlıdır.²⁹⁸ Birinci olarak bu ismin hangi cinsiyet için kullanılan bir alem olduğu belirlenmelidir. Bu hususta karşımıza üç durum çıkmaktadır. Sonunda müenneslik alameti olmayan müennes bir isim, ya **عَنَّاق** lafzı gibi sadece müennes için kullanılır, ya müennes ve müzekker için kullanımı eşittir veya **ذِرَاع** kelimesi gibi genellikle müzekker için kullanılır. Bu ismin, müzekker ve müennes için kullanımı eşit olduğu zaman munsarif ya da gayr-ı munsarif olması caizdir. Çoğunlukla müzekker için kullanılmaktaysa kesin olarak munsarif, sadece müennes için kullanılıyorsa kesin olarak gayr-ı munsarif olarak işlem görür.²⁹⁹ İkinci şart olarak, bu isim müzekkerden menkûl bir müennes olmamalıdır. Mesela **رَبَابٌ** sözcüğü bir bayan ismidir. Ancak bu isimlendirmeden önce “*bulut*” anlamında kullanılan müzekker bir isim olduğu bilinmektedir. Bu nedenle müzekkere alem olduğunda, munsarif olmaktadır. Çünkü aslında müzekkerdir. **حَائِضٌ** kelimesi de aynı şekilde aslında müzekkerdir. Fakat daha sonra müennesin bir vasfı olarak kullanılagelmiştir. Ve dolayısıyla müzekkere alem olduğunda munsarif olmaktadır.³⁰⁰ Müzekkere alem olan bir müennesin gayr-ı munsarif olabilmesinin üçüncü şartı ise bu müennesin bağlayıcı olmayan (yani gereksiz) bir te’vile muhtaç olmamasıdır. Örneğin **رَجَالٌ** ve **نِسَاءٌ** gibi hiçbir mükesser cemîde müenneslik alameti yoktur. Bunlar müzekkere alem olurlarsa munsarif olurlar. Çünkü bunun gibi cemîlerin müennesliği “*cemaat*” te’viliyle olur ve bu te’vil de bağlayıcı değildir. Cemî olarak te’vil edildiklerinde ise müzekker olurlar ve müfredlerindeki hakîki müenneslik veya hakîki müzekkerlikten bahsedilemez. Asıl olan ise cemî olarak te’vil edilmeleridir.³⁰¹ Kırık cemîler aynı zamanda müfred

²⁹⁶ Abbâs Hasan, *en-Nahvü 'l-vâfi*, 4: 237.

²⁹⁷ Müberred, *el-Muktadab*, 3: 353; Radî, *Şerhu'r-Radî*, 1: 136.

²⁹⁸ Radî, *Şerhu'r-Radî*, 1: 136.

²⁹⁹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3: 236; Radî, *Şerhu'r-Radî*, 1: 136.

³⁰⁰ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3: 236-239; Radî, *Şerhu'r-Radî*, 1: 136.

³⁰¹ Radî, *Şerhu'r-Radî*, 1: 136.

konumundadır. Bu nedenle müfredi gayr-ı munsarif yapan şey kırık cemîyide gayr-ı munsarif yapar. Örneğin müzekker bir şahıs, كَلَابْ lafzıyla isimlendirildiğinde munsarif olmaktadır. Çünkü bu kelime marife de olsa nekre de olsa munsariftir.³⁰²

Üç harfli olup ortası harekeli veya en az dört harfli olan müzekker bir isim, müennese alem olduğunda kesin olarak munsarif olur. Bu konuda ittifak vardır. Fakat زَيْدْ lafzı gibi ortası sakin üç harfli bir ismin müennese alem olması halinde munsarif veya gayr-ı munsarif olması hususunda ihtilaf edilmiştir. Halil b. Ahmed, Sîbeveyh, Ahfeş ve Ebû İshak gibi dilcilerin de aralarında bulunduğu bazı nahiv alimleri, bu isimlerin gayr-ı munsarif olduğunu ifade etmektedirler. Bu görüş, aynı zamanda cumhûrun da görüşüdür. Çünkü onlara göre asıl olan, müzekkerin müzekkerle müsemma olmasıdır. Müzekkerden müennese nakledilen ismi ma'dûl isim gibi kabul etmektedirler. Dolayısıyla ismin, aslından nakledilmesiyle ortaya çıkan ağırlık, kelimenin hafifliğini ortadan kaldırmakta ve onu gayr-ı munsarif yapmaktadır.³⁰³ Ancak Müberred ve İsa b. Ömer gibi nahivcilerin de aralarında olduğu diğer bir takım dilciler ise bu gibi isimlerin her iki şekilde de değerlendirilebileceği kanaatinde dirler.³⁰⁴

Müennes yahut genellikle müennes için kullanılan, ortası sakin ve üç harfli bir isim, bir yere, bir kabîleye ya da bir sûreye alem olduğunda شَمْسٌ ve دَعْدٌ kelimeleri gibi ortası sakin müennes alemler gibi değerlendirilir. Yani tercihen gayr-ı munsarif ya da munsarif yapılabilir. Fakat gayr-ı munsarif olması daha uygun düşmektedir.³⁰⁵ Zikrettiğimiz bu isimler dışındaki diğer isimler, bir yere, bir mahalleye, kabîleye veya bir sûreye alem oldukları zaman kastedilen manaya göre munsarif ya da gayr-ı munsarif olabilirler. Sözü edilen alemden müennes bir şey kastediliyorsa, bu alem gayr-ı munsarif, müzekker bir şey yahut muzâfı hafzedilmiş bir isim kastediliyorsa, munsarif olmaktadır. Fakat bu meselede asıl olan, Arapların nasıl kullandığını öğrenerek onlara muhalefet etmemektir.³⁰⁶ Örneğin her hangi bir isim bir yere alem olduğunda maksat البَلْدَةُ veya "البُقْعَةُ" gibi müennes bir mana ise gayr-ı munsarif, المَكَانُ

³⁰² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3: 239; Müberred, *el-Muktadab*, 3: 344.

³⁰³ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3: 242; Müberred, *el-Muktadab*, 3: 351; İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, 4: 125; İbn Akil, *Şerhu İbn Akil*, 2: 122; Eşmûnî, *Şerhu'l-Eşmûnî*, 526; Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 1: 109.

³⁰⁴ Müberred, *el-Muktadab*, 3: 352; İbn Mâlik, *Şerh'u-Kâfiyeti 'ş-şâfiye*, 1492; Eşmûnî, *Şerhu'l-Eşmûnî*, 527; İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, 4: 125; Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 1: 109.

³⁰⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3: 242; Müberred, *el-Muktadab*, 3: 357.

³⁰⁶ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3: 242-269; Müberred, *el-Muktadab*, 3: 357; Radî, *Şerhu'r-Radî*, 1: 139.

gibi müzekker bir mana ise munsarif olmaktadır. تَقِيْفٌ de olduğu gibi bir kabîleye, o kabîlenin babasının ismi verilmişse ve bu isim anıldığında kabîlenin babası kastediliyor ise bu durumda munsarif olur. Mesela هَذِهِ تَمِيمٌ ifadesinde munsarif okunan تَمِيمٌ lafzından kasıt “*Temîm*” ismindeki zâtın kendisidir. Bu cümlenin aslı ise هَذِهِ قَبِيلَةٌ تَمِيمٌ veya هَذِهِ جَمَاعَةٌ تَمِيمٌ şeklindedir. Arapçada bu kullanım, oldukça yaygındır. Fakat bununla kabîlenin kendisi kastediliyorsa, bu durumda هَذِهِ تَمِيمٌ şeklinde gayr-ı munsarif olmaktadır. Çünkü müennes bir manaya الْقَبِيلَةُ alem olmuştur. حَنْدَفٌ kelimesindeki gibi, kabîleye annenin adı verilmiş ve anıldığında da ister anne isterse kabîle kastedilsin her iki durumda da gayr-ı munsarif olur. Çünkü her ikiside müennestir.³⁰⁷

Sûre isimlerine gelince, örneğin قَرَأْتُ هُودَ cümlesinde ki gibi bir sûre adı zikredilip, bundan maksat da sûrenin kendisi ise gayr-ı munsarif, bundan maksat muzâfî hazfedilmiş bir isim ise bu durumda قَرَأْتُ هُودًا ifadesindeki gibi munsarif olur. Çünkü birinci durumda هُودٌ kelimesi müennes olan sûreye/السُّورَةُ alem olmaktadır. İkinci cümledeki ifadenin aslı ise قَرَأْتُ سُورَةَ هُودٍ olup هُودٌ lafzından maksat, sûrenin kendisi değil, Hûd peygamberdir.³⁰⁸

Araplar bazı yer isimlerini sadece müennes olarak, bazılarını da sadece müzekker olacak şekilde kullanmışlar, bazılarında ise ihtilafa düşmüşlerdir. Mesela إِرَابٌ , عُمَانٌ , الزَّابُ isimlerini sürekli müennes, قَلْبُجٌ lafzını da sürekli müzekker olarak kullanmışlardır. Ancak جِرَاءٌ , قُبَاءٌ gibi birtakım isimlerde ise ihtilaf etmişlerdir.³⁰⁹

Gayr-ı munsarif konusuyla ilgili olan mürekkeb isimden maksat, “*terkîb-i mezcî*” dir. Terkîbi mezcî, سَيِّوِيَهٗ , حَضْرَمَوْتُ , بَعْلَبَكْ , مَعْدِيكْرِبُ , رَامَهُزْمُ kelimelerinde olduğu gibi iki farklı kelimenin birleştirilerek tek bir kelime haline getirilmesidir. Bu durumda her iki kelime de ismin bir parçası olup ayrı ayrı anlamlar içermezler. İkinci kelime birinci kelimeye nisbeten müenneslik tâ'sı konumundadır. Bu sebeple i'râbı da mahallîdir. Birinci kelimenin sonu بُورَسَعِيدٍ ve نِيُوَيْرُكْ kelimelerindeki gibi bazen sakin, çoğu zaman da سَيِّوِيَهٗ , حَضْرَمَوْتُ kelimelerinde görüldüğü gibi harekeli olmaktadır.³¹⁰

³⁰⁷ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3: 247; Müberred, *el-Muktadab*, 3: 360; Radî, *Şerhu'r-Radî*, 1: 139.

³⁰⁸ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3: 256-257; Müberred, *el-Muktadab*, 3: 355.

³⁰⁹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3: 244; Müberred, *el-Muktadab*, 3: 357-359.

³¹⁰ Müberred, *el-Muktadab*, 4: 18; Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-vâfî*, 4: 227-228; İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 1: 128; Şâtübî, *el-Mekâsıdu's-şâfiye*, 5: 613, 617; Galâyînî, *Câmiu'd-dürûsil-Arabiyye*, 1: 85.

Mürekkebin isminin gayr-ı munsarif olması, fer' olma cihetiyle fiile benzemesinden kaynaklanmaktadır. Fiil nasıl ki ismin fer'i ise, mürekkebin isim de müfred (mürekkebin olmayan) isminin fer'idir. Bu benzerlik nedeniyle mürekkebin isim, fiile ait birtakım hükümlerden etkilenerek gayr-ı munsarif olmaktadır.³¹¹ Mürekkebin bir isminin gayr-ı munsarif olması, alemiyetle beraber bulunmasına bağlıdır. Çünkü mürekkebin isim ancak alem olarak vaz' edildiğinde ayrılmaz bir bütün haline gelerek cüzlere ayrılmaktan kurtulur.³¹² Mürekkebin bir isminin gayr-ı munsarif olabilmesi için terkîbi mezcî olması ve alem olarak vaz' edilmeden önce ikinci cüzünün mu'rab ya da mebnî olmaması gerekir. *إِنَّ زَيْدًا* ifadesinde olduğu gibi alem olmadan önce ikinci kelime mu'rab ise ya da *سَيِّئِيهِ* örneğindeki gibi ikinci kelimesi mebnî ise, bunlar alem yapıldıktan sonra da oldukları hal üzere kalırlar ve gayr-ı munsarif olmazlar.³¹³

Terkîbi mezcî konumundaki mürekkebin alemlerde aslanan, birinci kelimenin alem yapılmadan önce var olan hareke/fetha veya sükûn üzere kalması ve ikinci kelimeye bitişik şekilde yazılması, ikinci kelimenin de gayr-ı munsarif olarak i'râb edilmesidir. *هَذِهِ حَضْرَمُوثٌ , زُرْتُ بُورَسَعِيَدَ , سَلَّمْتُ عَلَى مَعْدِيكَرَبَ* gibi.³¹⁴ Bazı Araplar mürekkebin alemini izâfet terkîbi gibi değerlendirerek ilk kelimeyi cümledeki konumuna göre bütün hareketleri alacak şekilde, ikinci kelimeyi de sürekli muzâfun ileyih olacak şekilde i'râblandırmışlardır. Birinci kelimenin sonu illetli olduğunda ise aynı şekilde gayr-ı munsarif yapmayarak fetha da dahil bütün hareketleri takdîr ederler. İkinci kelime gayr-ı munsarif olması gereken bir isim ise gayr-ı munsarif yaparlar, aksi halde gayr-ı munsarif yapmadan okurlar. Bu kurala göre, mürekkebin aleminin cüzleri ayrı yazılır ve birinci kelimenin sonu sahih bir harf olup, ikinci kelime de munsarif olduğunda *هَذِهِ بَعْلُ بَكِّ , زُرْتُ بَعْلُ بَكِّ , مَرَرْتُ بِبَعْلُ بَكِّ* şeklinde, birinci kelimenin sonu sahih olup ikincisi gayr-ı munsarif bir kelime olduğunda ise *هَذِهِ رَامُ هُرْمُرَ , زُرْتُ رَامُ هُرْمُرَ , مَرَرْتُ بِرَامُ هُرْمُرَ* örneğindeki olduğu gibi i'râb edilirler. Birinci kelimesinin sonu illetli olan mürekkebin aleme, *مَعْدِي كَرَبَ* terkîbini örnek gösterebiliriz. Böyle durumda ilk kelimenin sonuna, tüm hareketler takdîr edilmektedir.³¹⁵

³¹¹ İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 1: 137; Radî, *Şerhu'r-Radi*, 1: 139.

³¹² Radî, *Şerhu'r-Radi*, 1: 106; Şâtîbî, *el-Mekâsıdu's-şâfiye*, 5: 620-621.

³¹³ Radî, *Şerhu'r-Radi*, 1: 106; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 2: 121; Şâtîbî, *el-Mekâsıdu's-şâfiye*, 5: 620.

³¹⁴ Müberred, *el-Muktadab*, 4: 23; İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 1: 128.

³¹⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3: 296; Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, 4: 229-230; İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 1: 129; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 1: 76.

وَيْهِ kelimesiyle son bulan mürekkeb isimlerde aslolan, mebnîliktir. Fakat bazıları bu türden isimlerin i'râbını da gayr-ı munsarif gibi değerlendirek gayr-ı munsarif gibi i'râb etmişlerdir. مَرْرَتْ بِسَيِّوَيْهِ , رَأَيْتُ سَيِّوَيْهِ , جَائِي سَيِّوَيْهِ örneklerinde olduğu gibi.³¹⁶

Sonunda zâid elif-nûn bulunan bir isim, sonunda bu ziyade bulunmayan isme göre fer' konumunda olup, bu cihetten fiillere benzemektedir. Bununla beraber zâid elif-nûn, müenneslik alameti olan elif-i memdûdeye (ء) benzemektedir. Çünkü kendisine elif-i memdûde bitişen bir isme müenneslik tâ'sı bitişemediği gibi, sonunda zâid elif-nûn bulunan isme de bitişemez. Dolayısıyla bu benzerlik ortadan kalktığında, kelimenin sonunda zâid elif-nûn olsa bile bu kelime gayr-ı munsarif olmayacaktır.³¹⁷

Zâid elif-nûn ile elif-i memdûde arasındaki bir başka benzerlik de vezinlerinde ortaya çıkmaktadır. Çünkü her ikisinin de dahil olduğu kelimeler harf sayısı, hareke ve sükûn bakımından birbirine benzemektedir. Aynı zamanda ikisinin de ilk harfi سُكْرَانُ ve حَمْرَاءُ kelimelerindeki gibi eliftir. Diğer bir cihetten ise elif-i memdûde, müennese mahsûs olup doğrudan müzekker binâsına (أَحْمَرَاءُ) bitişmeyeceği gibi zâid elif-nûn da müzekkere mahsûs olup üzerine سُكْرَانَةُ kelimesindeki gibi müenneslik alameti bitişemez. Bu yönüyle elif-nûn ziyadesi, bir bakıma müzekkerlik alameti olarak kabul edilmektedir. Sonunda elif-i memdûde olan حَمْرَاءُ kalıbının kendisine ait müzekker bir binası olduğu gibi, سُكْرَانُ kalıbının da kendine ait müennes bir binâsı (سُكْرَى) bulunmaktadır.³¹⁸

Burada zikrettiğimiz benzerlikler, sonunda elif-i memdûde bulunan isimler ve kendisine zâid elif-nûn bitişen sıfatlarla ilgilidir. Fakat sonunda elif-nûn ziyadesi bulunan alemler, bahsettiğimiz sıfatlara hamledildiği için bu benzerlikler onları da içine almaktadır. İbn Yaîş sonunda zâid elif-nûn bulunan alemlerin munsarif olmasına engel olan asıl illetin, فَعْلَانُ vezninde olması değil, bu alemlerin müenneslik tâsımını kabul etmesiyle فَعْلَانُ veznindeki sıfatlara benzemesi olduğunu ifade etmektedir. Çünkü سُفْيَانُ

³¹⁶ İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 1: 76.

³¹⁷ Müberred, *el-Muktadab*, 3: 335; İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 1: 131; Radî, *Şerhu'r-Radî*, 1: 157-158; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 2: 121; Şâtübî, *el-Mekâsıdu's-şâfiye*, 5: 621-623.

³¹⁸ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3: 215-216; Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, 4: 217; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 2: 117-118.

ve عُمَانٌ gibi özel isimler de sonundaki zâid elif-nûn sebebiyle gayr-ı munsarif olmaktadır.³¹⁹

Sonuna مَرْوَانُ , عَدْنَانُ kelimelerinde olduğu gibi zâid elif-nûn bitişen alemler, عَطَشَانُ veznindeki sıfatlara hamledilirler. Bu vezindeki عَطَشَانُ , سَكْرَانُ gibi sıfatlara müenneslik tâ'sı (ة) bitişemediği gibi sonunda elif-nûn ziyadesi bulunan bir aleme de bitişemez. Çünkü alemlik noksanlığı kabul etmediği gibi fazlalığı da kabul etmemektedir. Bir kelime hangi şekilde alem olarak vaz' edilmiş ise o şekil üzere kalır. Mesela سَكْرَانَةٌ , عَطَشَانَةٌ şeklinde ifade edilemediği gibi مَرْوَانَةٌ , عَدْنَانَةٌ şeklinde de ifade edilemez. İşte zikrettiğimiz bu benzerlikler nedeniyle bu tür alemler gayr-ı munsarif olmaktadır.³²⁰

Sonunda zâid elif-nûn bulunan bir ismin gayr-ı munsarif olması için alem olması şart koşulmuştur. Çünkü isim, ancak alem olması halinde sonuna müenneslik tâ'sının bitişmesinden berî olur. Böylece müenneslik tâ'sı bitiştiğinde sarfa mani olan benzerlik illetinden söz edilemeyeceği için alemiyet şart olmuştur.³²¹ Bunu bir bakıma, ismin gayr-ı munsarif olmasına neden olan alemlik illeti, ikinci illeti garanti eden bir unsur olarak değerlendirebiliriz. Alem olan bir ismin sonuna dâhil olan elif-nûn ziyadesinin bir ismi gayr-ı munsarif yapabilmesi için her iki harfin de zâid olması gerekir. Çünkü müenneslik alâmeti olan elif-i memdûdenin her iki harfi de zâiddir. Zâid elif-nûn ise ona benzediği için gayr-ı munsariflik illeti özelliğini taşımaktadır.³²²

'عَدْنَانُ , مَرْوَانُ , عَمْرَانُ , عُمَانُ , سَلْمَانُ , عَيْلَانُ , نُعْمَانُ , عَطْفَانُ , حَوْرَانُ' lafızları, sonunda her ikisi de zâid olan elif-nûn bulunan gayr-ı munsarif isimlerdir. Fakat bazı isimlerde nûn harfinin zâid veya asıl harf olma ihtimali vardır. İşte bu durumdaki alemlerin munsarif ya da gayr-ı munsarif olması kişisel kanaate bağlıdır. Şâyet nûn harfinin zâid olduğuna itibar edilirse kelime gayr-ı munsarif, asıl harf olduğu düşünüldüğünde ise munsarif olarak muamele görür. Mesela الدَّهْقُ , الجِسُّ , الدَّهْقُ , شَيْطَانُ , دَهْقَانُ , حَسَانُ isimlerinin , الجِسُّ , الدَّهْقُ lafızlarından geldiğine itibar edilirse, bu isimler alem olmaları halinde gayr-ı

³¹⁹ İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufassal*, 1: 131.

³²⁰ Müberred, *el-Muktadab*, 3: 335; İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufassal*, 1: 131; Radî, *Şerhu'r-Radî*, 1: 157-157; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 2: 121; Şâtübî, *el-Mekâsıdu's-şâfiye*, 5: 621-623.

³²¹ İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufassal*, 1: 131; Radî, *Şerhu'r-Radî*, 1: 158.

³²² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3: 217; Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, 4: 233; Şâtübî, *el-Mekâsıdu's-şâfiye*, 5: 622.

munsarif olurlar. Fakat bu isimlerin الدَّهْقَنَةُ , النَّشِيطُنُ , الحُسْنُ kelimelerinden geldiği düşünülür ise bu durumda munsarif olurlar.

Kelimenin sonundaki nûn harfinin kelimenin aslından olduğu kesin olan isimler ise mutlaka munsarif olarak okunmalıdır. Örneğin طَحَّانٌ , سَمَّانٌ , نَبَّانٌ isimlerinin النَّبْنُ , السَّمْنُ , الطَّحْنُ kelimelerinden geldiği açık olduğu için bu isimler marife de olsalar nekre de olsalar gayr-ı munsarif olmazlar.³²³

Arapça dışında/yabancı bir dilden Arapçaya nakledilen kelimelere “Ucme/a’cemî” (الأُعْجَمِيَّة) denmektedir. العُجْمَةُ kelimesi, bir kelimenin a’cemî olduğunu ifade eden bir masdardır.³²⁴ A’cemî isimleri tanımamıza yardımcı olan birtakım alametler bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, a’cemî birer alem olan جَبْرِيلُ ve إِسْمَاعِيلُ kelimelerinde olduğu gibi bu isimlerin yapılarının Arapça isimlere göre farklı olmasıdır. Bu benzerliklerden ikincisi, bu isimlerin yabancı isimlere yakın olmasıdır. Mesela إِبرَاهِيمُ ismi, yabancı bir dilde أَبْرَاهَامُ kelimesiyle benzeşmektedir. Üçüncü alâmet ise Arapça olması halinde gayr-ı munsarif olmasını gerekli kılan bir neden olmadığı halde a’cemî oldukları için gayr-ı munsarif yapılmasıdır. Örneğin إِبْلِيسُ kelimesinin a’cemî olduğu Araplar tarafından bilindiği için gayr-ı munsariftir. Bu ismin أَيْلَسٌ gibi bir fiilden türememiştir.³²⁵

Bütün dillerde olduğu gibi Arapçada da aslolan, diğer dillerle karışmaması ve telaffuz edilen kelimelerin Arap diline mahsus olmasıdır. Sonradan başka bir dilden karışmış olan kelimeler ise Arapça kelimelerin fer’leri ve ikincil olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla a’cemî kelimeler, fer’ olma yönünden fiillere benzemekte ve bu benzerlik sebebiyle de onların gayr-ı munsarif olmasına bir illet teşkil etmektedir.³²⁶

A’cemî bir ismin gayr-ı munsarif olması için şu iki şartın bulunması gerekmektedir. Birinci şart, ait olduğu dilde de alem olarak kullanılması ve Arapçaya

³²³ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3: 217; Abbâs Hasan, *en-Nahvü’l-vâfi*, 4: 233; Şâtıbî, *el-Mekâsıdu’s-şâfiye*, 5: 622-623.

³²⁴ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3: 234; Müberred, *el-Muktadab*, 3: 325; Abbâs Hasan, *en-Nahvü’l-vâfi*, 4: 242, 122; Radî, *Şerhu’r-Radî*, 1: 141-142; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 2: 122; Şâtıbî, *el-Mekâsıdu’s-şâfiye*, 5: 644; Çörtü, *Nahiv*, 403, 406.

³²⁵ İbn Yaîş, *Şerhu’l-Mufassal*, 1: 130-131.

³²⁶ İbn Yaîş, *Şerhu’l-Mufassal*, 1: 130-130; Radî, *Şerhu’r-Radî*, 1: 106.

alem olarak geçmiş olmasıdır. İkincisi ise a'cemî olan ismin üç harften fazla olması şartıdır.³²⁷

A'cemî ismin, daha önceden ait olduğu dilde alem olarak vaz' edilmiş olması şart koşulmuştur. Çünkü alemlik, bir kelimenin vaz' edildiği şekilde kalmasını sağlar ve üzerinde değişiklik yapılmasına müsâde etmez. Ancak isim nekre olarak Arapçaya geçtiğinde eliflâm takısını ve izâfeti kabul ederek Arapça bir kelime gibi üzerinde tasarrufta bulunulabilir. Böylece Arapça bir alem gibi, bulunduğu konuma göre tenvîn ve kesre alabilir.³²⁸

إِسْمَاعِيلُ , إِبْرَاهِيمُ , إِسْحَاقُ , يَعْقُوبُ , هُرْمُزُ , فَيْرُوزُ , قَارُونُ , فِرْعَوْنُ gibi isimler, başka dillerden Arapçaya nakledilen alem isimlerdir. Daha önce ait oldukları dilde de Arapçaya geçtikten sonra da alem olarak kullanıldıkları için gayr-ı munsarif olmuşlardır. Aynı zamanda bu isimlerin harf sayısı üçten fazladır. Bölece yukarıda zikrettiğimiz her iki şartı da taşımaktadırlar.³²⁹

A'cemî bir kelime, daha önce ait olduğu dilde de Arapçada da alem olarak kullanılmıyor ise munsarif olduğu hususunda ittifak vardır. Çünkü sadece ucme illetine sahip olan bu kelimeyi gayr-ı munsarif yapacak olan ikinci bir illet bulunmamaktadır. İşte bu sebeptendir ki a'cemî ismin gayr-ı munsarif olabilmesi için alemiyet illetinin de olması şart koşulmuştur. Bu yüzden الْقَرْطَاسُ (*kâğıt/kâğıt yaprağı*), السَّجِيلُ (*taşlaşmış çamur*), الدَّبِيَّاجُ (*bir yüzü kabartma halis ipek kumaş*), الْجَامُ (*dizgin/gem*), النَّيْرُوزُ (*nevrrûz*), الْفِرْنَدُ (*kılıç üzerinde bulunan bazı süsler/ışık yansımaları*), الرَّنَّجِيلُ (*zencefil*), الْيَاسْمِينُ (*yasemin adında bir bitki/çiçek*) kelimeleri, bahsettiğimiz gibi iki dilde de alem olarak kullanılmamakta olup gayr-ı munsarif değildirlir.³³⁰ Aynı şekilde ait oldukları dilde alem olup da Arapçada alem olarak kullanılmayan a'cemî isimlerde aynı gerekçeyle gayr-ı munsarif olmazlar.³³¹ Harf sayısı üç olan a'cemî alemler ise hafiflik nedeniyle gayr-ı munsarif olmazlar. Çünkü bir isim en az üç harften oluşmaktadır.³³² Örneğin لُوطٌ ve نُوحٌ kelimeleri Kur'ân-

³²⁷ Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, 4: 242; İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 1: 130-130; Şâtübî, *el-Mekâsıdu's-şâfiye*, 5: 639; Galâyinî, *Câmiu'd-dürüsil-Arabiyye*, 1: 338.

³²⁸ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3: 234; Radî, *Şerhu'r-Radî*, 1: 142.

³²⁹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3: 235; Müberred, *el-Muktadab*, 3: 325.

³³⁰ Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, 4: 242; Şâtübî, *el-Mekâsıdu's-şâfiye*, 5: 640.

³³¹ Şâtübî, *el-Mekâsıdu's-şâfiye*, 5: 643.

³³² Müberred, *el-Muktadab*, 3: 320; Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, 4: 244; Şâtübî, *el-Mekâsıdu's-şâfiye*, 5: 645.

1 Kerîm'in muhtelif âyetlerinde munsarif olarak geçmektedir. Bu âyetlerden bazıları şunlardır. *وَإِنَّ لُوطًا لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ*. "Şüphesiz Lût da peygamberlerdendi." (Sâffât, 37/133.) *وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَى قَوْمِهِ* (Hûd, 11/25.)

شَتْرُ kelimesi gibi üç harfli ve ortası harekeli olan a'cemî alemlerin de bazı kaynaklarda gayr-ı munsarif olması gerektiği vurgulanmaktadır. Çünkü böyle bir kelimenin orta harekesi, o kelime için dördüncü harf mesâbesindedir. Dolayısıyla ortası sakin üç harfli kelimeler hafif kabul edilirken, ortası harekeli olanlar ise dört harfli bir kelime gibi muâmele gördüğünden dolayı ağır kabul edilmektedir.³³³ Ancak Sîbeveyh'in de aralarında bulunduğu nahivcilerin çoğunluğuna göre a'cemî isimde orta harfin harekesinin her hangi bir etkisi yoktur. Çünkü, *رُحْلٌ*, *تُحْفٌ*, *قَمْرٌ*, *أَمْلٌ* gibi müennes alemlerde orta harfin harekesi, müenneslik tâsı yerine geçen dördüncü harf yerine kâim olmaktadır. A'cemî kelimenin alameti olmadığı için orta harfin harekesinin onun yerine geçmesinden söz edilemez. Bu nahivcilere göre kelime, (ortası sakin olsun ya da olmasın) üç harfli olmakla Arapça kelimelere benzemekte ve böylece hafif kabul edilmektedir.³³⁴

Normal şartlarda isimlerde aslolan, isim vezni üzere olmasıdır. Fiil veznindeki isimler, fiillere benzemeleri sebebiyle gayr-ı munsarif olmaktadır. Bu isimler, hem ismin fer'i sayılmakta olan fiillere benzedikleri, hem de asıldan uzaklaştıkları için isim veznindeki isimlerin fer'i konumundadırlar. Bu nedenle fer'in hükmünü alarak gayr-ı munsarif olmaktadır.³³⁵ Aynı zamanda bu tür isimlerin gayr-ı munsarif olması için ikinci bir illetin de bulunması gerekmektedir ki, bu illet daha önce de ifade ettiğimiz gibi ya alemiyet ya da vasfiyet olmalıdır.

Aslında fiil veznindeki isimlerin gayr-ı munsarif olmaları, diğer gayr-ı munsarif isimlere göre daha önceliklidir. Zira bütün gayr-ı munsarif isim çeşitleri, fiillere benzedikleri için gayr-ı munsarif olmaktadır. Fakat bu isimlerin fiillere benzerliği, dolaylıdır ve zâhiren gözükmemektedir. Fiil veznindeki isimler ise doğrudan ve zâhirî olarak fiillere benzemeleri nedeniyle onların gayr-ı munsarif kabul edilmeleri, diğer isimlere göre çok daha doğal olmaktadır. Örneğin, *فَاطِمَةٌ* kelimesi,

³³³ Radî, *Şerhu'r-Radî*, 1: 141-142; Şâtübî, *el-Mekâsıdu's-şâfiye*, 5: 646.

³³⁴ Radî, *Şerhu'r-Radî*, 1: 143.

³³⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3: 234; İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufassal*, 1: 118; Şâtübî, *el-Mekâsıdu's-şâfiye*, 5: 647.

alemiyetle beraber müennes olduğu için gayr-ı munsarif olmuştur. Nasıl ki fiil, ismin fer’i ise bu isimdeki müenneslik de müzekkerliğin fer’idir. Yani bu isim fer’ olma bakımından fiile benzemektedir. Bu benzerlik ise zâhirî bir şey değildir. Ancak أَحْمَدُ ismi gibi fiil veznindeki bir isim, doğrudan ve zâhirî olarak fiile benzemekte ve bir bakıma gayr-ı munsarif olan diğer isimlere göre gayr-ı munsarif olmaya daha çok layıktır.

Fiil vezninin, bir ismin gayr-ı munsarif olmasına neden olabilmesi, bu veznin isim ve fiillerde hangi derecede kullanıldığına bağlıdır. Fiil vezinleri, bir ismi gayr-ı munsarif kılması bakımından üçe ayrılmaktadır:³³⁶ Fiillere mahsûs olup isimlerde bulunmayan fiil vezni, isim ve fiillerde olup genellikle fiillerde bulunan fiil vezni, isim ve fiillerde olup her hangi birisinin baskın olmadığı fiil vezni. Bunlardan ilk ikisi gayr-ı munsarif, sonuncu ise munsarif olmaktadır. Şimdi bu guruplardan her biri için örnekler vererek meseleyi açıklığa kavuşturmaya çalışacağız.

Bu vezinler, فُعْلٌ/ضَرْبٌ , فَوْعَلٌ/حَوْكَمٌ , فَعْلٌ/عَلَمٌ , فُعْلٌ/كُرْمٌ , أَفْعَلٌ/اِنْتَقَلَ , اسْتَفْعَلٌ/اسْتَفْتَمَ , أَفْعَلٌ/أَقْتَلٌ , يُفَعِّلُ/يُدْحَرُجُ , يَنْفَعِلُ/يَنْتَقِلُ , يَسْتَفْعِلُ/يَسْتَخْرِجُ , تَفْعَلٌ/تَبَيَّنَ gibi mazi vezinleri, تَفْعَلٌ/تَسَابَقٌ , تَفْعَلٌ/تَبَيَّنَ gibi muzâri vezinleri ya da bu vezinlerin emir kiplerine ait olan vezinlerdir. Bu tür vezinlerden gelen alem isimler, ya doğrudan fiilin isimleşmesiyle fiilden isme aktarılan menkûl isimlerdir veya a’cemî isimlerdir.³³⁷ Bunun gibi alemlerin gayr-ı munsarif olması kesindir. Örneğin, بَقْمٌ /boyalı bitki, طُسِجٌ /bir bitki türü, يُجَقِّبُ /bir ressam adı, شَلَمٌ /Mescid-i Aksâ’nın bir adı ve نَرْجِسٌ a’cemî birer alemdirler. Fakat ذُبُلٌ /Ebu’l-Esved ed-Düleli’nin kabilesinin bir ismi, شَمْرٌ /bir tür at ismi, خَصَمٌ /bir adam ismi, عَتْرٌ /bir yer adı, بَتْرٌ /bir su ismi kelimeleri ise fiillerden isimlere aktarılmış birer menkûl alemdirler.³³⁸

Fiillere ait olan üç harfli vezinlerden gelen bir ismin orta harfinin harekesi sükûn kılınarak hafifleştirildiğinde alem de olsa gayr-ı munsarif olmaz. Örneğin, ضَرْبٌ kelimesi bir adama alem yapıp ortası da ضَرْبٌ şeklinde sâkin kılınsa, bu durumda

³³⁶ İbn Yaîş, *Şerhu’l-Mufasssal*, 1: 118.

³³⁷ Radî, *Şerhu’r-Radî*, 1: 161; Şâtübî, *el-Mekâsıdu’s-şâfiye*, 5: 651.

³³⁸ Abbâs Hasan, *en-Nahvü’l-vâfi*, 4: 248; Zeccâc, *Mâ yensarifü ve mâ lâ yensâif*, 21; İbn Yaîş, *Şerhu’l-Mufasssal*, 1: 118; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 2: 122-125; Şâtübî, *el-Mekâsıdu’s-şâfiye*, 5: 650-651.

gayr-ı munsarif olmaz. Çünkü orta harfinin sâkin kılınmasıyla, gayr-ı munsarif olmasının sebebi olan fiil vezninden çıkarılmış olmaktadır.³³⁹

Bir ismin gayr-ı munsarif olmasına neden olan ikinci kısım fiil vezinleri ise fiillerin daha baskın olduğu vezinlerdir. Bu vezinlerde fiillerin baskın olmasından maksat ya isimlere göre fiillerde daha çok bulunması ya da bu vezinlerin başında, bir manaya delalet eden bazı zâid harflerin bulunmasıdır. Mesela, أَفْعَلٌ/اضْرَبْ , أَفْعَلٌ/اسْمِعْ vezinleri, fiillerde isimlerden daha çok kullanılmaktadır. Bu vezinlerden gelen , أَئِمْدُ , أَصْبَعُ gibi isimler alem olduklarında gayr-ı munsarif olurlar. أَزْمَدُ ve يَزِيدُ gibi isimlerin başındaki harfler muzâri fiillerde kullanılmakta ve elif mütekellim/birinci şahıs, yâ ise gâib/üçüncü şahıs manasına delalet etmektedir. Başındaki bu muzâraat harflerinden dolayı isimlerden daha ziyâde, fiilere ait bir vezin sayılmakta ve gayr-ı munsarif olmaktadır. Aynı zamanda dört harfli isimlerin başındaki elif ve yâ harfleri ancak zâid olarak bulunmaktadır. Örneğin يَزْمَعُ kelimesinin فَعْلٌ vezninden olduğunu söylemek doğru değildir. Çünkü dört harflidir ve evvelindeki yâ harfi zâittir. O halde bu kelimenin vezni, يَفْعَلٌ olmalıdır.³⁴⁰ Esasen isimlerdeki bu harflerin zâid olmamaları halinde, ismin fiile benzemesi söz konusu olmayacağından gayr-ı munsarif olamaz.³⁴¹

Fiil veznindeki gayr-ı munsarif alemler denince daha çok bu ikinci kısım vezinler kastedilmekte ve bu alemler en çok bu vezinlerden gelmektedir. Sîbeveyh ve Müberred gibi ilk dönem nahivciler, bu konuyu أَفْعَلٌ vezninde olan ve başındaki zâid harf nedeniyle fiillere benzeyen isimler başlığı altında ele almaktadırlar. Örneğin, Sîbeveyh el-Kitâb adlı eserinde bu konuyu هَذَا بَابُ أَفْعَلٍ إِذَا كَانَ اسْمًا وَمَا أَشْبَهَهُ الْأَفْعَالَ مِنَ الْأَسْمَاءِ başlığı altında ele almış ve incelemiştir.³⁴²

أَزْمَلُ , أَرْبَعُ , أَرْبَعُ isimleri, alem oldukları zaman gayr-ı munsarif olurlar. Çünkü bu isimler, أَفْعَلٌ veznindedir ve başlarında bulunan “elif” zâittir. Fakat aynı vezinde olan أَوْلَى kelimesinde zaid olan harf, baştaki elif değil, ikinci harf olan vâv (و) dır. Ve bu ismin vezni, فَوْعَلٌ dir. Bu yüzden أَوْلَى ismi alem olsa dâhi gayr-ı munsarif olmaz. Tıpkı bu isimde olduğu gibi kelimenin, فَوْعَلٌ vezninden olduğu açık ise munsarif olur. Ancak bu tür kelimelerin vezninin ne olduğu tam olarak bilinemiyorsa,

³³⁹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3: 227.

³⁴⁰ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3: 194; Zeccâc, *Mâ yensarifü ve mâ lâ yensaif*, 14.

³⁴¹ Abbâs Hasan, *en-Nahvü 'l-vâfi*, 4: 248; İbn Yaîş, *Şerhu 'l-Mufasssal*, 1: 120; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 2: 122-123; Şâtîbî, *el-Mekâsıdu 'ş-şâfiye*, 5: 649-650.

³⁴² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3: 194; Müberred, *el-Muktadab*, 3: 339.

أَفْعُلُ vezninden olduğu varsayılarak gayr-ı munsarif yapılıdır. Çünkü fiillerde أَفْعُلُ vezni, فَوْعَلُ vezninden daha fazla bulunmaktadır.³⁴³ نَهْشَلُ , تَوْلَبُ gibi evvelinde ت ve ن harfleri bulunan isimler, alem olduklarında munsarif olurlar. Çünkü bu harfler kelimenin aslındandır. Fakat bu tür isimlerde ت ve ن harflerinin, kelimenin aslından olup olmadığı açık değil ise bu harfler kelimenin aslından kabul edilir. Çünkü ت ve ن harfleri isimlerde genellikle zâid değil, kelimenin aslından olmaktadır.³⁴⁴ أَكْلُ , أَيَقُ gibi kelimeler alem olsalar bile gayr-ı munsarif olmazlar. Çünkü bu kelimeler, أَفْعُلُ vezninde değildir. Şâyet أَفْعُلُ vezninde olsalardı أَحَبُّ ve أَشَدُّ kalimelerinde olduğu gibi son iki harfin birincisi sâkin olup (أَيَقُ , أَكْلُ) ikincisine idgam edilirdi. اللَّبُّ kelimesinin cemîsi olan اللَّبُّ lafzı ise başındaki harf zâid olduğu gerekçesiyle gayr-ı munsarif olmaktadır.³⁴⁵

Burada أَفْعُلُ vezninden kasıt, sadece ayne'l-fiili fethalı olan أَذْهَبُ gibi fiil vezinleri değildir. Bu vezne أَفْعُلُ/أَدْخُلُ , أَفْعُلُ/أَجْلِسُ fiillerinin vezinleri de dahildir. Aynı şey, başında yâ harfi bulunan vezinler için de geçerlidir. يَجْلِسُ , يَعْمَلُ , يَدْخُلُ fiillerinin vezinleri gibi. Şu kadar var ki; isimlerde en fazla kullanılan fiil vezni, أَفْعُلُ olduğu için bu vezin, bir bakıma fiil veznindeki gayr-ı munsarif isimlere alem olmuştur. , أَعْصُرُ , أَغْصُرُ gibi kelimeler de fiillerin daha baskın olduğu fiil vezinlerinden gelen isimlerdir. Alem olmaları halinde de gayr-ı munsarif olurlar. Aynı şekilde أَوْلُ kelimesi de أَفْعُلُ veznindedir.³⁴⁶

Yukarıda bahsettiğimiz bu iki kısım fiil vezninin dışındaki diğer fiil vezinleri ise fiillerin ve isimlerin müşterek olduğu ve her hangi birisinin baskın olmadığı vezinlerdir. Örneğin, فَعْلَلُ/دَحْرَجُ , فَعْلَلُ/عَلِمَ , فَعْلَلُ/ضَرَبَ , فَعْلَلُ/عَلِمَ gibi mâzi vezinleri ve مَفَاعَلَةٌ bâbının emir kipi, fiillerde ve isimlerde çokça kullanılmaktadır. , حَجْرٌ , عِلْمٌ , حَطْبٌ , صَابِرٌ , قَلْمٌ , حَجْرٌ , عِلْمٌ , حَطْبٌ , صَابِرٌ , قَلْمٌ gibi bir çok isim, bu fiillerin vezinlerinde olduğu halde gayr-ı munsarif olmamaktadır. Çünkü bu tür vezinler, fiillere mahsûs değildir. Bazı nahiv alimleri, bu vezinlerden gelen bir alemin, fiilden isme nakledilmiş olması halinde sarfdan men

³⁴³ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3: 194-195; Zeccâc, *Mâ yensarifü ve mâ lâ yensaif*, 14-15.

³⁴⁴ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3: 196-197; Müberred, *el-Muktadab*, 3: 342-343; Zeccâc, *Mâ yensarifü ve mâ lâ yensarif*, 16-18; Radî, *Şerhu'r-Radî*, 1: 162.

³⁴⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3: 195; Radî, *Şerhu'r-Radî*, 1: 162.

³⁴⁶ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3: 194-198.

edileceği görüşündedirler. Mesela, صَابِر emir fiilden, ظَفِر ise mâzi fiilden menkûl iki alemdir. Fakat bu görüş pek fazla kabul görmemiştir.³⁴⁷

“Udûl” (الْعُدُولُ) ve “adl” (الْعَدْلُ) kelimeleri يَعْدُلُ - عَدَلَ masdarından türemiş olan birer isimdir. Zikri geçen bu fiil, عَنَّ harfî cerri ile kullanıldığında “dönmek, sapmak, ayrılmak, terk etmek, vazgeçirmek, döndürmek ve bıraktırmak.” gibi anlamlara gelmektedir.³⁴⁸ Udûl veya adl, bir nahiv terimi olarak ise, tahfif ya da ilhak yapmaksızın, bir kelimenin olması gereken binâsından alınarak başka bir şekilde binâ edilmesidir. Diğer bir ifade ile “bir kelimenin asıl lafzını terk ederek, aynı anlamı ifade eden başka bir lafız kullanmaktır.” şeklinde tarif edilmiştir.³⁴⁹ Udûle uğramış olan kelimeye ma’dûl ifâdesi de kullanılmaktadır.

Bir isimde değişiklik yaparak yeni bir isim türetmeye (iştikâk) udûl dendiğini biraz önce de ifade etmiştik. Ancak iştikâk ile usûl arasında şöyle bir fark vardır. İştikâk; bir kelimededen, farklı bir manası olan yeni bir kelime türetmektir. كَتَبَ/كَاتِبٌ gibidir ki, bu bir gayr-ı munsariflik illeti değildir. Çünkü türetilen kelimenin anlamı, aslın anlamından farklıdır. Udûl ise bir lafzı kasederek, o lafız yerine aynı anlamı ifade eden başka bir lafız kullanmaktır. Örneğin, عَامِرٌ lafzını kasederek عُمَرُ lafzı telaffuz edildiğinde lafzı عَامِرٌ lafzından udûl edilmiş olur. Yani udûl esâsen, manada değil, lafızda meydana gelmektedir. Böylece telaffuz edilen عُمَرُ lafzı, kasedilen عَامِرٌ lafzının fer’i konumundadır. Ve böylelikle fiile benzemekte olup sarfdan men edilmektedir.³⁵⁰

Arapçada فَعْلٌ vezninde bilinen birtakım isimler vardır ki, bunlar gayr-ı munsarif değildir. Mesela, نُقْبَةٌ, حُفْرَةٌ kelimelerinin cemîsi olan نُقْبٌ, حُفْرٌ kelimeleri ve bir kuş ismi olan صَرْدٌ³⁵¹ isimleri hem فَعْلٌ vezninde olup hem de alem olmalarına rağmen gayr-ı munsarif olmazlar. Çünkü herhangi bir kelimededen udûl etmiş değildirler. Dolayısıyla alemiyet dışında bu kelimeleri gayr-ı munsarif yapacak ikinci bir illet bulunmamaktadır.³⁵²

³⁴⁷ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3: 206-210; Abbâs Hasan, *en-Nahvü 'l-vâfi*, 4: 249; Zeccâc, *Mâ yensarifu ve mâ lâ yensarif*, 20; İbn Yaîş, *Şerhu 'l-Mufasssal*, 1: 120; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 2: 123; Şâtîbî, *el-Mekâsıdu 'ş-şâfiye*, 5: 648.

³⁴⁸ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu 'l-muhît*, 1061.

³⁴⁹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3: 223; Radî, *Şerhu 'r-Radî*, 1: 113; Şâtîbî, *el-Mekâsıdu 'ş-şâfiye*, 5: 597.

³⁵⁰ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3: 223; İbn Yaîş, *Şerhu 'l-Mufasssal*, 1: 121.

³⁵¹ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu 'l-muhît*, 922-923; İbrâhim Mustafa vd. *Mu'cemü 'l-vasît*, 512.

³⁵² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3: 222; Abbâs Hasan, *en-Nahvü 'l-vâfi*, 4: 257.

Esâsen müfred müzekkere verilen ma'dûl alemlerdeki udûl takdîrîdir. Örneğin, *عَمْرُ* kelimesinin aslının *عَامِرٌ* şeklinde olduğu takdir edilmiştir. Çünkü *فَعْلٌ* veznindeki bu tür alemlerin gayr-ı munsarif olabilmesi semâ'a dayalıdır ve gayr-ı munsarif olarak işitilen isimlerin gayr-ı munsarif olması vâciptir. Araplar, *جُمُعٌ*, *رُحْلٌ*, *عَمْرٌ*, *رُفْرٌ*, *مُضَرٌ*, *قُنَمٌ*, *قُنْمٌ*, *عُصَمٌ*, *قُرْحٌ* gibi alem isimlerinin gayr-ı munsarif olduğunu görmüşler fakat, alemiyet dışında gayr-ı munsarif olmasını gerekli kılan ikinci bir illet bulamadıkları için bu vezindeki alemlerin *فَاعِلٌ* vezninden dönüştürüldüğünü varsaymışlardır. Çünkü asılları *غَادِرٌ* *فَاسِقٌ* olan *عُدْرٌ* gibi birçok kelime, *فَاعِلٌ* vezninden dönüşmektedir.³⁵³ Bu görüşe göre *رُحْلٌ*, *رُفْرٌ*, *عَمْرٌ* gibi alemler, kendileri için daha uygun olan ve asıl binaları olan *زَاجِلٌ* / *زَافِرٌ*, *عَامِرٌ* kelimelerinden udûl ettikleri için aslın dışına çıkmakta ve bu sebeple de gayr-ı munsarif olmaktadır. Bu isimler alem olarak kullanılmadıkları zaman ise udûl dışında ikinci bir illet bulunmadığından munsarif olmaktadır.³⁵⁴

بُعُوعٌ, *بُصُوعٌ*, *كُنُوعٌ*, *جُمُعٌ* kelimeleri asıllarından udûl etmiş *فَعْلٌ* vezninde gelen cemî isimlerdir. Bu kelimeler, manevi te'kid olarak kullanıldıklarında şibh-i alemiyet (alemiyete benzeme) ve udûl sebebiyle gayr-ı munsarif olurlar. Bu isimlerdeki şibh-i alemiyet, şu şekilde uygulanmaktadır: *جُمُعٌ* kelimesi, *جَاءَ النِّسَاءُ جُمُعٌ* cümlesinde geçen *جُمُعٌ* kelimesi, takdîrî bir izâfetle marifedir. Çünkü bu cümlenin aslı, *جَاءَ النِّسَاءُ جَمُعُهُنَّ* şeklindedir. Buradaki *جُمُعٌ* kelimesini lafzî olarak marife yapan herhangi bir şey yoktur. Bu cihetten *جُمُعٌ* kelimesinin marifeliği, alem ismin marifeliğine benzemektedir. İşte sözünü ettiğimiz bu marifeliğe, şibh-i alemiyet denmektedir.³⁵⁵

Başta saydığımız dört ismin asıllarından udûl ettiği ifade edilmiş fakat bu isimlerin asıllarının ne olduğu hususunda ihtilaf edilmiştir. Bu husûsu, *جُمُعٌ* kelimesi üzerinden izah etmeye çalışalım. Bazı nahivciler bu kelimenin müfredi *جَمُعَاءٌ* olduğu için cemîsinin *جَمَاعَى* şeklinde olması gerektiğini ifade etmişlerdir. Çünkü *فَعْلَاءٌ* vezninin cemîsi *صَحَارَى* / *صَحْرَاءُ* örneğinde de görüldüğü gibi *فَعَالَى* vezninde gelmektedir. Dolayısıyla bu görüşü benimseyen nahivcilere göre *جُمُعٌ* kelimesi *جَمَاعَى* kelimesinden udûl etmiştir. Bazıları ise bu ismin, *فَعْلٌ* vezninden udûl ettiğini iddia etmektedir. Çünkü bu ismin müfredi olan *فَعْلَاءٌ* vezni, *أَفْعَلٌ* vezninin müennesidir ve *فَعْلَاءٌ* / *أَفْعَلٌ* cemîsi de *فَعْلٌ*

³⁵³ Abbâs Hasan, *en-Nahvü 'l-vâfi*, 4: 257; Galâyînî, *Câmiu 'd-dürûsil-Arabiyye*, 1: 342.

³⁵⁴ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3: 223-224.

³⁵⁵ Abbâs Hasan, *en-Nahvü 'l-vâfi*, 4: 256; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 2: 124.

şeklinde gelmektedir. Böylece جُمُع kelimesinin aslının جُمُع şeklinde olması gerekir. Ancak bu ikinci görüş, pek makbûl görülmemiştir.³⁵⁶

Eliflâmlı olmaktan udûl eden üç adet isimden bahsedilmektedir. Bu isimler سَحَرُ “gecenin son üçte biri” kelimesi ve صَفَرُ , رَجَبُ “bilinen ayların adı” kelimeleridir. سَحَرُ kelimesi, جِئْتُكَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ سَحَرَ örneğinde olduğu gibi eliflâm ve izâfetten soyutlanmış şekilde kullanılır ve kendisiyle belirli bir günün seher vakti kastedilirse alemiyet ve udûl illetleri sebebiyle gayr-ı munsarif olur. Çünkü سَحَرُ kelimesi, السَّحَرُ lafzından udûl etmiştir. Bu cümlede zaman zarfı konumunda olduğu için fetha ile mensûptur. , رَجَبُ , صَفَرُ kelimelerinde de durum, aynı şekilde cereyân etmektedir. Eliflâm’dan arındırılmış bir şekilde kullanılarak kendileriyle bilinen aylar kastedildiğinde الرَّجَبُ ve الصَّفَرُ kelimelerinden udûl ettikleri kabul edilmektedir.³⁵⁷ Eliflâmlı olmaktan udûl eden bir diğer isim de أَمْسٌ kelimesidir. Bu kelimenin i’râbında da ihtilaf edilmiştir. Araplardan bir kısmı, gayr-ı munsariftir derken bir kısmı da mebnî olduğunu kabul etmişlerdir. Temîmlilerden bir kısmı, أَمْسٌ kelimesinin, bazı şartların bulunması halinde gayr-ı munsarif olduğunu ifade etmişlerdir ki; bu şartlar şunlardır. Bu kelimenin, içinde bulunduğumuz günden bir önceki güne alem olması, eliflâm’dan ve izâfetten hâlî olması, tasgîrlenmiş olmaması, kırık cemî ve zarf olmamasıdır. Mezkûr olan bu şartlar bulunduğu örneklerinde olduğu gibi gayr-ı munsarif olur. Ancak Temîmlilerin çoğunluğu أَمْسٌ kelimesini sadece ref halinde gayr-ı munsarif yaparken nasb ve cer hallerinde ise kesre üzere mebnî kabul ederler. أَمْسٌ kelimesi, Hicazlılara göre ise bütün hallerde kesre üzere mebnî kabul edilmiştir.³⁵⁸

إفْعَلٌ emir kalıbından udûl etmiş olan birtakım isim fiiller vardır ki; bunlar kesre üzere mebnî olarak kalırlar. Mesela, bu vezindeki bir isim fiil olan أَنْزَلَ kelimesi أَنْزَلَ emir fiilinden udûl etmiş olup fiil manasında olduğundan dolayı mebnîdir. Ancak Müberred’e göre bu tür isim fiiller, emir manasındaki masdarlardan udûl etmektedir.³⁵⁹

³⁵⁶ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3: 224; Şâtîbî, *el-Mekâsîdu’s-şâfiye*, 5: 658.

³⁵⁷ Müberred, *el-Muktadab*, 3: 378; Abbâs Hasan, *en-Nahvü’l-vâfi*, 4: 258-259; Şâtîbî, *el-Mekâsîdu’s-şâfiye*, 5: 665-669.

³⁵⁸ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3: 283-285; Abbâs Hasan, *en-Nahvü’l-vâfi*, 4: 261-262.

³⁵⁹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3: 270-277; Müberred, *el-Muktadab*, 3: 368-371.

فَعَالٍ vezninde olan bir ismin, alem olması halinde gayr-ı munsarif olabilmesi için başka bir isimden udûl etmiş olması da gerekmektedir. Doğrudan bu vezin üzere vaz' edilen صَنَاع , أَتَان , عَنَاق , جَمَال , سَحَاب , رَبَاب gibi kelimeler, başka bir isimden udûl etmedikleri için, udûl nedeniyle gayr-ı munsarif olmazlar. Fakat bunlardan müennes olanlar /صَنَاع/ , أَتَان , عَنَاق , alem olduklarında müenneslik ve alemiyet nedeniyle gayr-ı munsarif olurlar.³⁶⁰

Konumuzla ilgili olan udûl, alem olan bir ismin فَعَالٍ veznine udûl etmesidir. Bu udûl şekli ise sadece müennes alamlarda meydana gelmektedir. Örneğin, رَقَاش , حَدَام , رَقَاش کelimeleri قَاطِمَةٌ , حَازِمَةٌ , رَاقِشَةٌ isimlerinden udûl etmiş birer alemdir. Nahiv âlimleri bu isimlerin udûl ve alemiyetten dolayı gayr-ı munsarif olduğunu ifade etmişlerdir. Fakat bu isimlerin i'râbı konusunda ihtilaf söz konusudur. Temîm kabîlesine mensûp olanlar, son harfi "ر" olanların dışındaki bu tür alemleri gayr-ı munsarif yaparken, وَبَار , سَفَار , gibi son harfi "ر" ile bitenleri ise mebnî kabul etmişlerdir. Hicazlılara gelince, bunlar son harfi "ر" olsun ya da olmasın fark gözetmeksizin فَعَالٍ veznindeki bütün alemleri kesre üzere mebnî kabul etmişlerdir.

Özet olarak alemiyet ve udûl sebebiyle gayr-ı munsarif olan فَعَالٍ veznindeki alemler sadece Temîm kabîlesi mensuplarına göre son harfi "ر" olmayan alemlerdir.³⁶¹ Nahiv âlimleri, gayr-ı munsarif olma durumunun bu isimlerdeki udûle delil olabilmesi için, bu isimlerin udûl ve alemiyetten dolayı gayr-ı munsarif olduğunu ifade etmektedirler. Fakat Abbâs Hasan, bu isimlerin müenneslik ve alemiyet illetleri sebebiyle sarfdan men edilmiş olmalarının daha uygun olacağı kanaatindedir.³⁶²

3.2.2. Vasfiyet

Bir şahsa veya manaya ait bir vasfa delalet eden kelimelere sıfat denmektedir. İsm-i fâil, ism-i mef'ûl, sıfat-ı müşebbehe, ism-i tafdîl ve ism-i mensûb gibi isimler sıfat olma (vasfiyet) özelliği taşıyan isimlerdendir.³⁶³ Vasfiyetin gayr-ı munsarif sebebi olması, fer' olma yönünden fiile benzediğinden kaynaklanmaktadır. Çünkü sıfat olan bir kelime, mevsûfunun fer'i konumundadır. Bu yönüyle fiile yaklaşır ve

³⁶⁰ Müberred, *el-Muktadab*, 3: 368.

³⁶¹ Sibeveyh, *el-Kitâb*, 3: 277-279; Müberred, *el-Muktadab*, 3: 373-376; Radî, *Şerhu'r-Radî*, 1: 125-126; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 2: 124-125; Şâtûbî, *el-Mekâsîdu's-şâfiye*, 5: 672.

³⁶² Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, 4: 259-261.

³⁶³ Galâyînî, *Câmiu'd-dürûsil-Arabiyye*, 1: 79.

ağır kabul edilerek gayr-ı munsarfi yapılıır.³⁶⁴ Ayrıca sıfat olan bir kelime, başka yönleriyle de fiile benzemektedir. Fiil fâile ihtiyaç duyduğu gibi sıfat da mevsûfa ihtiyaç duymaktadır. Yani mevsûf olmadan sıfat olamaz. Çünkü sıfat sürekli ve her konuda mevsûfuna tâbidir. Fiil müştak olduğu gibi sıfat da müştaktır.³⁶⁵ İşte bu tür benzerliklerden dolayı sıfat, fiile ait olan tenvîn ve kesreden men edilme hükmünden etkilenmek suretiyle gayr-ı munsarif olur.

Vasfiyetle beraber gayr-ı munsarif kılan üç tane illet bulunmaktadır. Bunlar: Zâid elif-nûn, fiil vezni ve udûl illetleridir. Daha önce alem konusunda da değindiğimiz gibi, sonunda zâid harf bulunan bir isim, ziyâdesi bulunmayan isme göre fer' konumundadır. Böylelikle fer' olma cihetiyle fiillere benzemektedir. Sonunda elif-nûn ziyâdesi bulunan isimler, aynı zamanda sonunda elif-i memdûde olan isimlere de benzemektedir. Dolayısıyla bu benzerlikler, sonunda zâid elif-nûn bulunan isimleri gayr-ı munsarif kılan illet mesâbesindedir. Ancak bu illet, tek başına yeterli olmadığı için ikinci bir illet olarak alemiyet ya da vasfiyet illetlerinden birisi gerekmektedir. Sonu elif-nûn ziyâdesiyle biten bir ismin, sonunda elif-i memdûde bulunan isimlere benzerliğinin tam olarak gerçekleşebilmesi ve dolayısıyla da gayr-ı munsarif olabilmesi için sonunda bulunan her iki harfin de zâid olması ve aynı zamanda bu ismin de müenneslik tâ'sını kabul etmemesi gerekmektedir. Çünkü elif-i memdûde ile müennes olan isimler, müenneslik tâ'sını kabul etmezler ve sonlarındaki her iki harf de/ء zâittir. Örneğin, حَمْرَاءُ kelimesi, حَمْرَاءُ şeklinde müenneslik tâ'sını kabul etmez ve sonunda bulunan her iki harf de zâidir. Aynı şekilde غَضْبَانُ kelimesinin müennesi de غَضْبَى olup, غَضْبَانَةُ şeklinde gelmez. Ve yine sonundaki iki harf de zâittir. Bu açıdan غَضْبَانُ kelimesi, sonunda elif-i memdûde bulunan isme tam bir benzerlik arzetmektedir.³⁶⁶ Bu tür kelimelerin sonundaki elif-nûn (ن) harflerinden sadece bir tanesi; aslı olan sıfatlar, zikrettiğimiz benzerliğin ortadan kalkması nedeniyle gayr-ı munsarif olmazlar. Mesela, سَمَانٌ , طَحَانٌ , تَبَّانٌ sıfatları, السَّمْنُ , الطَّحْنُ , التَّبْنُ lafızlarından müştaktırlar. Örneklerde de görüldüğü gibi bu sıfatların sonlarındaki nûn harfleri kelimenin aslından olduğu için gayr-ı munsarif olmazlar.³⁶⁷

³⁶⁴ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3: 193; Radî, *Şerhu'r-Radî*, 1: 106.

³⁶⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3: 193; İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufassal*, 1: 118, 121; Radî, *Şerhu'r-Radî*, 1: 101-106; Şâtîbî, *el-Mekâsıdu's-Şâfiye*, 5: 647.

³⁶⁶ İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufassal*, 1: 131.

³⁶⁷ Şâtîbî, *el-Mekâsıdu's-Şâfiye*, 5: 586.

Bir ismin müenneslik tâ'sını kabul etmemesi, ya müennesi olmayan müzekker bir isim olması ya da başka bir müenneslik alâmetiyle müennes olması şeklinde olabilir. Mesela, لَحْيَانُ lafzı müzekkere mahsûs bir isim olup müennesi bulunmamaktadır. Bu nedenle de müenneslik tâ'sını kabul etmesi söz konusu değildir. غَضْبَى , عَطَشَى , عَضْبَانُ , عَطَشَانُ , سَكْرَانُ , رَيَّانُ veznindeki فَعْلَانُ vezninde geldiği için müenneslik tâ'sını alamazlar. Müennesi سَيْفَانُ şeklinde gelen سَيْفَانُ gibi isimler ise müenneslik tâ'sını alabildiği için gayr-ı munsarif olmazlar.³⁶⁸ فَعْلَانُ vezninde olup da müennesi فَعْلَى vezninde gelmeyen sıfat isimlerin sayısı, on üç olarak tesbit edilebilmiştir. Bu on üç sıfat isim , دَحْنَانُ , حَبْلَانُ , نَدْمَانُ , سَفْيَانُ , صَوَجَانُ , صَيْحَانُ , سَخْنَانُ , مَوْتَانُ , أَلْيَانُ , مَصَّانُ , نَصْرَانُ , olarak bilinmektedir.³⁶⁹

Alemlerdeki fiil vezni konusunda da değindiğimiz gibi, isimlerde aslolan isim vezninde olmaktır. Fiil vezninde olan isimler, hem ismin fer'i olan fiillere benzemeleri, hem de asıl vezinleri olan isim vezninden uzaklaşmaları sebebiyle gayr-ı munsarif olmaktadır. Fiil vezni olması açısından, fiil veznindeki alemlerin gayr-ı munsarif olmasına neden olan aynı durumlar, fiil veznindeki sıfatlar için de geçerlidir. Çünkü fiil vezninde olma illeti sâbit olmakla beraber ikinci illet olarak alemiyet ya da vasfiyet illetlerinden birisinin bulunması yeterli olmaktadır.³⁷⁰ Fiil veznindeki bir sıfatın gayr-ı munsarif olabilmesinin şartı, sıfatlığının asıl olması ve müenneslik tâ'sını kabul etmemesidir. Sıfatlığının ârizî/aslî olmayıp sonradan dâhil olan şey olması halinde gayr-ı munsarif olmaz. Fiil vezninde olup da kendisinde bu iki şartın gerçekleştiği sıfatlar, sadece أُنْعَلُ vezninde olan sıfatlardır ki, bunların müennesleri فَعْلَاءُ ya da فَعْلَى vezninde gelmektedir.³⁷¹

Aslında sıfat olup genellikle bir şeye isim olarak kullanılan ya da aslında sıfat olmayıp ekseriyetle sıfat olarak kullanılan kelimelerin asılları, esas alınır ve ona göre işlem yapılır. Sözüne ettiğimiz bu kelime, aslında sıfat ise gayr-ı munsarif, aslında sıfat değilse munsarif olur. Aslı sıfat olmasına rağmen müenneslik tâ'sını kabul

³⁶⁸ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3: 215-216; Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, 4: 217-218; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 2: 117-118; Şâtîbî, *el-Mekâsıdu's-şâfiye*, 5: 686-687.

³⁶⁹ General, *Arap Dilinde Gayr-ı Munsarif*, 82.

³⁷⁰ General, *Arap Dilinde Gayr-ı Munsarif*, 62.

³⁷¹ Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, 4: 218-219; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 2: 118; Şâtîbî, *el-Mekâsıdu's-şâfiye*, 5: 590.

etmeyen ve أَفْعَلُ vezninde gelen sıfatlar, gayr-ı munsarif olurlar. Örneğin , أَكْبَرُ , أَخْضَرُ , كُبْرَى , خَضْرَاءُ , حُمْرَاءُ , حُسْنَى , أَحْسَنُ , أَصْغَرُ , صُغْرَى , şeklinde olup müenneslik tâ'sını kabul etmezler. Sıfat olan bu kelimeler, ister nekre olsun ister marife olsun gayr-ı munsarif olurlar. Çünkü nekre olsalar bile bu kelimeleri gayr-ı munsarif kılan iki illet/vasfiyet ve fiil vezni bulunmaktadır.³⁷²

أَرْمَلٌ kelimesi, aslında sıfat olmadığı halde sıfat olarak kullanılmaktadır. Bu kelimenin aslen sıfat olmadığı ise müenneslik tâ'sını kabul ederek أَرْمَلَةٌ şeklinde müennes yapılmasından anlaşılmaktadır. Çünkü yukarıda da ifade ettiğimiz gibi aslen sıfat olup, أَفْعَلُ vezninde gelen kelimeler müenneslik tâ'sı ile müennes olmazlar. Dolayısıyla bu kelime, zikrettiğimiz iki şartı taşımadığı için, سَلَّمْتُ عَلَى رَجُلٍ أَرْمَلٍ , örneğinde de olduğu gibi munsarif olur.³⁷³

Aslında sıfat olmayıp da sıfat olarak kullanılan أَرْبَعٌ , أَرْبَعٌ gibi kelimeler, gayr-ı munsarif olmazlar. Çünkü bu türden olan kelimelerin sıfatlığı ârızîdir. Bunlardan أَرْبَعٌ kelimesi bir sayıya, أَرْبَعٌ kelimesi ise bir kara hayvanına verilen isimdir. Örneğin أَرْبَعٌ kelimesinin, جَانَتْ نِسْوَةً أَرْبَعَةً ifadesinde olduğu gibi bir isme sıfat olması, onun aslen sıfat olduğunu göstermez. أَرْبَعٌ kelimesi aslî sıfat olmadığı gibi müenneslik tâ'sını da kabul etmektedir. أَرْبَعٌ lafzı ise müenneslik tâ'sını almaz, ancak aslî sıfat değildir.³⁷⁴

Araplar, أَفْعَى "bir yılan türü", أَفْعَى "farklı renkleri olan bir kuş türü", أَفْعَى "şahin", أَفْعَى "bir yılan türü" kelimelerinin munsarifliği hususunda ihtilafa düşmüşlerdir. Bu kelimeler, aslen sıfat değildir ve bu nedenle de gayr-ı munsarif olmazlar. Fakat bazı dilciler bu kelimeleri, tehayyül edilen bir vasfiyet sebebiyle gayr-ı munsarif yapmışlardır. أَفْعَى kelimesinin أَفْعَى kökünden türediğini ve "güç-kuvvet" anlamında olduğunu, أَفْعَى lafzının خَيْلَانِ kökünden türemiş olduğunu ve "televvün/renklilik" anlamına geldiğini ve أَفْعَى sözcüğünün ise herhangi bir kökten müştak olmadığı halde, yılanın pis bir hayvan olduğu düşüncesinden hareketle bu kelime de "hubs/pislik" manasını tehayyül etmişlerdir. Bölece onlar, fiil vezni ve tehayyül edilen bu vasfiyet manalarından dolayı bu kelimelerin sıfat olduğu kanısına vararak bu kelimeleri gayr-ı munsarif kabul etmişlerdir. Ancak doğru olan, bu kelimelerin sıfat değil isim olması

³⁷² Sibeveyh, *el-Kitâb*, 3: 193; Abbâs Hasan, *en-Nahvü 'l-vâfi*, 4: 219; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 2: 118.

³⁷³ Müberred, *el-Muktadab*, 3: 341; Abbâs Hasan, *en-Nahvü 'l-vâfi*, 4: 219; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 2: 118.

³⁷⁴ General, *Arap Dilinde Gayr-ı Munsarif*, 84.

ve dolayısıyla da gayr-ı munsarif olmamasıdır.³⁷⁵ Birtakım kelimeler de vardır ki, aslında sıfat oldukları halde bir şeyin zâtına delalet eden bir isim olarak kullanılmaktadırlar. Örneğin أَسْوَدُ kelimesi “siyah” anlamında bir sıfat olup, daha sonra siyah bir yılan için isim olmuştur. أَدْهَمُ kelimesi de “üzerinde siyahlık bulunan şeyler” için kullanılan bir sıfat iken, sonraları “zincir” için kullanılmakta olan bir isme dönüşmüştür. أَرْقَمُ lafzı ise önceleri “noktalı” anlamında bir sıfat olduğu halde daha sonra, üzerinde “siyah-beyaz noktaları olan” bir yılan türüne isim olmuştur. Bu durumda bu kelimelerin sonraki kullanımları değil, sıfat olan asılları dikkate alındığında gayr-ı munsarif olurlar. Dilciler bu tür kelimelerin gayr-ı munsarif olması hususunda ihtilaf etmişlerdir.³⁷⁶

Bir ismin, vasfîyetle birlikte gayr-ı munsarif olmasına sebep olan son illet, udûldür. Udûlün neden gayr-ı munsarif illeti olduğunu daha önce ma'dûl alemler konusunda ele almıştık. Şimdi de ma'dûl sıfatların gayr-ı munsarifliğe etkisinden söz etmeye çalışacağız. Udûlün alemler için gerekli olan şartları, ma'dûl sıfatlar için de geçerlidir. İkisinin arasındaki tek fark, ma'dûl sıfatların hem nekre halinde hem de marife halinde gayr-ı munsarif olmasıdır.³⁷⁷ Bu husûsa daha önce değinildiği için burada tekrar etmenin gereksiz uzatma olacağı düşüncesinden hareketle bu konuya tekrar girmeksizin bir soraki konuya geçeceğiz.

فُعَالٌ veya مَفْعَلٌ vezninde olan Arapça ilk on sayı, ma'dûl sayılardandır. Bu sayılar aynı zamanda Türkçede “üleştirme sayıları” diye ifade edilen sayılardır ki, bunların sıralamasını şu şekilde yapmak mümkündür. أَحَادٌ / مَوْحَدٌ , ثُنَاءٌ / مَثْنَى , ثَلَاثٌ / مَثَلَثٌ , رُبَاعٌ / مَرْبَعٌ , خُمَاسٌ / مَخْمَسٌ , سُدَّاسٌ / مَسْدَسٌ , سَبْعٌ / مَسْبَعٌ , ثَمَانٌ / مَثْمَنٌ , ثِنْسَاعٌ / مَثْنَسَعٌ , عُشْرٌ / مَعَشْرٌ . Bu isimlerden ilk dördü sıkça kullanılmakla beraber beş ve on sayılarının da bu vezinlerde kullanıldığı belirtilmiştir. Ancak altı, yedi, sekiz ve dokuz sayılarının bu vezinlerde kullanıldığı pek duyulmamakla beraber çok az da olsa kullanıldığını ifade

³⁷⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3: 200-201; Müberred, *el-Muktadab*, 3: 339; Abbâs Hasan, *en-Nahvü 'l-vâfi*, 4: 219-220; Radî, *Şerhu 'r-Radî*, 1: 129; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 2: 119; Şâtîbî, *el-Mekâsîdu 'ş-şâfiye*, 5: 595-597.

³⁷⁶ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3: 201; Müberred, *el-Muktadab*, 3: 340; Abbâs Hasan, *en-Nahvü 'l-vâfi*, 4: 219-220; Radî, *Şerhu 'r-Radî*, 1: 127; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 2: 119; Şâtîbî, *el-Mekâsîdu 'ş-şâfiye*, 5: 593-595.

³⁷⁷ Şâtîbî, *el-Mekâsîdu 'ş-şâfiye*, 5: 598.

edenler olmuştur.³⁷⁸ Bu sayıların bir kısmı, Kur'ân-ı Kerîm'in birkaç farklı yerinde şu şekilde geçmektedir:

فَأَنكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنَى وَثُلثَ وَرُبَاعَ (en-Nisâ,4/3.)

أَلْحَمْدُ لِلَّهِ فَاطِرِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ جَاعِلِ الْمَلَكِةِ رُسُلًا أُولَىٰ أَجْنَحَةٍ مَّثْنَى وَثُلثَ وَرُبَاعَ (el-Fâtır, 35/1.)

قُلْ إِنَّمَا أَعْظَمُكُمْ بِوَادِعَةٍ أَنْ تَقُومُوا لِلَّهِ مَثْنَى وَفُرَادَى (es-Sebe, 34/46.)

Nahiv âlimleri bu sayıların te'kid gâyesiyle iki defa tekrarlanan sayılardan udûl ettiğini ifade etmişlerdir. Örneğin, مَثْنَى وَ ثُلثَ gibi bu vezinlerde gelen sayılar, اثْنَيْنِ اثْنَيْنِ اُولَىٰ أَجْنَحَةٍ مَثْنَى وَثُلثَ kelimelerinden udûl etmişlerdir. Biraz önce zikrettiğimiz اُولَىٰ أَجْنَحَةٍ مَثْنَى وَثُلثَ âyetindeki udûl etmiş olan sayılar أَجْنَحَةٍ kelimesinin sıfatı konumundadır. Bu âyetin udûlden önceki halinin ise اُولَىٰ أَجْنَحَةٍ اثْنَيْنِ اثْنَيْنِ وَثُلثَةَ ثَلَاثَةَ وَأَرْبَعَةَ أَرْبَعَةَ şeklinde olduğu kabul edilmektedir.³⁷⁹ Sâ'ide b. Cüeyye el-Hüzelî de bir şiirinde bazı ma'dûl sayıları zikrederek bu hususa örnek teşkil etmiştir. Şiir şu şekildedir.

وَلَكِنَّمَا أَهْلِي بِوَادٍ أُنَيْسُهُ زِنَابٌ *** تَبَعَى النَّاسَ مَثْنَى وَ مَوْحَدًا³⁸⁰

“Fakat benim ailem, insanları kutlar gibi birer ikişer kovalayan insanların yaşadığı bir vadidedir.”

Yukarıda zikrettiğimiz ma'dûl sayılar dışında udûl eden tek sıfat, أُخْرُ kelimesidir. Bu kelime, أُخْرَىٰ lafzının müennesi olan أُخْرَىٰ sözcüğünün cemîsidir. Bu kelime فُعْلُ vezninde olduğu için değil, udûl etmesi nedeniyle gayr-ı munsarif olmaktadır. Ancak hangi kelimedenden udûl ettiği konusunda ihtilaf edilmiştir. Sîbeveyh'in de aralarında olduğu bazı nahivcilere göre أُخْرُ lafzı, الكُبْرَى/كُبْرَى , الصُّغْرَى/صُغْرَى kelimeleri gibi müfredi فُعْلَىٰ vezninde olup kendileri de فُعْلُ vezni üzere gelen cemîlerdendir. Bu vezinden gelen cemiler, sadece eliflâmlı olarak sıfat olmaktadır. Mesela, هُوَ لَاءٌ نِسْوَةٌ وَسَطٌ şeklinde bir kullanım yoktur. İşte أُخْرُ kelimesi bu kurala uymayarak eliflâmsız bir şekilde sıfat olmakla,

³⁷⁸ Abbâs Hasan, *en-Nahvü 'l-vâfi*, 4: 222-223; İbn Yaîş, *Şerhu 'l-Mufasssal*, 1: 123; Radî, *Şerhu 'r-Radî*, 1: 114-115; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 2: 119; Şâtıbî, *el-Mekâsıdu 'ş-şâfiye*, 5: 602.

³⁷⁹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3: 225; Müberred, *el-Muktadab*, 3: 381; Abbâs Hasan, *en-Nahvü 'l-vâfi*, 4: 223; İbn Yaîş, *Şerhu 'l-Mufasssal*, 1: 123; Şâtıbî, *el-Mekâsıdu 'ş-şâfiye*, 5: 598.

³⁸⁰ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3: 226; Müberred, *el-Muktadab*, 3: 381; İbn Yaîş, *Şerhu 'l-Mufasssal*, 1: 123; İbn Hişâm, Cemâlettîn Abdullah b. Hişâm el-Ensârî, *Muğni 'l-lebîb an kütübi 'l-e'ârîb*, thk. Abdullatîf Muhammed el-Hatîb 1. Baskı, rt-Türâsü 'l-'Arabî, Kuveyt 2000, 6.554; Şâtıbî, *el-Mekâsıdu 'ş-şâfiye*, 5: 599.

الآخر halindeki aslından udûl ettiği için gayr-ı munsarif olmuştur.³⁸¹ Birtakım dilciler ise bu kelimenin آخر lafzından udûl ettiğini savunmuşlardır. Onlara göre آخر lafzı, أفعُلْ vezninde olan bir ism-i tafdüldür. Bu ism-i tafdiller ise eliflâm'dan ve izâfetten uzak oldukları zaman المتعلِّم والمتعلِّمة أفدر على نفع الوطن من غيرهما , الإخوان والأصدقاء أنفع في الشدة , المتعلِّم والمتعلِّمة أفدر على نفع الوطن من غيرهما , ليس بين النساء أفضل من الساهرات على تربية أولادهن cümlelerinde görüldüğü üzere kendisiyle kasdolunan şey, tesniye, cemî ya da cemî müennes de olsa müfred müzekker olarak gelmektedirler. Yani asıl olan من هؤلاء آخر من هؤلاء cümlesindeki gibi müfred ve müzekker olarak kullanılmasıdır. Görüldüğü gibi آخر kelimesi آخر lafzından udûl etmekte ve dolayısıyla da gayr-ı munsarif olmaktadır.³⁸²

³⁸¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3: 224-225; Müberred, *el-Muktadab*, 3: 376-377; Şâtıbî, *el-Mekâsıdu 'ş-şâfiye*, 5: 599.

³⁸² Abbâs Hasan, *en-Nahvü 'l-vâfi*, 4: 224; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 2: 119; Şâtıbî, *el-Mekâsıdu 'ş-şâfiye*, 5: 599.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'DA GAYR-I MUNSARİF İSİMLER

Kur'ân-ı Kerîm, kendi beyanıyla apaçık Arap dili ile inmiş olan bir kitaptır. Dolayısıyla Arap dilinin özelliklerini barındırma bakımından en önemli kaynaktır. Bu sebeple Arap dilinde kullanılan bazı gayr-ı munsarif kelimeler Kur'ân-ı Kerîm'de de bulunmaktadır. Bu bölümde Kur'ân'da yer alan bu isimleri, tek illetle gayri munsarif olanlar isimler ve iki illetle gayr-ı munsarif olan isimler şeklinde bölümlere ayrılarak ele almaya çalışacağız.

1. Kur'ân'da Tek İletle Gayr-ı Munsarif Olan İsimler

Bu kısımda Kur'ân-ı Kerîm'de tek illet sebebiyle gayr-ı munsarif olarak yer alan müntehe'l-cümû' vezninde olan isimlere ve te'nîs (elif-i memdûdeli ve elif-i maksûralı) isimlere yer verilecektir.

1.1. Müntehe'l-Cumû' Siygası

Daha önce ilgili bölümde de belirtildiği gibi bir ismi gayr-ı munsarif kılan asıl illet, zikrettiğimiz dokuz illetten iki tanesinin aynı anda bir isimde bulunması veya iki illet yerine geçen bir illetin var olmasıdır.³⁸³ Müntehe'l-cümû' veznindeki cemî bir isim, ister alem olsun isterse olmasın her hâlükârda gayr-ı munsarif olmaktadır. Gayr-ı munsarif olma sebebi ise bu vezinlerin müfred isimler içerisinde hiçbir benzerinin olmaması ve böylece fiillere benzemesidir. Müfred isimler, isimlikte daha mütemekkin (köklü, yerleşik) dir. Çünkü Arap dilinde asıl olan, müfred olmaktır ve cemîden de önceliklidir. Bu bakımdan cemîler müfredlerin fer'i kabul edilirler.³⁸⁴ Bu kısımda Kur'ân'ı Kerîm'de yer alan ve tek illet sebebiyle gayr-ı munsarif olan isimlere yer vermeye çalışacağız. Tek illet ile gayr-ı munsarif olan isimleri, müntehe'l-cümû' veznindeki isimler ve te'nîs (elif-i memdûdeli ve elif-i maksûralı) isimler olarak iki kısma ayırmamız mümkündür. Müntehe'l-cümû' siygasına ait فَوَاعِلُ ، مَفَاعِيلُ ، مَفَاعِلُ ، فَوَاعِيلُ ، فَعَالِيلُ ، فَعَالِلُ ، فَعَالِئُ ، أَفَاعِلُ ، أَفَاعِيلُ ، تَفَاعِلُ ، تَفَاعِيلُ ، يَفَاعِلُ ، يَفَاعِيلُ ، فَيَاعِلُ ، فَيَاعِيلُ ، فَعَالَى ، فَوَاعِيلُ ، فَعَالِلُ ، فَعَالِيلُ ، فَعَالِئُ ، أَفَاعِلُ ، أَفَاعِيلُ ، تَفَاعِلُ ، تَفَاعِيلُ ، يَفَاعِلُ ، يَفَاعِيلُ ، فَيَاعِلُ ، فَيَاعِيلُ ، فَعَالَى ،

³⁸³ Bkz. s. 34.

³⁸⁴ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3: 227; Müberred, *el-Muktadab*, 3: 327.

فَعَالِيٌّ ، فَعَالِيٌّ ، فَعَالِيٌّ olmak üzere toplam on dokuz tane vezin bulunmaktadır.³⁸⁵ Ancak nahiv kaynaklarında münthehe'l-cümû' siygası için genellikle مَفَاعِلٌ ve مَفَاعِلٌ kalıplarının kullanıldığı görülmektedir. Bununla beraber münthehe'l-cümû' olan isimler başka vezinlerden de gelebilmektedir. Sadece bu iki veznin zikredilmesindeki maksat ise harf sayısı, hareke ve sükûn itibariyle bu iki vezne benzeyen her kelimenin münthehe'l-cümû' vezinlerine dâhil olduğunu ifade etmektir. Yani aslî harflerin benzemesi şart koşulmamıştır. Örneğin, asıl harfler dikkate alındığında جَوَاهِرُ kelimesinin vezni فَوَاعِلٌ olmalıdır. Fakat benzerlikte aranan sadece harf sayısı ve hareke olduğu için bu kelimenin vezni مَفَاعِلٌ olarak kabul edilmektedir.³⁸⁶ Kur'ân'da yer alan münthehe'l-cümû' kalıbındaki isimler de çeşitli vezinlerde gelebilmektedir. Bu kısımda yukarıda zikrettiğimiz özellikler nedeniyle gayr-ı munsarif olarak Kur'ân'da yer alan seksen sekiz isimden bahsedeceğiz.

İlk olarak, Kur'ân'daki çokluğunu da dikkate alacak olursak münthehe'l-cümû' veznindeki isimlerle başlamanın, daha uygun olacağı kanaatindeyiz. Bu isimleri zikretmeye أصابع kelimesiyle başlamak istiyoruz. Görüldüğü gibi bu kelimedeki gayr-ı munsarif illetlerinden iki illet bulunmamakla beraber münthehe'l-cümû' vezninde olması nedeniyle gayr-ı munsarif isimler içerisinde yer almaktadır. Çünkü münthehe'l-cümû' vezni iki illet yerine geçen illetlerdendir.

فَعَالِلٌ : Bu kelimenin müfredi إصْبَعٌ olup münthehe'l-cümû' vezinlerinden فَعَالِلٌ veznindedir. Dolayısıyla kendisinde tek illet bulunmasına rağmen gayr-ı munsarif kelimeler içerisinde yer almaktadır. Bu kelime Kur'ân'da şu sûrelerde geçmektedir: el-Bakara 2/19; en-Nûh 71/7.

بَصَائِرٌ : Müfredi بَصِيرَةٌ olan bu kelime فَعَالِلٌ vezninde olmak üzere aşağıdaki sûrelerde yer almaktadır: el-En'âm 6/104; el-A'râf 7/203; el-İsrâ 17/102; el-Kasas 28/43; el-Câsiye 45/20.

فَوَاحِشٌ : Bu kelimenin müfredi فَوَاحِشَةٌ, vezni ise فَوَاعِلٌ dir. Yer aldığı sûre ve âyetler şu şekildedir: el-En'âm 6/151; el-A'râf 7/33; eş-Şûrâ 42/37; en-Necm 53/32.

³⁸⁵ Müberred, *el-Muktadab*, 3: 327; Galâyînî, *Câmiu'd-dürûsil-Arabiyye*, 2: 47-48; Çörtü, *Nahiv*, 405; Çörtü, *Sarf*, 545.

³⁸⁶ Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, 4: 209.

مَعَايش : Müfredi مَعِيشَةً olmakla beraber مَفَاعِلِ vezninde olması nedeniyle gayr-ı munsarif kelimelerden olup³⁸⁷ şu sûrelerde bulunmaktadır: el-A'râf 7/10; el-Hicr 15/20.

خَطَايَا : Bu kelimenin aslı Halil b. Ahmed'in ifadesiyle خَطَائِي dur. Şâyet kelime bu haliyle kalacak olsa buradaki "yâ" harfinin hemzeye dönüştürülmesi gerekirdi. Ancak bu durumda iki hemzenin bir arada bulunmasından dolayı istiskal (ağırlık) meydana geleceği için خَطَائِي şeklinde kalması uygun görülmüştür. Daha sonra sarf ilmi açısından gerekli i'lâl işlemleri yapılarak خَطَايَا şeklini almıştır. Yine Ebu'l-Bekâ, Halil b. Ahmed'e nispet ettiği bir görüşünde bu kelimenin aslının خَطَائِي şeklinde olduğunu, kelimeye yer alan birinci hemzenin bu kelimenin müfredi olan خَطِيئَةً lafzındaki zâid yâ'dan dönüşme olduğunu ve sarf cihetiyle yapılan bazı i'lâl işlemleri sonunda خَطَايَا şekline dönüştüğünü ifade etmektedir. Dolayısıyla her iki görüş de bu kelimenin فَعَائِلِ vezninde olduğunu desteklemektedir.³⁸⁸ Bu kelimenin Kur'ân'da yer aldığı sûre ve âyetler şu şekildedir: el-Bakara 2/58; et-Tâhâ 20/73; eş-Şuarâ 26/51; el-Ankebût 29/12.

صَوَاعِقُ : صَاعِقَةٌ kelimesinin çoğulu olan bu kelime, فَوَاعِلِ kalıbında olması bakımından gayr-ı munsarif olarak işlem görmektedir. Bu kelime el-Bakara 2/19 ve er-Ra'd 13/13. âyetlerinde yer almaktadır.

مَسَاجِدُ : مَسْجِدٌ kelimesinin müfredi olup مَفَاعِلِ vezninde bir kelimedir. Kur'ân'da geçtiği yerler şöyledir: el-Bakara 2/114, 187; et-Tevbe 9/17, 18; el-Hacc 22/40; el-Cinn 72/18.

فَوَاعِدُ : فَوَاعِلِ vezninde olan bu kelime de فَاعِدَةٌ lafzının çoğuludur. Kur'ân'da zikredildiği yerler ise şu şekildedir: el-Bakara 2/127; en-Nahl 16/26; en-Nûr 24/60.

مَنَاسِكُ : Bu kelime ise bir mekan ismi olarak مَنَسِكٌ sözcüğünün çoğulu olup مَفَاعِلِ vezninde olması hasebiyle gayr-ı munsarif olarak el-Bakara 2/128. âyette karşımıza çıkmaktadır.

شَعَائِرُ : Bu kelime, فَعَائِلِ vezninde olup müfredi شَعِيرَةٌ dur. Kur'ân'da yer aldığı sûre ve âyetler şunlardır: el-Bakara 2/158; el-Mâide 5/2; el-Hacc 22/32, 36.

³⁸⁷ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 5: 257.

³⁸⁸ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 1: 376.

مَفَاعِل : Müfredi مَنفَعَةٌ olan bu kelime, münthehe'l-cümû' vezinlerinden مَفَاعِل vezninde olup gayr-ı munsarirf olarak işlem gömektedir. Kur'ân'da geçtiği yerler ise şöyledir: el-Bakara 2/219; en-Nahl 16/5; el-Hacc 22/28, 33; el-Mü'minûn 23/21; Yâsin 36/73; el-Mü'min (Gâfir) 40/80; el-Hadîd 57/25.

سَنَابِل : Bu kelimenin müfredi, سُنْبُل, vezni ise فَعَالِل olup gayr-ı munsarirf bir kelime olarak Kur'ân'da el-Bakara 2/261. Âyetinde yer almaktadır.

أَنَامِل : Müfredi أَنْمَلَةٌ olan bu kelime, فَعَالِل veznindedir ve Kur'ân'da Âli 'İmrân 3/119. âyetinde karşımıza çıkmaktadır.

مَقَاعِد : Bu kelimenin müfredi مَقْعَدٌ olup مَفَاعِل vezninde olmak üzere Kur'ân'da Âl-i İmrân 3/121 ve el-Cinn 72/9. âyetlerinde bulunmaktadır.

مَضَاجِع : مَضَجٌ kelimesinin cemîsi olan bu kelime, مَفَاعِل kalıbındadır ve Kur'ân'da yer aldığı sûre ve âyetler şunlardır: Âl-i İmrân 3/154; en-Nisâ 4/34; es-Secde 32/16.

حَلَائِل : Bu kelimenin müfredi حَلِيلَةٌ olup فَعَالِل vezninde gayr-ı munsarirf bir kelime olarak en-Nisâ 4/23. âyetinde bulunmaktadır.

كِبَائِر : Müfredi كَبِيرَةٌ, vezni ise فَعَالِل olan bu kelime, en-Nisâ 4/31, eş-Şûrâ 42/37 ve en-Necm 53/32. âyetlerinde karşımıza çıkmaktadır.

مَوَالِي : Bu kelime de مَوْلَى kelimesinin çoğulu olup مَفَاعِل vezninde münthehe'l-cümû' vezninde olmak üzere gayr-ı munsarirf kelimeler arasında yer almaktadır. Kur'ân'da ise şu sûrelerde geçmektedir: en-Nisâ 4/33; Meryem 19/5; el-Ahzâb 33/5.

قَلَائِد : قَلَادَةٌ lafzının cemîsi olan bu kelime فَعَالِل vezninde olmak üzere gayr-ı munsarirftir. Kur'ân'da sadece el-Mâide 5/2 ve 97. âyetlerde yer almaktadır.

جَوَارِح : Müfredi جَارِحَةٌ olan bu kelime, فَوَاعِل vezninde olup Kur'ân'da sadece el-Mâide 5/4. âyetinde karşımıza çıkmaktadır.

مَرَافِق : Bu kelimenin müfredi مَرْفِقٌ, vezni ise مَفَاعِل dir. Kur'ân'da geçtiği tek yer el-Mâide 5/6. âyettir.

مَوَاضِع : مَوَاضِعٌ lafzının çoğulu olan bu kelime, مَفَاعِل vezninde olup gayr-ı munsarirf kelimelerdendir. Kur'ân'da el-Mâide 5/13 ve 41. âyetlerde bulunmaktadır.

خَزَائِن : خَزَائِنُ ya da خَزَائِنَةٌ kelimelerinin cemîsi olan bu kelime فَعَائِلِ vezninde olmak üzere Kur'ân'da yer aldığı sûre ve âyetler sırasıyla şöyledir: el-En'âm 6/50; Hûd 11/31; Yûsuf 12/55; el-Hicr 15/21; el-İsrâ 17/100; es-Sâd 38/9; et-Tûr 52/37; el-Münâfikûn 63/7.

مَفَاتِح : Bu kelimenin müfredi hakkında birkaç görüş serdedilmiştir. Bunlardan birisi bu kelimenin müfredinin مَفْتَحٌ, diğer bir görüşe göre مَفْتَحٌ , başka bir görüşe göre ise مَفْتَحٌ kelimesinin cemîsi olduğu şeklindedir.³⁸⁹ مَفَاعِلِ vezninde olan bu kelime Kur'ân'da şu sûrelerde yer almaktadır: el-En'âm 6/59; en-Nûr 24/61; el-Kasas 28/76.

أَكَابِر : أَكَابِرُ lafzının cemîsi olan bu kelime, أَفَاعِلِ veznindedir. Kur'ân'da ise el-En'âm 6/123. âyette geçmektedir.

مَوَاجِر : Bu kelimenin müfredi مَاجِرَةٌ olup فَوَاعِلِ veznindedir. Kur'ân'da geçtiği sûreler ise şunlardır: en-Nahl 16/14; el-Fâtır 35/12.

خَلَائِف : خَلَائِفُ lafzının cemîsi olan bu kelime فَعَائِلِ vezninde olmak üzere Kur'ân'da şu sûrelerde bulunmaktadır: el-En'âm 6/165; Yûnus 10/14,73; el-Fâtır 35/39.

شَمَائِل : Müfredi شَمِيلَةٌ , vezni ise فَعَائِلِ olan bu kelime, Kur'ân'da şu sûre ve âyetlerde yer almaktadır: el-Â'râf 7/17; en-Nahl 16/48.

مَدَائِن : Bu kelimenin müfredi مَدِينَةٌ olup فَعَائِلِ veznindedir. Kur'ân'da yer aldığı sûreler ve âyetler şöyledir: el-Â'râf 7/111; eş-Şuarâ 26/36, 53.

مَشَارِق : مَشَارِقُ lafzının çoğulu olan bu kelime, مَفَاعِلِ vezninde olup Kur'ân'da şu sûrelerde bulunmaktadır: el-Â'râf 7/137; es-Sâffât 37/5; el-Meâric 70/40.

مَعَارِب : مَعْرَبٌ kelimesinin cemîsi olan bu kelime, مَفَاعِلِ kalıbında olması nedeniyle gayr-ı munsarif olarak Kur'ân'da el-Â'râf 7/137 ve el-Meâric 70/40. Âyetlerinde karşımıza çıkmaktadır.

خَبَائِث : Müfredi خَبِيثَةٌ olan bu kelimenin vezni فَعَائِلِ olup Kur'ân'da şu sûrelerde yer almaktadır: el-Â'râf 7/187; el-Enbiyâ 21/74.

³⁸⁹ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 4: 659.

دَوَابٌ : aslı دَوَابٌ olan bu kelimenin müfredi دَابَّةٌ , olup vezni ise فَوَاعِلٌ dir. Dolayısıyla gayr-ı munsarif kelimelerden olup Kur'ân'da geçtiği yerler şu şekildedir: el-Enfâl 8/22, 55; el-Hacc 22/18; el-Fâtır 35/28.

مَسَاكِينٌ : Müfredi مَسْكِينٌ veya مَسْكِنٌ kelimelerinin çoğulu olan bu kelime, مَفَاعِلٌ vezninde olması nedeniyle gayr-ı munsari kelimeler arasında yer almaktadır. Bu kelimenin Kur'ân'da geçtiği sûre ve âyetler şunlardır: et-Tevbe 9/24, 72; İbrahim, 45; Tâhâ 20/128; el-Enbiyâ 21/13; en-Neml 27/18; el-Kasas 28/58; el-Ankebût 29/38; es-Secde 32/26; el-Ahkâf 46/25; es-Saf 61/12.

مَوَاطِنٌ : Müfredi مَوْطِنٌ olan bu kelime, مَفَاعِلٌ vezninde olup gayr-ı munsarif bir kelimedir. Kur'ân'da et-Tevbe 9/25. âyette bulunmaktadır.

خَوَافٍ : فَوَاعِلٌ vezninde olan bu kelimenin müfredi hakkında ihtilaf bulunmaktadır. خَالِفٌ lafzının cemîsidir diyenler olmuşsa da, akıllı kimselere sıfat olması bakımından فَاعِلٌ kalıbı için cemî olamayacağı gerekçesiyle bu görüş reddedilmiş olup bu kelimenin خَالِفَةٌ lafzının cemîsi olduğu görüşü kesinlik kazanmıştır.³⁹⁰ Bu kelimenin Kur'ân'da geçtiği yerler et-Tevbe 9/87 ve 93. âyetlerdir.

دَوَائِرٌ : Müfredi دَائِرَةٌ olan bu kelime, فَعَائِلٌ vezninde olması nedeniyle gayr-ı munsarif kelimelerdendir. Kur'ân'da sadece et-Tevbe 9/98. âyette yer almaktadır.

مَنَازِلٌ : مَنَازِلَةٌ lafzının cemîsi olan bu kelimenin vezni مَفَاعِلٌ dir. Kur'ân'da bulunduğu yerler ise Yûnus 10/5 ve Yâsîn 36/39. âyetlerdir.

دِرَاهِمٌ : Müfredi, bir para birimi olan دِرْهَمٌ lafzıdır. فَعَائِلٌ vezninde olması nedeniyle gayr-ı munsarif kelimeler içerisinde yer almaktadır. Kur'ân'da Yûsuf 12/20. âyette geçmektedir.

رَوَاسِيٌّ : Bu kelime رَاسِيَةٌ lafzının çoğulu olup فَوَاعِلٌ vezninde olması hasebiyle³⁹¹ gayr-ı munsarif bir kelime olarak Kur'ân'da şu sûrelerde geçmektedir: er-Ra'd 13/3; el-Hicr 15/19; en-Nahl 16/15; el-Enbiyâ 21/31; en-Neml 27/61; Lokman 31/10; el-Fussilet 41/10; el-Kâf 50/7; el-Mürselât 77/27.

أَسَاوِيرٌ : Bu kelimenin müfredi hakkında bazı görüşler belirtilmiş olsa da kabul gören görüş bu kelimenin müfredinin أُسْوَرَةٌ şeklinde olduğudur. أُسْوَرَةٌ kelimesinin

³⁹⁰ Kurtûbî, *Teftîhu'l-Kurtûbî*, 8: 223; Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 6: 96.

³⁹¹ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 7: 11.

müfredi ise سوار lafzının cemîsidir. Böylelikle bu kelime cem'ul-cem (cemînin cemîsi) kalıbında bir kelime olarak أَفَاعِلْ veznindedir. Bu kelimenin Kur'ân'da yer aldığı sûreler ve âyetler şu şekildedir: el-Kehf 18/31; el-Hacc 22/23; el-Fâtır 35/33; el-İnsân 76/21.

أَرَايَكُ : Müfredi أَرَايَكُ olan bu kelime, فَعَائِلْ vezninde olmak üzere Kur'ân'da şu sûrelerde karşımıza çıkmaktadır: el-Kehf 18/31; Yâsin 36/56; el-İnsân 76/13; el-Mutaffifîn 83/23, 35.

مَأْرَب : Bu kelimenin müfredi, مَأْرَب (kelimedeki “râ” harfi üç harekeyle de okunmaya müsaittir)³⁹² şeklinde olup مَفَاعِلْ vezninde olması hasebiyle gayr-ı munsarif bir kelimedir. Kur'ân'da sadece Tâhâ 20/18. âyette bulunmaktadır.

مَقَامِع : مَقَامِع lafzının çoğulu olan bu kelimenin vezni, مَفَاعِلْ veznidir. Kur'ân'da sadece el-Hacc 22/21. âyette yer almaktadır.

صَوَاف : Bu kelimenin müfredi hakkında birkaç görüş ileri sürülmüştür. Bazılarına göre bu kelimenin müfredi, صَافِيَة şeklindedir.³⁹³ Kurtûbî tefsirinde de bu kelimenin müfredinin صَافَة şeklinde olduğu, صَافِيَة lafzının ise صَوَافِي نün müfredi olduğuna dair ifadeler yer verilmektedir.³⁹⁴ Bu kelime Kur'ân'da el-Hacc 22/36. âyette olmak üzere sadece bir yerde geçmektedir.

صَوَامِع : صَوَامِع lafzının cemîsi olan bu kelime, فَعَائِلْ vezninde olması nedeniyle gayr-ı munsarif kelimelerden sayılmaktadır. Kur'ân'da geçtiği yer ise el-Hacc 22/40. âyeti kerîmesidir.

طَرَائِق : طَرَائِق lafzının çoğulu olan bu kelime, فَعَائِلْ vezninde gayr-ı munsarif olarak Kur'ân'da şu sûrelerde bulunmaktadır: el-Mü'minûn 23/17; el-Cinn 73/11.

فَوَاحِه : Müfredi فَوَاحِه olan bu kelime, فَوَاعِلْ vezninde olmak üzere Kur'ân'da şu yerlerde karşımıza çıkmaktadır: el-Mü'minûn 23/19; es-Sâffât 37/42; el-Mürselât 77/42.

أَيَامِي : Bu kelime, vezni فَيُعِلْ olan أَيَامِي lafzının cemîsidir. Bu kelimenin vezni hususunda ihtilaf vardır. Zemahşeriye göre bu kelimenin vezni, أَفَاعِلْ şeklindedir.

³⁹² Kurtûbî, *Tefsîru'l-Kurtûbî*, 11: 187; Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 8: 25.

³⁹³ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 8: 276.

³⁹⁴ Kurtûbî, *Tefsîru'l-Kurtûbî*, 12: 62.

Çünkü bu kelime **فَاعِلٍ** lafzının cemîsi olup **فَاعِلٍ** veznindedir. **فَاعِلٍ** vezni ise **فَاعِلٍ** şeklinde cemîlenemez. İbn Mâlik ve bir gurup dilciye göre ise bu kelimenin vezni, **فَاعِلٍ** şeklindedir. Bu görüş aynı zamanda Sîbeveyhin de görüşü olup zahir olan da budur. Kelimenin aslının **أَيَّامٍ** şeklinde olduğu da ifade edilmiştir.³⁹⁵ Müntehe'l-cümû' vezninde gayr-ı munsarif olarak Kur'ân'da en-Nûr 24/32. âyette geçmektedir.

حَدَائِقُ : Bu kelimenin müfredi, **حَدَائِقُ** olmakla beraber **فَاعِلٍ** vezninde olmak üzere Kur'ân'da şu sûrelerde yer almaktadır: en-Neml 27/60; en-Nebe 78/32; Abese 80/30.

حَنَاجِرُ : **حَنَاجِرُ** lafzının cemîsi olan bu kelime, **فَاعِلٍ** vezninde bir lafız olup gayr-ı munsarif olarak Kur'ân'da şu sûrelerde yer almaktadır: el-Ahzâb 33/10; el-Gâfir 40/18.

مَشَارِبُ : Bu kelime, **مَشْرَبٌ** ya da **مَشْرَبَةٌ** lafzının cemîsi olup **مَفَاعِلٍ** veznindedir. Kur'ân'da Yâsin 36/73. âyetinde yer almaktadır.

كَوَائِبُ : **كَوَائِبُ** lafzının çoğulu olan bu kelime, **فَاعِلٍ** vezninde olmak üzere Kur'ân'da es-Sâffât 37/6 ve el-İnfîtâr 82/2. âyetlerde karşımıza çıkmaktadır.

رَوَاكِدُ : Bu kelime **رَاكِدَةٌ** lafzının cemîsi olup³⁹⁶ **فَوَاعِلٍ** vezninde olmak üzere Kur'ân'da eş-Şûrâ 42/33. âyetinde bulunmaktadır.

مَعَارِجُ : Bu kelimenin vezni, **مَفَاعِلٍ** olmakla beraber müfredi hakkında ihtilaf edilmiştir. Bazıları bu kelimenin müfredinin **مَعْرَجٍ** şeklinde olduğunu söylerken bazıları da bunun müfredinin **مَعْرَاجٍ** olduğu kanaatine varmıştır.³⁹⁷ Ancak cumhûra göre bu kelimenin müfredi **مَعْرَاجٍ** şeklinde olup cemîsi de **مَعَارِجٍ** veya **مَعَارِيجٍ** şeklinde gelebilmektedir. Ahfeş ise bu kelimenin müfredinin, **مَعْرَجٍ** ya da **مَعْرَجٍ** şeklinde olabileceği görüşünü benimsemiştir.³⁹⁸ Bu kelimenin Kur'ân'da yer aldığı sûreler şu şekildedir: ez-Zuhrûf 43/33 ve el-Meâric 70/3.

مَعَانِمُ : **مَعَانِمُ** lafzının cemîsi olan bu kelime, **مَفَاعِلٍ** vezninde olduğu için gayr-ı munsarif kelimelere dahil edilmiş olup Kur'ân'da şu sûre ve âyetlerde yer almaktadır: en-Nisa 4/94; el-Fetih 48/15,19,20.

³⁹⁵ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 8: 400; Muhammed Tâhir b. Muhammed b. Âşûr et-Tûnusî, *et-Tahrîr vet-Tenvîr*, Dâru't-Tûnusî, Tunus, 1984, 18: 216.

³⁹⁶ İbn Âşûr *et-Tahrîr vet-Tenvîr*, 25: 106.

³⁹⁷ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 9: 585.

³⁹⁸ Kurtûbî, *Tefsîru'l-Kurtûbî*, 16: 85.

قَبَائِلُ : Müfredi قَبِيلَةٌ olan bu kelime, فَعَائِلُ vezninde olması nedeniyle gayr-ı munsarif olarak Kur'ân'da sadece el-Hucurât 49/13. âyetinde karşımıza çıkmaktadır.

بَطَائِنُ : Bu kelimenin müfredi بَطَائِنَةٌ olup vezni ise فَعَائِلُ dir. Kur'ân'da er-Rahmân 54/55. âyetinde geçmektedir.

مَوَاقِعُ : مَوَاقِعُ lafzının çoğulu olan bu kelime, مَفَاعِلُ kalıbında olup gayr-ı munsarif bir kelimedir. Kur'ân'da el-Vâkıa 56/75. âyette yer almaktadır.

مَجَالِسُ : Müfredi مَجْلِسُ olan bu kelime, مَفَاعِلُ vezninde olmak üzere Kur'ân'da el-Mücâdele 58/11. âyette geçmektedir.

كَوَافِرُ : Erkek ve kadın için ortak kullanıma sahip olan bu kelimenin müfredi, كَوَافِرَةٌ olup³⁹⁹ فَوَاعِلُ vezninde olmak üzere Kur'ân'da el-Mümtehine 60/10. âyette yer almaktadır.

مَنَاقِبُ : مَنَاقِبُ lafzının cemîsi olan bu kelime, مَفَاعِلُ vezninde olup Kur'ân'da el-Mülk 67/15. âyetinde gayr-ı munsarif şekliyle karşımıza çıkmaktadır.

كَوَاعِبُ : Bu kelime, كَوَاعِبُ lafzının cemîsidir. فَوَاعِلُ kalıbında olması nedeniyle gayr-ı munsarif olarak en-Nebe 78/33. âyetinde bulunmaktadır.

تَرَائِبُ : Göğüsteki bir kemiğe nispetle gerdanlık yeri anlamına gelen bu kelimenin müfredi تَرِيْبَةٌ dur. فَعَائِلُ vezninde olmak üzere et-Târik 86/7. âyette yer almaktadır.

سَرَائِرُ : سَرَائِرُ lafzının cemîsi olan bu kelime, فَعَائِلُ kalıbında bulunması sebebiyle gayr-ı munsarif kelimeler arasında yerini almış olup et-Târik 86/9. âyette yer almaktadır.

نَمَارِقُ : Bu kelime, نَمَارِقُ lafzının çoğulu olmakla beraber فَعَائِلُ vezninde olmak üzere el-Gâşiye 88/15. âyette geçmektedir.

مَقَابِرُ : Müfredi مَقْبَرَةٌ ya da مَقْبَرَةٌ şeklinde olan⁴⁰⁰ bu kelime, مَفَاعِلُ vezninde olması hasebiyle gayr-ı munsarif olarak et-Tekâsür 102/2. âyette yer almaktadır.

أَمَانِيٌّ : أَمَانِيٌّ vezninde olan bu kelime, أَمْنِيَّةٌ kelimesinin cemîsidir. Sonunda bulunan “yâ”nın şeddeli veya şeddesiz okunuşu hususunda ihtilaf vardır. Ebu'l-Bekâ,

³⁹⁹ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 10: 307.

⁴⁰⁰ Kurtûbî, *Tefsîru'l-Kurtûbi*, 20: 169.

Cafer, Şeybe ve A'rec gibi kıraat âlimleri kelimedeki hafiflik olması için sondaki iki "yâ" harfinden birini hafifleterek bu kelimeyi "أمانِي" şeklinde şeddetsiz olarak okumuşlardır. Bazı âlimler ise bu kelimenin şeddelli olarak "أمانِي" şeklinde okunacağını dile getirerek bu şekilde okumuşlardır. Dilcilerden Ahfeş de bu kelimenin مَفَاتِيحُ , مَفَاتِحُ , مَفْتَا حُ kelimeleri gibi olduğunu öne sürmüştür.⁴⁰¹ Bu kelimenin Kur'ân'da yer aldığı sûreler ve âyet numaraları şu şekildedir. el-Bakara 2/78, 111; en-Nisâ 4/123; el-Hadîd 57/14.

شَيْطَانِ : Bu kelime, شَيْطَانِ lafzının cemîsi olmakla beraber vezni hakkında birkaç görüş ileri sürülmüştür. Bunlardan öne çıkanlar ise bu ismin فَعَالِيلِ veya فَعَالِينَ vezninde olduğu görüşüdür.⁴⁰² Bu kelimenin geçtiği sûre ve âyetlerin sıralaması şöyledir: el-Bakara 2/14, 102; el-En'âm 6/71, 112, 121; el-Â'râf 7/27, 30; el-İsrâ 17/27; Meryem 19/68, 83; el-Enbiyâ 21/82; el-Mü'minûn 23/97; eş-Şuarâ 26/210, 221; es-Sâffât 37/65; es-Sâd 38/37; el-Mülk 67/5.

مَسَاكِينِ : مَسَاكِينِ lafzının çoğulu olan bu kelime, مَفَاعِيلِ kalıbında olmak üzere Kur'ân'da şu yerlerde karşımıza çıkmaktadır: el-Bakara 2/83, 177, 215; en-Nisâ 4/8,36; el-Mâide 5/89, 95; el-Enfâl 8/41; et-Tevbe 9/60; el-Kehf 18/79; en-Nûr 24/22; el-Haşr 59/7.

مَوَاقِيتِ : Müfredi مِيقَاتِ olan bu kelime مَفَاعِيلِ vezninde olup müntehe'l-cümû' kalıbında olması nedeniyle gayr-ı munsarif bir kelime olarak Kur'ân'da sadece el-Bakara 2/189. âyette yer almaktadır.

قَنَاطِيرِ : Bu kelimenin içinde yer alan nûn harfinin aslî ya da zâid olduğu hususu tartışmalıdır. Bazıları bu nûn'un aslî olduğunu söylerken bazıları da zâid olduğunu ifade etmişlerdir. Ancak aslî olması daha yaygındır. Müfredi قِنَاطِرِ , vezni ise فَعَالِيلِ olan bu kelime müntehe'l-cümû' kalıbında olmak üzere gayr-ı munsarif kelimeler arasında zikredilmektedir.⁴⁰³ Bu kelime Kur'ân'da Âl-i İmrân 3/14. âyette geçmektedir.

خَنَازِيرِ : خَنَازِيرِ lafzının cemîsi olan bu kelime فَعَالِيلِ vezninde olup Kur'ân'da el-Mâide 5/60. âyette yer almaktadır.

⁴⁰¹ Kurtûbî, *Tefsîru'l-Kurtûbî*, 2: 5; Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 1: 447.

⁴⁰² Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 1: 146.

⁴⁰³ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 3: 58.

أَسَاطِير : Bu kelimenin müfredi hakkında birçok görüş beyan edilmiştir. Ancak biz bu görüşlerden önemli olan birkaçını açıklayarak konumuzu sürdüreceğiz. Bu kelimenin müfredinin tıpkı **أَبَيَات** ve **أَبَيَات** örneğinde olduğu gibi **أَسَاطِير** lafzının cemîsi olduğu ileri sürülmüştür. Ancak Zeccâc, Ahfeş'e nisbet ettiği bir görüşünde bu kelimenin müfredinin **أَحْدُوْتُهُ** ve **أَحَادِيث** örneğindeki gibi **أَسْطُورَةٌ** olduğunu ifade etmiştir. Ebû Ubeyde bunun müfredinin **إِسْطَارَةَ** şeklinde olduğunu dile getirirken, Nehhâs da bu kelimenin müfredinin **أَسْطُور** şeklinde olduğu kanaatine varmıştır. Başka bir görüşe göre ise bu kelimenin müfredinin **أَسْطَار** olduğu, **أَسْطَار** kelimesinin de **سَطْر** lafzının çoğulu olduğu zikredilerek **أَسَاطِير** kelimesinin cem'ul-cem olduğu ifade edilmiştir.⁴⁰⁴ Yine bu kelimenin, müfredi olmayan cemîlerden olabileceği görüşü de yer almaktadır. Ancak yaygın kanaate göre **أَسَاطِير** kelimesi, **سَطْر** lafzının cemîsidir. **سَطْر** kelimesinin cemîsi **أَسْطَار** veya **أَسَاطِير** şeklinde de gelebilmektedir.⁴⁰⁵ Bu kelime **أَفَاعِيل** vezninde olup Kur'ân'da yer aldığı sûre ve âyetler şu şekildedir: el-En'âm 6/25; el-Enfâl 8/31; en-Nahl 16/24; el-Mü'minûn 23/83; el-Furkan 25/5; en-Neml 27/68; el-Ahkâf 46/17; el-Kalem 68/15; el-Mutaffifin 83/13.

فَعَالِيل : **قِرَاطِيس** lafzının çoğulu olan bu kelime **فَعَالِيل** vezninde olup Kur'ân'da sadece el-En'âm sûresi 6/91. âyette geçmektedir.

مَوَازِين : Bu kelimenin müfredinin, **مَوْزُون** olduğunu söyleyenler olmuşsa da asıl olan bu kelimenin müfredinin **مِيزَان** şeklinde olduğudur.⁴⁰⁶ Vezni **مَفَاعِيل** olan bu kelime şu sûrelerde bulunmaktadır: el-Â'râf 7/8, 9; el-Enbiyâ 21/47; el-Mü'minûn 23/102, 103; el-Kâria' 101/6, 8.

أَحَادِيث : İlk bakışta bu kelimenin müfredinin **أَحْدُوْتُهُ** olduğu akla gelse de bu doğru olmayıp doğrusu bu kelimenin müfredinin **حَدِيث** şeklinde olduğudur.⁴⁰⁷ Bu kelimenin vezni **أَفَاعِيل** olup Kur'ân'da şu yerlerde geçmektedir: Yûsuf 12/6, 21, 101; el-Mü'minûn 23/44; es-Sebe 34/19.

سَرَابِيل : Gömlek anlamına gelen bu kelime, **سِرْبَال** lafzının çoğulu olup **فَعَالِيل** vezninde olması hasebiyle gayr-ı munsarif bir kelime olarak Kur'ân'da şu sûrelerde yer almaktadır: İbrahim 14/50; en-Nahl 16/81.

⁴⁰⁴ Kurtûbî, *Tefsîru'l-Kurtûbî*, 6: 405.

⁴⁰⁵ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 4: 580.

⁴⁰⁶ Kurtûbî, *Tefsîru'l-Kurtûbî*, 7: 166.

⁴⁰⁷ Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, 2: 96.

تَمَائِيل : تمَائِيل lafzının cemîsi olan bu kelime, تَمَائِيل vezninde olması nedeniyle⁴⁰⁸ gayr-ı munsarif olarak el-Enbiyâ 21/52; es-Sebe 34/13. âyetlerde yer almaktadır.

أَنَاسِي : Bu kelimenin müfredi hakkında iki görüş vardır. Bunlardan birincisi, bu kelimenin müfredinin اِنْسَان olduğu şeklindedir ki bu aynı zamanda Sîbeveyhin görüşüdür. Bu görüşe göre kelimenin aslı اِنْسَان olup cemîsi اَنَاسِي şeklindedir. Daha sonra kelimenin sonundaki nûn, ibdal yoluyla yâ harfine çevrilmiş ve iki yâ birbirine idgam edilerek اَنَاسِي şeklini almıştır. Bu durumda bu kelimenin vezni de فَعَالِيَن olmaktadır. Ferrâ, Müberred ve Zeccâc gibi dilcilere ait olan ikinci görüşe göre ise bu kelimenin müfredi, اِنْسِي şeklindedir. Kelimenin sonundaki yâ harfinin tahfif edilerek (yani şeddesiz) okunabileceği de ifade edilmiştir. Bu durumda ise bu kelimenin vezni اَفَاعِيل şeklinde gelmektedir.⁴⁰⁹ Bu kelime bu şekliyle sadece el-Furkan 25/49. âyetinde yer almaktadır.

مَحَارِيب : مَحَارِيب lafzının çoğulu olan bu kelime مَفَاعِيل vezninde olup Kur'ân'da es-Sebe 34/13. âyette bulunmaktadır.

عَرَابِيب : Bu kelimenin müfredi, عَرَابِيب olup فَعَالِيل vezninde olması nedeniyle gayr-ı munsarif kelimeler arasında yer almakta ve el-Fâtır sûresi 35/27. âyette geçmektedir.

مَقَالِيد : Bu kelimenin müfredi, مَقَالِيد şeklinde gelmektedir. Ancak مَقَالِد ya da اِقْلِيد şeklinde olduğu da zikredilmiştir.⁴¹⁰ Bununla beraber bu kelimenin müfredinin olmadığı bilgisi de yer almaktadır.⁴¹¹ مَفَاعِيل vezninde olan bu kelimenin Kur'ân'da yer aldığı sûreler şunlardır: ez-Zümer 39/63; eş-Şûrâ 42/12.

أَبَارِيق : أَبَارِيق lafzının çoğulu olan bu kelime فَعَالِيل vezninde olup Kur'ân'da sadece el-Vâkı'a 56/18. âyette geçmektedir.

مَصَابِيح : مَصَابِيح kökünden müştak olan bu kelimenin müfredi مَصْبَاح olup مَفَاعِيل kalıbında olarak Kur'ân'da bulunduğu yerler şunlardır: el-Fussilet 41/12; el-Mülk 67/5.

⁴⁰⁸ Muhyiddîn b. Ahmed Mustafa Dervîş, *Î'râbu'l-Kur'ân ve beyânüh*, Dâru'l-İrşâd, Humus, 4. Baskı, 1995, 6: 324.

⁴⁰⁹ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 8: 489.

⁴¹⁰ Beydâvî, *Tefsîru'l-Beydâvî*, 5: 47.

⁴¹¹ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 9: 439.

أَقْوَال : Bu kelime أَقْوَال lafzının, أَقْوَال lafzı ise قَوْل sözcüğünün cemîsi olmak üzere cem'ul-cem olarak karşımıza çıkan bir başka kelimedir.⁴¹² Bu kelime أَفَاعِيل vezninde olmak üzere Kur'ân'da el-Hâkka 69/44. âyette yer almaktadır.

زَرَابِي : Bu kelimenin müfredi hakkında birkaç görüş ileri sürülmüştür. Bazıları bu kelimenin müfredinin زَرَبِيَّة olduğunu söylerken⁴¹³ bazıları da زَرَبِي şeklinde olduğunu ifade etmişlerdir.⁴¹⁴ Bazılarına göre ise baştaki “ze” harfinin fethası ve kesresiyle olmak üzere زَرَبِيَّة veya زَرَبِيَّة şeklinde gelebilmektedir.⁴¹⁵ Vezni فَعَالِيل olan bu kelime, el-Gâşiye 88/16. âyette yer almaktadır.

أَبَابِيل : اِبِيل kökünden alınmış olan bu kelimenin müfredi hususunda birçok farklı görüş bulunmaktadır. Bu görüşlerden birisi Cevherî'nin Ahfeş'e nisbet ettiği görüşüdür ki bu görüşe göre bu kelime müfredi olmayan cemilerdendir. Ferrâ da bu görüştedir. Bir kısım dilcilere göre bunun müfredi, عَجُول örneğindeki gibi اِبْوَل şeklindedir. Bazılarına göre ise اِبْيَل şeklinde tanımlanmıştır. Yine bu kelimenin müfredinin اِبَالَةٌ ve ya اِبَالَةٌ şeklinde olduğu gibi görüşlere de yer verilmiştir.⁴¹⁶ أَفَاعِيل vezninde olan bu kelime, el-Fil 105/3. âyette karşımıza çıkmaktadır.

Kur'ân'ı Kerîm'de münthe'l-cümû' vezninde olan birtakım isimler de vardır ki normal şartlarda gayr-ı munsarif olması gerekirken bazı sebeplerden dolayı tenvîn almaları (munsarif olmaları) mümkün hale gelebilmektedir. Bu sebeplerden bir tanesi de tenâsübdür. Bu kısımda Kur'ân-ı Kerîm'de yer alıp da tenâsüb nedeniyle munsarif olan bu tür isimlere yer vermek istiyoruz. Kur'ân'da yer alan ve gayr-ı munsarif olma özelliği taşıdığı halde tenvîn alabilen birkaç isim vardır.

Tenâsüb; iki şeyin birbiriyle uyumunu ve uygunluğunu ifade eden bir kavramdan ibarettir. Gayr-ı munsarif kelimelerin birbiriyle mücâvir kelimelerde, kâfiyelerde ve cümle sonlarında tenâsüb kasdıyla tenvînlenmesi câizdir. Ancak tenâsüb nedeniyle kelimenin munsarif yapılması sadece kâfiyeli kelimelerde gerçekleşmektedir. Yani bir kelimenin cümle sonunda bulunması ya da başka bir

⁴¹² Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 10: 442.

⁴¹³ Kurtûbî, *Tefsîru'l-Kurtûbi*, 20: 34; Neseî, *Medârikü't-tenzil*, 3: 635.

⁴¹⁴ Dervîş, *İ'râbü'l-Kur'an ve beyânüh*, 10: 457.

⁴¹⁵ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 10: 770.

⁴¹⁶ Kurtûbî, *Tefsîru'l-Kurtûbi*, 20: 197; Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 11: 109.

kelimeyle mücâvir olması, yeterli değildir. Bu kelimelerin aynı zamanda kâfiyeli olması da gerekmektedir.⁴¹⁷

سَلَسِلَا : Yukarıda zikri geçen kelimelerden bir tanesi olan ve Kur’ân’da İnsan sûresi dördüncü âyette şu şekliyle اِنَّا اَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ سَلَسِلًا وَاغْلَالًا وِسَعِيرًا zikredilen سَلَسِلَا kelimesini kıraat âlimlerinden bazılarının سَلَسِلَا şeklinde tenvînli olarak okuması, gayr-ı munsarif olan bir kelimenin tenâsüb amacıyla munsarif hale gelmesine bir örnektir. Bu örnekte gayr-ı munsarif bir kelime olan سَلَسِلَا kelimesi, kendisinden sonra gelen munsarif kelimelere (سَعِيرًا , اَغْلَالًا) uygunluk sağlaması açısından tenvînlenerek munsarif bir şekilde okunmaktadır.

قَوَارِير : Aynı konuyla ilgili olan bir diğer kelime yine insân sûresinde geçen قَوَارِير kelimesidir. Bu kelime, kendisinden önceki ve sonraki âyetlerin sonlarına uygunluğu dikkate alınarak قَوَارِيرًا şeklinde tenvînlenerek okunmaktadır. Bu anlatıma göre zikredilen âyeti kerîmenin şu şekilde okunması mümkündür. لَا يَرُونَ فِيهَا شَمْسًا وَلَا زَمْهَرِيرًا وَدَانِيَةً عَلَيْهِمْ ظِلَالُهَا وَذُلَّتْ أَمْطُوفُهَا تَنْزِيلًا , وَيُطَافُ عَلَيْهِمْ بِآنِيَةٍ مِنْ فِضَّةٍ وَأَكْوَابٍ كَانَتْ قَوَارِيرًا , (el-İnsân, 76/13-16.) Son âyette geçen قَوَارِير kelimesi de bir önceki âyetteki قَوَارِيرًا kelimesine tenâsüb olması açısından tenvînlenerek munsarif olarak okunmaktadır.⁴¹⁸

Bir isim, eliflâmlı olması veya muzâf olmasının dışında tenvîn alıyorsa kesre de alır, tenvîn almıyorsa kesre de alamaz. Dolayısıyla tenâsüb ya da başka bir durum sebebiyle gayr-ı munsarif olan bir kelimenin tenvînlenmesiyle kesre alabilme özelliği de geri dönmektedir. Çünkü sarfda asıl olan tenvîndir.⁴¹⁹ Şair Nâbigâ’nın şu beyti bu hususa örnek teşkil etmesi açısından önemlidir:

إِذَا مَا عَزَّوَا بِالْجَيْشِ حَلَقَ فَوْقَهُمْ *** عَصَائِبُ طَيْرٍ تَهْتَدِي بِعَصَائِبِ⁴²⁰

Bu beyitte zikredilen عَصَائِبُ kelimesi muntehe’l-cümû’ vezninde olması nedeniyle gayr-ı munsarif bir isimdir. Ancak bu kelime burada gayr-ı munsarif olmasına rağmen zaruret nedeniyle kesre almıştır.

⁴¹⁷ Şâtîbî, *el-Mekâsıdu’s-şâfiye*, 5: 692.

⁴¹⁸ Abbâs Hasan, *en-Nahvü’l-vâfi*, 4: 270; Radî, *Şerhu’r-Radî*, 1: 106-108; İbn Akil, *Şerhu İbn Akil*, 2: 126; Şâtîbî, *el-Mekâsıdu’s-şâfiye*, 5: 692-693.

⁴¹⁹ İbn Yaîş, *Şerhu’l-Mufassal*, 1: 132.

⁴²⁰ Nâbigâ ez-Zübyânî, *Divânü’n-Nâbigâ ez-Zübyânî*, Şerh. Abbâs Abdüsettar, Dâru’l-kütübi’l-ilmîye, 3. Baskı, Beyrût 1996, 30; İbn Yaîş, *Şerhu’l-Mufassal*, 1: 132.

سَلْسَبِيْلًا : Yukarıda zikrettiğimiz bu iki kelimededen başka gayr-ı munsarifik sebebi tartışmalı olan ve tenâsüb nedeniyle munsarif kabul edilen bir kelime de سَلْسَبِيْلًا kelimesidir. Bu kelime, Cennette bir çeşmenin adı olması dolayısıyla alemiyyet vasfına hâiz olduğu ve a'cemî olup olmadığı tartışmalarının gölgesinde, Kur'ân'da bir âyette yer almaktadır.⁴²¹ Yaygın kanaat, bu kelimenin Cennette bulunan bir gözenin ismi olması nedeniyle müennes olduğu ve ucme ile müenneslik illetleri sebebiyle de gayr-ı munsarif olduğu yönündedir.⁴²² Bu kelime Kur'ân'da sadece İnsan Suresinin on sekizinci âyetinde yer almaktadır.

سَلْسَبِيْلًا kelimesi gayr-ı munsarif olmasına rağmen, sonunun tenvînli/munsarif olarak okunmasını dilbilimciler bazı yorumlarla izah etmeye çalışmışlardır. O yorumlardan bir tanesi, kelimenin sonundaki tenvîn'in, âyetin başında geçen عَيْنًا kelimesine uygun olmasının gözetilmesi dolayısıyla gelmesidir. Aslında kelimedede tenvîn bulunmamakta, ancak âyetin baş kısmına telaffuz bakımından uygun olması için tenvînli okunmaktadır.⁴²³ Bir diğer yoruma göre ise asıl olarak kelimedede olmayan tenvîn, sonrasında yer alan âyet ile bu kelimenin yer aldığı âyeti ayırmak için kullanılmıştır.⁴²⁴

1.2. Elif-i Memdûde İle Biten Alemler

Sonu السَّمَاءِ , الصَّخْرَاءِ , الحَمْرَاءِ kelimelerindeki gibi sonu elif-hemze ile biten isimlere, memdûd isim, bu isimlerin sonunda bulunan elif-hemzeye/ء de “elif-i memdûde” denildiğini daha önce ifade etmiştik.⁴²⁵ Elif-i memdûde başka bir illete ihtiyaç duymadan tek başına bir ismi gayr-ı munsarif kılmaya yeterlidir. Başka bir illete muhtaç olmadığı için de ismin nekre ya da marife olması arasında bir fark yoktur. Bu kısımda yukarıda zikrettiğimiz özellikte olup Kur'ân'da geçen isimlere yer vermek istiyoruz. Bu başlık altında toplamda otuz bir ismi ele alacağız. Bu isimleri, mümkün olduğu kadarıyla vezinlerini belirterek ve isimler hakkında kısa bilgiler vermek

⁴²¹ Kelimenin a'cemî olup olmadığıyla ilgili olarak bkz. *el-Müşkil*, 2: 439; Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 10: 613.

⁴²² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4: 198.

⁴²³ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 7: 398; Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 10: 613.

⁴²⁴ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 7: 398.

⁴²⁵ Detay için bkz. s.38-39.

suretiyle sıralamaya çalışacağız. İlk olarak Kur'ân'daki sıralamasını da dikkate alarak سَفْهَاء kelimesiyle başlamanın daha uygun olacağı kanaatindeyiz.

سَفْهَاء : سَفِيْهَةٌ lafzının çoğulu olan bu kelime فَعْلَاءُ vezninde olup Kur'ân'da yer aldığı sûre ve âyetler şunlardır: el-Bakara 2/13, 102, 142; en-Nisâ 4/5; el-Â'râf 7/155.

شُهَدَاء : Müfredi شَهِيدٌ olan bu kelime, فَعْلَاءُ kalıbında olarak şu sûrelerde geçmektedir: el-Bakara 2/23, 133, 143, 282; Âli İmrân 3/99, 140; en-Nisâ 4/5, 69, 135; el-Mâide 5/8, 44; el-En'âm 6/144, 150; el-Hacc 22/78; en-Nûr 24/4, 6, 13; ez-Zümer 39/69; el-Hadîd 57/19.

ضُرَّاء : الضَّرُّ lafzından müştak olan bu kelime فَعْلَاءُ vezninde bir kelime olup Kur'ân'da geçtiği yerler şöyledir: el-Bakara 2/177, 214; Âl-i İmrân 3/134; el-En'âm 6/42; el-Â'râf 7/94, 95; Yûnus 10/21; Hûd 11/10; el-Fussilet 41/50.

صَفْرَاء : أَصْفَرٌ kelimesinin müennesi olan bu sözcük فَعْلَاءُ vezninde olup Kur'ân'da el-Bakara sûresi 2/69. âyette karşımıza çıkmaktadır.

أَنْبِيَاء : نَبِيٌّ lafzının cemîsi olan bu kelime أَفْعَالٌ vezninde olmakla beraber Kur'ân'da yer aldığı sûreler şunlardır: el-Bakara 2/91; Âl-i İmrân 3/112, 181; en-Nisâ 4/155; el-Mâide 5/20.

فَحْشَاء : Bu kelime فَحْشٌ lafzından masdar olup فَعْلَاءُ vezninde olmak üzere şu âyetlerde geçmektedir: el-Bakara 2/169, 268; el-Â'râf 7/28; Yûsuf 12/24; en-Nahl 16/90; en-Nûr 24/21; el-Ankebût 29/45.

بِأَسَاء : فَعْلَاءُ vezninde olan bu kelime الْبُؤْسُ lafzından müştak bir isim olarak şu sûrelerde bulunmaktadır: el-Bakara 2/177, 214; Âl-i İmrân 3/134; el-En'âm 6/42; el-Â'râf 7/94.

أَوْلِيَاء : Müfredi وَلِيٌّ olan bu kelime أَفْعَالٌ kalıbında olup Kur'ân'da yer aldığı sûre ve âyetler şöyledir: el-Bakara 2/257; Âl-i İmrân 3/28, 175; en-Nisâ 4/76, 89, 139, 144; el-Mâide 5/51, 57, 81; el-En'âm 6/121, 128; el-Â'râf 7/3, 27, 30; el-Enfâl 8/34, 72, 73; et-Tevbe 9/23, 71; Yûnus 12/62; Hûd 11/20, 113; er-Ra'd 13/16; el-İsrâ 17/97; el-Kehf 18/50, 102; el-Furkan 25/18; el-Ankebût 29/41; el-Ahzâb 33/6; ez-Zümer 39/3; el-Fussilet 41/31; eş-Şûrâ 42/6, 9, 46; el-Câsiye 45/10, 19; el-Ahkâf 46/32; el-Mümtehine 60/1; el-Cuma 62/6.

ضَعْفَاء : ضَعِيفٌ lafzının müfredi olan bu kelime, فُعْلَاءُ vezninde olmak üzere şu sûre ve âyetlerde bulunmaktadır: el-Bakara 2/266; et-Tevbe 9/91; İbrahim 14/21; el-Mü'min 40/47.

فُقْرَاء : Bu kelime فُقِيرٌ lafzının çoğulu olup فُعْلَاءُ vezninde olmak üzere Kur'ân'da şu âyetlerde geçmektedir: el-Bakara 2/271, 273; et-Tevbe 9/60; en-Nûr 24/32; el-Fâtır 35/15; Muhammed 47/38; el-Haşr 59/8.

أَغْنِيَاء : أَغْنِيَاءُ lafzının cemîsi olan bu kelime فُعْلَاءُ vezninde olup⁴²⁶ Kur'ân'da yer aldığı sûre ve âyetler şunlardır: el-Bakara 2/273; Âl-i İmrân 3/181; et-Tevbe 9/93; el-Haşr 59/7.

بُغَضَاء : بُغَضٌ kökünden türeyen bu kelime müennes masdar olup فُعْلَاءُ vezninde olmak üzere Kur'ân'da şu sûre ve âyetlerde geçmektedir: Âl-i İmrân 3/118; el-Mâide 5/14, 64, 91; el-Mümtehine 60/4.

شُرَكَاء : شَرِيكٌ lafzının cemîsi olan bu kelime فُعْلَاءُ kalıbında olup Kur'ân'da bulunduğu yerler şu şekildedir: en-Nisâ 4/12; el-En'âm 6/22, 94, 100, 136, 137, 139; el-Â'râf 7/190, 195; Yûnus 10/28, 34, 35, 66, 71; er-Ra'd 13/16, 33; en-Nahl 16/27, 86; el-Kehf 18/57; el-Kasas 28/62, 64, 74; er-Rûm 30/13, 28, 40; es-Sebe 34/27; el-Fâtır 35/40; ez-Zümer 39/29; el-Fussilet 41/47; eş-Şûrâ 42/21; el-Kalem 68/41.

أَحْبَاء : Bu kelimenin aslı أَحْبِيَاءُ şeklinde iken gerekli i'lâller uygulandıktan sonra bu şekli almıştır. Müfredi حَبِيبٌ lafzı olup فُعْلَاءُ vezninde olan bu kelime Kur'ân'da sadece el-Mâide 5/18. âyetinde yer almaktadır.

أَشْيَاء : أَشْيَاءُ lafzının çoğulu olan bu kelimenin gayr-ı munsarif olduğu hususunda ittifak olmakla beraber hangi vezinde olduğu hususu ihtilâfıdır. Kûfe ekolüne bağlı olan dilciler أَشْيَاءُ kelimesinin فُعْلَاءُ vezninde olduğunu, bu veznin aslının ise فُعْلَاءُ olduğunu söylemişlerdir.⁴²⁷ Kûfeli dilcilerden bir kısmı ise أَشْيَاءُ lafzının فَعْلٌ vezninde olduğunu, أَفْعَالٌ vezninde cemîlendiğini, zira فَعْلٌ vezninde gelen ve سَيْفٌ/أَسْيَافٌ, بَيْتٌ/أَبْيَاتٌ gibi 'ayne'-l-fiili illetli olan kelimelerin أَفْعَالٌ vezninde cemîlendiğini ileri sürmüşlerdir.⁴²⁸ Bu kelimenin Kur'ân'da geçtiği sûre ve âyetlerin sıralaması şöyledir: el-Mâide 5/101; el-Â'râf 7/85; Hûd 11/85; eş-Şuarâ 26/183.

⁴²⁶ Kurtûbi, *Tefsîru'l-Kurtûbi*, 4: 180.

⁴²⁷ İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf fi mesâ'ili'l-hilâf*, 2: 812-820.

⁴²⁸ İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf fi mesâ'ili'l-hilâf*, 2: 812-820.

شُفَعَاء : Müfredi شَفِيْع olan bu kelime, فُعَلَاء vezninde olup Kur'ân'da şu sûrelerde görülmektedir: el-En'âm 6/94; el-Â'râf 7/53; Yûnus 10/18; er-Rûm 30/13; ez-Zümer 39/43.

خُلَفَاء : خَلِيْفَةٌ lafzının cemîsi olan bu kelime, فُعَلَاء vezninde olmak üzere şu âyetlerde yer almaktadır: el-Â'râf 7/69, 74; en-Neml 27/62.

سَرَآء : Bu kelime, فُعَلَاء vezninde masdar bir isim olup⁴²⁹ şu sûre ve âyetlerde yer almaktadır: Âli İmrân 3/134, el-Â'râf 7/95.

بَيْضَاء : بَيْضٌ lafzının müfred müennesi olan bu kelime, فُعَلَاء kalıbında müfred bir isim olup Kur'ân'da geçtiği yerler şu şekildedir: el-Â'râf 7/108; Tâhâ 20/22, eş-Şuarâ 26/33; en-Neml 27/12, el-Kasas 28/32; es-Sâffât 37/46.

كِبْرِيَاء : Bu kelime, فُعَلِيَاء vezninde bir masdar olup⁴³⁰ Kur'ân'da şu sûrelerde geçmektedir: Yûnus 10/78; el-Câsiye 45/37.

نُعْمَاء : Nimet anlamına gelen bu kelime, müfred bir isim olup فُعَلَاء veznindedir ve Hûd 11/10. âyette olmak üzere Kur'ân'da bir yerde geçmektedir.

نَكَّآء : Bu kelime, masdar bir isim olup bazılarına göre نَكَآء şeklinde de okunmuştur. فُعَلَاء kalıbında olan bu kelime Kur'ân'da sadece el-Kehf 18/98. âyette yer almaktadır.

عَلْمَاء : Müfredi عَلِيْم olan bu kelime فُعَلَاء vezninde olup Kur'ân'da geçtiği yerler şu şekildedir: eş-Şuarâ 26/197; el-Fâtır 35/28.

شُعْرَاء : Bu kelime, جُهَلَاء - جاهل örneğindeki gibi شَاعِرٌ lafzının cemîsi olup eş-Şuarâ 26/224. âyette karşımıza çıkmaktadır.

أَدْعِيَاء : أَشْفِيَاء - أشفيء örneğinde olduğu gibi دَعِيٌّ lafzının çoğulu olan bu kelime, فُعَلَاء vezninde olup el-Ahzâb sûresi 33/4 ve 37. âyetlerinde yer almaktadır.⁴³¹

كُبْرَاء : Müfredi كَبِيْر olan bu kelime, فُعَلَاء vezninde olmak üzere el-Ahzâb 33/67. âyetinde geçmektedir.

⁴²⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve 't-Tenvîr*, 4: 90.

⁴³⁰ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü 'l-masûn*, 6: 248.

⁴³¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3: 522.

خَطَاءٌ : خَلِيْطٌ lafzının cemîsi olan bu kelime, فَعْلَاءُ vezninde olup Kur'ân'da sadece es-Sâd 38/24. âyette yer almaktadır.

أَخْلَاءٌ : Bu kelime, خَلِيْلٌ lafzının çoğulu⁴³² olup أَفْعَلَاءُ vezninde olmak üzere, Kur'ân'da ez-Zuhruf sûresi 43/67. âyetinde sadece bir yerde karşımıza çıkmaktadır.

أَشْدَاءٌ : أَشْدِيْدٌ lafzının cemîsi olan bu kelime, أَفْعَلَاءُ kalıbında olup Kur'ân'da sadece el-Fetih 48/29. âyetinde yer almaktadır.

رُحَمَاءٌ : Merhametli şefkatli gibi anlamlara gelen bu kelime, رَجِيْمٌ lafzının cemîsi olup فَعْلَاءُ vezninde olmak üzere Kur'ân'da el-Fetih 48/29. âyetinde olmak üzere bir yerde bulunmaktadır.

حُنَفَاءٌ : Müfredi حَنِيفٌ olan bu kelime, فَعْلَاءُ vezninde olmak üzere Kur'ân'da bulunduğu sûreler şunlardır: el-Hacc 22/31; el-Beyyine 98/5.

1.3. Elif-i Maksûra İle Biten İsimler

Tek illet olduğu halde iki illet yerine geçen ve bir ismi gayr-ı munsarif kılma kuvvetine sahip olan illetlerden birisi de elif-i maksûra'dır. Müennes isimlerin alametlerinden olan elif-i maksûra'nın, isimlerin sonuna bitişen ve kendisinden önceki harfin harekesi fetha olan elif'e dendiğini ilgili bölümde zikretmiştik.⁴³³ Şimdi de bu özelliklere sahip olan ve Kur'ân'da yer alan otuz sekiz isimden söz edeceğiz. Bu isimleri Kur'ân sûrelerindeki sıralamasına göre vezinlerini belirterek ve de isimler hakkında kısa bilgiler vererek açıklamaya çalışacağız. Bu sıralamaya göre ilk olarak سَلْوَى kelimesiyle başlamak istiyoruz.

سَلْوَى : Bu kelime, müfredi teklik bildiren (tâ-i vahdet) tâ (ة) ile ayrılan cins isimlerden olmakla beraber فَعْلَى vezninde olup⁴³⁴ şu sûrelerde yer almaktadır: el-Bakara 2/57; el-Â'râf 7/160; Tâhâ 20/80.

مَوْتَى : مَوِيْتٌ lafzının cemîsi olan bu kelime, فَعْلَى vezninde olup Kur'ân'da yer aldığı sûre ve âyetler şöyledir: el-Bakara 2/73, 260; Âl-i İmrân 3/49; el-Mâide 5/110; el-En'âm 6/36, 111; el-Â'râf 7/57; er-Ra'd 13/31; el-Hacc 22/6; en-Neml 27/80; er-

⁴³² Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'an ve beyânüh*, 9: 103.

⁴³³ Bilgi için bkz. s. 38.

⁴³⁴ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 1: 369.

Rûm 30/50,52; Yâsin 36/12; el-Fussilet 41/39; eş-Şûrâ 42/9; el-Ahkâf 46/33; el-Kıyâme 75/40.

يَتَامَى : Bu kelimenin, نَدَامَى - نَدِيمِ örneğinde olduğu gibi يَتِيمٌ lafzının cemîsi olup فَعَالَى vezninde olduğu ifade edilmektedir. Kelimenin aslının يَتَائِمٌ şeklinde olduğu, sonundaki elif'in ise müenneslik elifi olduğu ve bu nedenle de gayr-ı munsarif kelimelerden kabul edildiği ifade edilmiştir.⁴³⁵ Kelimenin Kur'ân'da yer aldığı sûreler şu şekildedir: el-Bakara 2/83, 177, 215, 220; en-Nisâ, 2, 3, 6, 8, 10, 36, 127; el-Enfâ 8/ 41; el-Haşr 59/7.

أَسَارَى : أَلِيسَارٌ kökünden müştak olan bu kelimeyi, Hamza dışındaki bazı kıraat âlimleri أَسَارَى şeklinde okurken Hamza أَسْرَى şekliyle okumayı tercih etmiştir. Bu kelime yine bazıları tarafından أَسَارَى şeklinde hemzenin fethasıyla da okunmuştur. أَسَارَى kelimesinin أُسِيرَ lafzının cemîsi olduğu, فَعِيلِ vezninin ise فَعَالَى şeklinde cemîlenbileceği yönünde bilgi olduğu gibi bu kelimenin أُسِيرَ lafzının cemîsi olup نَدِيمِ - نَدَامَى örneğinin bir benzeri olarak daha önce aslı fetha olan hemzenin harekesinin zamme olarak değiştirildiği şeklinde ifadelere de yer verilmiştir. Muhammed b. Yezid ve Müberred'e isnat edilen başka bir görüşe göre ise bu kelimenin شُهَدَاءِ örneğinde olduğu gibi أُسْرَاءِ - أُسِيرَ şeklinde cemîlenebileceği de ifade edilmektedir. Sonunda bulunan müenneslik elifi nedeniyle gayr-ı munsarif kelimeler arasında zikredilen bu kelime,⁴³⁶ Kur'ân'da sadece el-Bakara 2/85. âyette yer almaktadır.

سُكْرَى : كُسَالَى örneğinde olduğu gibi سَكْرَانٌ lafzının çoğulu olan bu kelime فَعَالَى veznindedir. Bazıları bu kelimeyi سَكْرَى ve سُكْرَى şeklinde de okumuşlardır.⁴³⁷ Sonunda bulunan elifin'in müenneslik elifi olması nedeniyle tek illetle gayr-ı munsarif olan isimler arasında yer alan⁴³⁸ bu kelimenin Kur'ân'da geçtiği sûre ve âyetler şu şekildedir: en-Nisâ 4/43; el-İsrâ 17/27; el-Hacc 22/2.

كُسَالَى : Anlam itibariyle tembel, üşengeç, uyuşuk, haylaz, miskin, bıkkınlıktan ya da isteksizlikten dolayı işlerde gevşeklik gösteren gibi birçok mana ifade eden bu kelime, كَسْلَانٌ lafzının cemîsi olup فَعَالَى veznindedir. Sonunda bulunan müenneslik elifi

⁴³⁵ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 8: 400; Dervîş, *I'râbü'l-Kur'an ve beyânüh*, 6: 599.

⁴³⁶ Kurtûbî, *Teşîru'l-Kurtûbî*, 2: 21; Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 1: 482;

⁴³⁷ Kurtûbî, *Teşîru'l-Kurtûbî*, 5: 202.

⁴³⁸ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 5: 44.

nedeniyle gayr-ı munsarif kelimelerden⁴³⁹ olan bu kelimenin Kur'ân'da bulunduğu sûre ve âyetler şu şekildedir: en-Nisâ 4/142; et-Tevbe 9/54.

فَرَادَى : Dilciler bu kelimenin cemî olup olmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu kelimenin cemî olduğunu söyleyenler ise müfredinin ne olduğu konusunda ayrılığa düşmüşlerdir. Ferrâ bu kelimenin, فَرَد ، فَرِيد ، فَرْد ya da فَرْدَان lafızlarının cemîsi olabileceğini ileri sürerken İbn Kuteybe de bu kelimenin سَكْرَان - سَكْرَانِ örneğinde olduğu gibi فَرْدَان lafzının cemîsi olduğunu ifade etmiştir. Yine bazıları bu kelimenin olduğu gibi فَرْد lafzının cemîsi olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bir başka görüşe göre de فَرْد lafzının cemîsi olduğu zikredilmektedir. Ancak فَرْد kelimesinin فَرَادَى şeklinde cemîlenemeyeceğini, dolayısıyla bu kelimenin ism-i cem' olduğunu söyleyenler de olmuştur. Kelimenin sonundaki elif müenneslik elifi olup, kelime bu nedenle gayr-ı munsarif kelimeler içerisinde yer almaktadır.⁴⁴⁰ Bu kelimenin Kur'ân'da geçtiği sûreler şu şekildedir: el-En'âm 6/94; es-Sebe 34/46.

قُرْبَى : Bu kelime، رُجْعَى ve عُقْبَى gibi masdar bir kelime olup فُعْلَى vezindedir. Kelimenin Kur'ân'da bulunduğu sûreler ise şöyledir: el-Bakara 2/83, 177; en-Nisâ 4/8, 36; el-Mâide 5/106; el-En'âm 6/152; el-Enfâl 8/41; et-Tevbe 9/113; en-Nahl 16/90; el-İsrâ 17/26; en-Nûr 24/22; er-Rûm 30/38; el-Fâtır 35/18; eş-Şûrâ 42/23; el-Haşr 59/7.

بُشْرَى : Bu kelime, ism-i fail yerinde kullanılan masdar bir kelime olmakla beraber فُعْلَى kalıbında olup⁴⁴¹ şu sûrelerde geçmektedir: el-Bakara 2/97; Âl-i İmran 3/126; el-Enfâl 8/10; Yûnus 10/64; Hûd 11/69, 74; Yûsuf 12/19; en-Nahl 16/89, 102; el-Furkan 25/22; en-Neml 27/2; el-Ankebût 29/31; ez-Zümer 39/17; el-Ahkâf 46/12; el-Hadîd 57/12.

فَتْلَى : فَتْلَى lafzının cemîsi olan bu kelime، فُعْلَى vezninde olup⁴⁴² Kur'ân'da sadece el-Bakara 2/178. âyette karşımıza çıkmaktadır.

أُنْتَى : Müfred bir isim olan bu kelime، فُعْلَى vezninde olmak üzere Kur'ân'da şu sûrelerde geçmektedir: el-Bakara 2/178; el-Fâtır 35/11; el-Mü'min 40/40; en-Nahl

⁴³⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 5: 239.

⁴⁴⁰ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 5: 44.

⁴⁴¹ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 2: 22.

⁴⁴² Kurtûbi, *Tefsîru'l-Kurtûbi*, 2: 246.

16/58, 97; el-Fussilet 41/47; el-Hucurât 49/13; en-Necm 53/21, 27, 45; el-Kıyâme 75/39; el-Leyl 92/3.

تَقْوَى : **تَقْوَى** fiilinin masdarı olan bu kelimenin aslı, **تَقِيٌّ** iken isim ve sıfatın arasını ayırmak için gerekli i'lâl kâideleri uygulandıktan sonra bu hale dönüşmüştür.⁴⁴³ Vezni **فُعْلَى** olan bu kelimenin Kur'ân'da yer aldığı sûreler şunlardır: el-Bakara 2/197, 237; el-Mâide 5/2, 8; el-Â'râf 7/26; et-Tevbe 9/108, 109; Tâhâ 20/132; el-Hacc 22/32, 37; Muhammed 47/17; el-Fetih 48/26; el-Hucurât 49/3; el-Mücâdele 58/9; el-Müddessir 74/56; el-'Alak 96/12.

وَسْطَى : Bu kelime, **أَوْسَطَ** lafzının müennesi olup **فُعْلَى** vezindedir.⁴⁴⁴ Gayr-ı munsarif özelliği ile Kur'ân'da sadece el-Bakara 2/238. âyette yer almaktadır.

وُنُقَى : **أَوْتَقَى** lafzının müennesi olan bu kelime, **فُعْلَى** vezinde olup Kur'ân'da şu sûrelerde karşımıza çıkmaktadır: el-Bakara 2/256; Lokman 31/22.

أُخْرَى : **أَخْرَى** lafzının müennesi olan bu kelime, aynı zamanda **أَخْرَى** kelimesinin müfredi olup **فُعْلَى** vezindedir. Kelimenin Kur'ân'da yer aldığı sûreler ise şu şekildedir: Âl-i İmrân 3/13; en-Nisâ 4/102; el-En'âm 6/19, 164; el-İsrâ 17/15, 69; Tâhâ 20/18, 22, 37, 55; el-Fâtır 35/18; ez-Zümer 39/7, 42, 68; el-Fetih 48/21; el-Hucurât 49/9; en-Necm 53/13, 20, 38, 47; es-Saf 61/13; et-Talâk 65/6.

مَرَضَى : Müfredi **مَرِيضٌ** olan bu kelime, **فُعْلَى** vezinde olmak üzere Kur'ân'da şu sûrelerde geçmektedir: en-Nisâ 4/43, 102; el-Mâide 5/6; et-Tevbe 9/91, el-Müzzemmil 73/20.

حُسْنَى : **أَحْسَنَ** lafzının müfred müennesi olan bu kelime, **فُعْلَى** vezinde olup Kur'ân'da şu sûre ve âyetlerde bulunmaktadır: en-Nisâ 4/95; el-Â'râf 7/180; et-Tevbe 9/107; Yûnus 10/26; er-Ra'd 13/18; en-Nahl 16/62; el-İsrâ 17/110; el-Kehf 18/88; Tâhâ 20/8; el-Enbiyâ 21/101; el-Fussilet 41/50; en-Necm 53/31; el-Hadîd 57/10; el-Haşr 59/24; el-Leyl 92/6, 9.

ذِكْرَى : Bu kelimenin, **ذَكَرَ** fiilinin masdarı olduğu ve **فُعْلَى** vezinde geldiği ifade edilmiştir. Ancak bundan başka diğer masdarların **فُعْلَى** vezinden farklı vezinlerde geldiği de zikredilmiştir.⁴⁴⁵ Bu kelimenin Kur'ân'da yer aldığı sûreleri şu şekilde

⁴⁴³ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 2: 237.

⁴⁴⁴ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 2: 499.

⁴⁴⁵ Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'an ve beyânüh*, 3: 145.

sıralayabiliriz: el-En'âm 6/69, 90; el-Â'râf 7/2; Hûd 11/114, 120; el-Enbiyâ 21/84; eş-Şuarâ 26/209; el-Ankebût 29/51; es-Sâd 38/43, 46; ez-Zümer 39/21; el-Mü'min 40/54; ed-Duhân 44/13; Muhammed 47/18; el-Kâf 50/8, 37; ez-Zâriyât 51/55; el-Müddessir 74/31; 'Abese 80/4; el-A'lâ 87/9; el-Fecr 89/23.

إِحْدَى : Bu kelime, فَعْلَى vezninde müfred bir isim olup Kur'an'da yer aldığı sûre ve âyetler şöyledir: el-Enfâl 8/7; el-Fâtır 35/42; el-Hucurât 49/9; el-Müddessir 74/35.

فُصْوَى : فُصْوَى lafzının müfred müennesi olan bu kelime, فُعْلَى kalıbında olup sadece el-Enfâl 8/42. âyette karşımıza çıkmaktadır.

أَسْرَى : Bu kelimenin müfredi, أَسِير olmakla beraber cemîsinin أَسَارَى ya da أَسَارَى şeklinde okunduğunu söyleyenler olmuştur.⁴⁴⁶ Bu kelime gayr-ı munsarif özelliği ile Kur'an'da el-Enfâl 8/67 ve 70. âyetlerde geçmektedir.

سُفْلَى : سُفْلَى lafzının müfred müennesi olan bu kelime, فُعْلَى vezninde olup Kur'an'da sadece et-Tevbe 9/40. âyetinde karşımıza çıkmaktadır.

عُلْيَا : Bu kelime, أَعْلَى ism-i tafdilinin müfred müennesi olup فُعْلَى kalıbında olmak üzere Kur'an'da sadece et-Tevbe 9/40. âyette olmak üzere bir yerde bulunmaktadır.

دَعْوَى : دَعْوَى fiilinin masdarı olan bu kelime, فُعْلَى vezninde olup Kur'an'da geçtiği yerler şu şekildedir: el-A'râf 7/5; Yûnus 10/10; el-Enbiyâ 21/15.

طُوبَى : طُوبَى lafzının müfred müennesi olan bu kelimeye yer alan vav harfi, مُبْسِرٌ - مُوسِرٌ - örneğinde olduğu gibi “yâ”dan dönüşmüştür. Çünkü bu kelimenin aslı طُوبَى şeklindedir. Daha sonra طُوبَى şeklini alan bu kelimedeki vav harfi öncesinde bulunan zamme nedeniyle “yâ” harfine dönüşmüştür. Bu kelimenin بُشْرَى lafzı gibi müfred bir isim ve masdar olduğu yönünde bilgi bulunduğu gibi طُوبَى kelimesinin cemîsi olduğu şeklinde bilgiye de yer verilmektedir.⁴⁴⁷ طُوبَى şeklinde de okunması uygun görülen bu kelime فُعْلَى vezninde olup Kur'an'da er-Ra'd 13/29. âyette karşımıza çıkmaktadır.

نَجْوَى : Bu kelimenin masdar bir isim olduğu ya da فُعْلَى - فُعْلَى örneğinde olduğu gibi نَجْوَى lafzının cemîsi olduğuna dair görüşler bulunmaktadır.⁴⁴⁸ فُعْلَى vezninde olan

⁴⁴⁶ Kurtûbî, *Tefsîru'l-Kurtûbî*, 8: 45.

⁴⁴⁷ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 7: 47.

⁴⁴⁸ Beydâvî, *Tefsîru'l-Beydâvî*, 3: 257; Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 7: 365.

bu kelime Kur'ân'da şu sûre ve âyetlerde geçmektedir: el-İsrâ 17/47; Tâhâ 20/62; el-Enbiyâ 21/3; ez-Zuhrûf 43/80; el-Mücâdele 58/7, 8, 10.

أُولَى : **أُولَى** lafzının müfred müennesi olan bu kelime **فُعْلَى** kalıbındadır. Bu kelimenin Kur'ân'da yer aldığı sûreleri şu şekilde sıralayabiliriz: Tâhâ 20/21, 51, 133; el-Kasas 28/43, 70; el-Ahzâb 33/33; es-Sâffât 37/59; ed-Duhân 44/35, 56; en-Necm 53/25, 50, 56; el-Vâkıa 56/62; en-Nâziât 79/25; el-A'lâ 87/18; el-Leyl 92/13; ed-Duhâ 93/4.

كُبْرَى : **كُبْرَى** lafzının müennesi olan bu kelime, **فُعْلَى** vezninde olmak üzere Kur'ân'da şu sûrelerde yer almaktadır: Tâhâ 20/23; ed-Duhân 44/16; en-Necm 53/18; en-Nâziât 79/20, 34; el-A'lâ 87/12.

مُنْتَلَى : **مُنْتَلَى** lafzının müfred müennesi olan bu kelime, **فُعْلَى** vezninde olmakla beraber Kur'ân'da sadece Tâhâ 20/63. âyetinde karşımıza çıkmaktadır.

زُلْفَى : Masdar ve müfred bir isim olan bu kelime, **فُعْلَى** vezninde olup⁴⁴⁹ aşağıdaki sûre ve âyetlerde yer almaktadır: es-Sebe 34/37; es-Sâd 38/25, 40; ez-Zümer 39/3.

شُورَى : **شُورَى** lafzı gibi masdar olan bu kelime, **فُعْلَى** kalıbında olmak üzere Kur'ân'da sadece eş-Şûrâ 26/38. âyette geçmektedir.

ضَيْرَى : İbn. Kesîr bu kelimeyi, ortasında bulunan sakin bir hemze ile **ضَيْرَى** şeklinde, diğer kıraat imamları ise dât harfinin fethası ile ve hemze yerine “yâ” getirerek **ضَيْرَى** şeklinde okumak sûretiyle bu kelimenin **يَضِيرُ** - **ضَارٌّ** fiilinden müştak olduğunu dile getirmişlerdir. Buna göre kelimenin manası “*haksız paylaşım, adaletsizlik, baskı, zulüm ve haddi aşmak*” gibi birçok anlam içermektedir. Bu yönüyle bakıldığında bu kelime için iki ihtimal öne çıkmaktadır. Bunlardan birisi, bu kelimenin **فُعْلَى** vezninde sıfat olduğu ve tıpkı **بَيْض** lafzında görüldüğü gibi yâ harfinin okunuşunun sahih olabilmesi için kelimenin fe'al fiilinde bulunan harfin (ض) harekesinin kesreye çevrilerek **ضَيْرَى** şeklini aldığıdır. Buna gerekçe olarak da Sîbeveyhin, bu tür sıfatî kelimelerin **فُعْلَى** vezninde gelmeyip ancak **حُبْلَى** ve **أُنْتَى** örneklerindeki gibi fe'al fiilindeki harfin zammesiyle **فُعْلَى** şekliyle gelebileceğine dair kaynaklarda yer alan ifadesini göstermişlerdir. İkinci ihtimal ise bu kelimenin, **ذِكْرَى** lafzı gibi masdar bir kelime olduğuna dair olan görüştür. Kisâi'den nakledilen bir görüşe göre bu

⁴⁴⁹ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 9: 193.

kelime, tıpkı ذُكِرَى - يَذْكُرُ - ذَكَرَ örneğinde olduğu gibi ضَيَّرَى - يَضَيِّرُ - ضَارَّ şeklinde masdar olarak bu fiilden müştak olmuştur. Ancak bu kelimenin, İbn Kesîr'in kıraatında da olduğu gibi hemzeli haliyle ضَارَّ lafzından türemiş olduğu ve telaffuzda kolaylık sağlamak amacıyla hemzesinin hafifletilerek yâ harfine dönüştürüldüğüne dair bir ihtimal daha bulunmaktadır. Kelime, sonundaki müenneslik elifi nedeniyle gayr-ı munsarif olarak Kur'ân'da sadece en-Necm 53/22. âyetinde karşımıza çıkan bir başka örnektir.

ذُكِرَى - يَذْكُرُ - ذَكَرَ örneğinde olduğu gibi masdar ve müfred bir isim olan bu kelime, فَعْلَى vezninde olup Kur'ân'da en-Necm 53/49. âyette yer almaktadır.

Bu kelime, جَرَحَى - جَرِحُ örneğindeki gibi شَتِيَّتٌ lafzının cemîsidir. فَعْلَى kalıbında⁴⁵⁰ olan bu kelimenin Kur'ân'da geçtiği yerler şu şekildedir: Tâhâ 20/53; el-Haşr 59/14; el-Leyl 92/4.

صَرَعَى : صَرِعُ lafzının çoğulu olan bu kelime, فَعْلَى vezninde olmak üzere Kur'ân'da sadece el-Hâkka 69/7. âyetinde karşımıza çıkmaktadır.

يُسْرَى : يُسِرُ lafzının müfred müennesi olan bu kelime, فَعْلَى vezninde olmak üzere el-A'lâ 87/8 ve el-Leyl 92/7. âyetlerde yer almaktadır.

عُسْرَى : Masdar ve müfred bir kelime olarak فَعْلَى kalıbında olmak üzere Kur'ân'da el-Leyl 92/10. âyette yer almaktadır.

Bu kelime بُشْرَى lafzı gibi masdar ve müfred bir kelime olup فَعْلَى veznindedir.⁴⁵¹ Kelime Kur'ân'da sadece el-'Alak 96/8. âyette karşımıza çıkmaktadır.

2. Kur'ân'da İki İletle Gayr-ı Munsarif Olan İsimler

Kur'ân-ı Kerîm'deki gayr-ı munsarif isimler, çeşitli yönleriyle farklı sınıflandırmalara tâbi tutulmuştur. Ancak tezimizin konusu gereği biz bu isimleri sadece gayr-ı munsarif olma sebepleri açıdan tasnife tâbi tutarak Kur'ân'daki yerlerine işaret ederek konumuzu tamamlayacağız.

Kelimelerin gayr-ı munsarif olması, onların son harflerinin hareketleriyle ilgili bir mevzu olmasından dolayı, çalışmamızı şekillendirirken Kur'ân-ı Kerîm'de'deki

⁴⁵⁰ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 8: 51.

⁴⁵¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4: 777.

gayr-1 munsarif isimleri gayr-1 munsarif olma gerekçeleri gibi açılardan değerlendirerek şekillendirmeye gayret ettik. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Kur'ân-ı Kerîm'de'deki gayr-1 munsarif özel isimlerin çoğunluğu a'cemî yani farklı bir dilden Arapçaya geçen isimlerden meydana gelmektedir. Bu nedenle öncelikle a'cemî isimlerin tahliline yer vereceğiz. Akabinde alamiyet ve te'nîs tâsı ile gayr-1 munsarif isimler geldiği için bu gerekçelerle gayr-1 munsarif olan isimler üzerinde tahliller yapacağız. Daha sonra alamiyet ve fiil vezni illetleri ile gayr-1 munsarif olduğunu gözlemlediğimiz üç isme dair değerlendirmelere yer vereceğiz. Son olarak da Kur'ân-ı Kerîm'de sadece bir yerde “elif-nûn” ziyadesi sebebiyle gayr-1 munsarif olma özelliği kazanan “رَمَضَانَ” ismine dair bir takım mülâhazalarda bulunacağız.

İki illetle gayr-1 munsarif olan kelimelerin illetlerinden birisi, ya alem ya da sıfat olmak zorundadır. Bununla beraber diğer illetlerden de en az bir tanesi daha bulunmalıdır ki bu illetler, ilgili bölümde zikredilmiştir. Şimdi ise zikredilen bu özel isimlerin Kur'ân'daki yerlerine işaret ederek bu isimleri özelliklerine göre sınıflandırmaya çalışacağız.

2.1. Alemler

Arap dilinde bir ismin gayr-1 munsarif kabul edilebilmesi için iki illet yerine geçen bir illet veya iki ayrı gayr-1 munsariflik illetinin isimde bulunması gerektiğini daha önce ifade etmiştik. Burada, Kur'ân-ı Kerîm'de alamiyet özelliğinin yanında ikinci bir illete sahip olması nedeniyle gayr-1 munsarif olan isimlere yer vereceğiz.

2.1.1. Alemiyet ve Ucme Sebebiyle Gayr-1 Munsarif Olan İsimler

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Kur'ân-ı Kerîm'de'de ucme ve alamiyet sebebiyle gayr-1 munsarif olan otuz dokuz isim yer almaktadır. Bu isimleri şu şekilde sıralayabiliriz:

آدم - آزر - إبراهيم - إبليس - إدريس - إسحاق - إسرائيل - إسماعيل - إلياس - أيوب - هامان - إلياسين -
سیناء - سنين - بابل - جالوت - جبريل - داود - سليمان - طالوت - عمران - مدين - عيسى - فرعون - قارون -
لقمان - ماروت - ماجوج - عَزِيز - مريم - موسى - ميكال - هاروت - هارون - يأجوج - يحيى - يعقوب -
يوسف - يونس

Yukarıda alemiyet ve ucme illetleri sebebiyle gayr-ı munsarif isim olarak sıraladığımız ilk kelime “Âdem”dir. Şimdi bu kelimenin Kur’ân’daki kullanımlarıyla ilgili değerlendirme yapalım.

آدَمُ/Âdem

Kur’ân âyetlerinde sıkça yer alan “آدَمُ/Âdem” isminin menşei ve iştikakı konusu tartışmalı bir konudur. Ancak yaygın kanaate göre Âdem ismi beşeriyetin atası olması sebebiyle alem olarak kabul edilmiş, İbrânice’den Arapçaya geçen bir kelime olması hasebiyle de ucme vasfını kazanarak gayr-ı munsarif olma özelliğini elde etmiştir.⁴⁵² Âdem isminin alem ve ucme özellikleri nedeniyle gayr-ı munsarif kabul edildiği sûre ve âyetlerin sıralaması şu şekildedir: el-Bakara 2/31, 34, 35, 37; Âli İmrân 3/33, 59; el-Mâide 5/27; el-A’râf 7/19, 26, 27, 31, 35, 172; el-İsrâ 17/70; Meryem 19/58; Tâhâ 20/121, 115, 117, 120; Yâsîn 36/60.

Şimdi bu ismin ref, nasb ve cer hallerine dair birer örnek verelim.

Ref hali: “فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ”

Nasb hali: “وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ”

Cer hali: “وَلَقَدْ عَاهَدْنَا إِلَى آدَمَ مِنْ قَبْلِ فَنَسِيَ وَلَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْمًا”

أَزْرُ/Âzer

Tefsirlerde Âzer ismi için Hz. İbrahim’in babasının ismi veya lakabı, amcasının ismi ve bir puta verilen isim olduğu gibi bazı görüşler yer almaktadır. Yine bu ismin Târah adında bir kişinin ismi olduğu ve her iki ismin de (Târah ve Âzer) alem olduğu, Târah isminin alem, Âzer isminin ise sıfat olup manasının da yaşlı yada eğri/yamuk anlamına geldiği gibi bir takım ifadeler yer verilmiş olsa da, bu ismin asıl olarak Kur’ân’daki ifadesi de dikkate alınarak İbrahim peygamberin babası veya amcasının ismi olması hasebiyle alemiyet özelliğine ve İbraniceden Arapçaya geçmesi nedeniyle de ucme özelliği kazanmış olması sebebiyle gayr-ı munsarif bir isim olduğu görüşü daha yaygındır.⁴⁵³ أَزْرُ ismi bu şekliye Kur’ân-ı Kerîm’de sadece En’âm Sûresinin yetmiş dördüncü âyetinde tebe’iyyet yoluyla cer halinde olmak üzere tek

⁴⁵² İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 1: 408.

⁴⁵³ Beydâvî, *Tefsîru'l-Beydâvî*, 2: 169.

verde geçmektedir. Âyet şöyledir: **وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ لِأَبِيهِ أَرَزَّرَ اتَّخَذُ أَصْنَامًا لِلَّهِ إِنِّي أَرِيكَ وَقَوْمَكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ**

إِبْرَاهِيمُ/İbrâhim

Bu isim Tevrat'ın bazı bölümleriyle (Tekvîn, 11/26-17/4 Nehemya, 9/17 ve I. Tarihlerde) “Avram/Abram”, Ahd-i Atîk'in başka yerlerinde ise “Avraham/Abraham” olarak yer almaktadır. Tevrat'a göre İbrâhim'in adı öncelikle “*Ulu ata*” anlamında Abram iken daha sonra milletlerin babası manasında Abraham'a dönüştürülmüştür. Bununla beraber Abraham sözcüğünün menşei ve anlamı tam olarak tespit edilebilmiş değildir. Abram kelimesinin İbrânicedeki “i” harfinin düşürülmesi özelliğine dayanılarak abirâmın kısaltılmış hali olabileceği ve bu ismin menşeinin İbrânice olabileceği düşünülmektedir.⁴⁵⁴ İbrâniceden Arapçaya geçmesi nedeniyle ucme olarak kabul edilen bu isim İbrâhim peygambere özel isim olması hasebiyle de alemiyet özelliği kazanarak gayr-ı munsarif isimler arasında yer almıştır. Kur'ân'da yaklaşık altmış dokuz yerde geçen bu ismin bulunduğu sûre ve âyetleri şu şekilde sıralayabiliriz: el-Bakara 2/125, 126, 127, 130, 132, 133, 135, 136, 140, 258, 260; Âl-i İmrân 3/33, 65, 67, 84, 95, 97; en-Nisâ 4/54, 125, 163; el-En'âm 6/74, 75, 83, 161; et-Tevbe 9/70, 114; el-Hûd 11/69, 74, 75, 76; Yûsuf 12/6, 38; İbrâhim 14/35; el-Hicr 15/51; en-Nahl 16/120, 123; Meryem 19/41, 46, 58; el-Enbiyâ 21/51, 60, 62, 69; el-Hac 22/43, 78; eş-Şuarâ 26/69; el-Ankebût 29/31; es-Sâffât 37/104, 109; es-Sâd 38/45; eş-Şûrâ 42/13; ez-Zuhrûf 43/26; ez-Zâriyât 51/24; el-Mümtehine 60/4.

Şimdi bu ismin ref, nasb ve cer hallerine dair birer örnek verelim.

Ref halı: “وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا وَارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ مَنْ آمَنَ مِنْهُمْ بِاللَّهِ...”

Nasp halı: “إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَحَلِيمٌ أَوَّاهٌ مُنِيبٌ”

Cer halı: “قَدْ كَانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِي إِبْرَاهِيمَ وَالَّذِينَ مَعَهُ”

إِبْلِيسُ/İblîs

Kur'ân'da, alemiyet ve ucme özelliğinden dolayı gayr-ı munsarif olarak yer alan bir başka isim de “İblîs” kelimesidir. Şeytanı ifade etmek için telaffuz edilen “İblîs” kelimesi bazı dilcilere göre “ümit kesmek, pişmanlık duymak, diyeceği bir şey

⁴⁵⁴ Ömer Faruk Harman, “İbrahim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, 21: 266-272.

olmayıp şaşırıp kalmak” manasındaki “إبلاس” kökünden türemiştir.⁴⁵⁵ Nitekim bu kelime bazı âyetlerde bu manada kullanılmıştır. (el-En’âm 6/44; el-Mü’minûn 23/77; er-Rûm 30/12, 49.) Batılı dilciler arasında yaygın olan kanaat, İblîs kelimesinin “*Büyük şeytan*” anlamındaki Grekçe “diabolos” tan Arapçaya geçtiği yönündedir. Bu kelime bir kısım dilcilere göre ise İbrâniceden Arapçaya geçmiş olup Allah’a isyan etmeden önceki ismi Azâzil idi.⁴⁵⁶ Kelime bu haliyle Şeytan’a isim olması nedeniyle alem, farklı bir dilden Arapçaya geçmesi hasebiyle de ucme özelliği kazanmış olup gayr-ı munsarif olan bir kelime olmuştur. Bu isim, gayr-ı munsarif özelliğiyle şu âyetlerde yer almıştır: el-Bakara 2/34; el-A’râf 7/11; el-Hicr 15/31, 32; el-İsrâ 17/61; el-Kehf 18/50; Tâhâ 20/116; eş-Şuarâ 26/95; es-Sebe 34/20; es-Sâd 38/74, 75.

Bu ismin nasp haline dair Kur’ân’da örnek olmaması nedeniyle sadece ref ve cer hallerine birer örnek verelim.

Ref hali: “وَلَقَدْ صَدَقَ عَلَيْهِمْ إِبْلِيسُ ظَنَّهُ فَاتَّبَعُوهُ إِلَّا فَرِيقًا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ”

Cer hali: “وَجُنُودُ إِبْلِيسَ أَجْمَعُونَ”

إسرائيل/**İsrâîl**

“إسرائيل” ismi “*Abdullah*” ismi gibi iki kelimedenden oluşan mürekkep bir isimdir. Çünkü “الأسر” kökünden müştak olan ve “*kul*” manasına gelen “إسرا” sözcüğü ayrı bir kelime olup anlamı Allah olan “إيل” sözcüğü de terkinin diğer kısmını oluşturan bir başka kelimedir. Bu iki kelimenin bir araya gelmesi sonucunda mürekkep bir kelime oluşmuş ve “إسرائيل” şeklini almıştır. Bu kelime özel bir yere veya bir şahsa isim olması hasebiyle alemiyet, İbrâniceden Arapçaya geçmesi sebebiyle de ucme özelliğini elde ederek gayr-ı munsarif isimler arasındaki yerini almıştır.⁴⁵⁷ Kelimenin Kur’ân’da yer aldığı sûre ve âyetleri şu şekilde sıralamak mümkündür: el-Bakara 2/40, 47, 83, 122, 211, 246; Âl-i İmrân 3/49, 93; el-Mâide 5/12, 32, 70, 72, 78, 110; el-A’râf 7/105, 134, 137, 138; Yûnus 10/90, 93; el-İsrâ 17/2, 4, 101, 104; Tâhâ 20/47, 80, 94; eş-Şuarâ 26/17, 22, 59, 197; en-Neml 27/76; es-Secde 32/23; el-Gâfir 40/53; ez-Zuhrûf 43/59; ed-Duhân 44/30; el-Câsiye 45/16; el-Ahkâf 46/10; es-Saf 61/6, 14.

⁴⁵⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “bls” mad.

⁴⁵⁶ Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, “ştn” mad.

⁴⁵⁷ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 1: 310.

İsrâil isminin nasp haline dair Kur’ân’da örnek geçmediği için sadece ref ve cer hallerine birer örnek verelim.

Ref hali: “كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ جَلًا لِبَنِي إِسْرَائِيلَ إِلَّا مَا حَرَّمَ إِسْرَائِيلُ عَلَى نَفْسِهِ...”

Cer hali: “قَالَ آمَنْتُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا الَّذِي آمَنْتُ بِهِ بَنُو إِسْرَائِيلَ وَأَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ”

İsmâil/İsmâil

“İsmâil” ismi de Kur’ân-ı Kerîm’de’de ucme ve alemiyyet vasıfları nedeniyle gayr-ı munsarif olan kelimelerden bir tanesidir. Arapça olmayan “İsmâil” kelimesinin aslının İşmavil olduğu, İşmâîn şeklinde de telaffuzu olduğu bilgiler arasındadır.⁴⁵⁸ Bu ismin Süryanice olduğu ve “*Alah’a itaat eden*” anlamına geldiği nakledilmekle beraber⁴⁵⁹ kelimenin aslı Yişmâel olup “*Tanrı işitir*” anlamına gelmektedir. Böylece İbrâniceden Arapçaya geçmesiyle ucme, bir peygamberere özel isim olmasıyla da alem olan bu kelime gayr-ı munsarif olarak Kur’ân’da şu sûre ve âyetlerde yer almaktadır: el-Bakara 2/125, 127, 133, 136, 140; Âl-i İmrân, 3/84; en-Nisa, 4/163; el-En’âm 6/86; el-Enbiyâ 21/85; İbrâhim 14/39; Meryem 19/54; es-Sâd 38/48.

Şimdi bu ismin ref, nasp ve cer hallerine dair birer örnek verelim.

Ref hali: “وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ”

Nasp hali: “أَمْ تَقُولُونَ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطَ كَانُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى”

Cer hali: “وَعَهْدُنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنْ طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ”

Cibrîl/Cibrîl

Yukarda liste şeklinde verdiğimiz isimlerden “Cibrîl” ismi ise ucme ve alemiyyet vasıfları dolayısıyla gayr-ı munsarif olarak karşımıza çıkan isimlerden bir diğeridir. “Cibrîl” kelimesi bir melek ismi olarak Kur’ân’da geçen isimlerdendir. Bu ismin “Cibrîl” kelimesinden müştak olduğunu söyleyenler olduğu gibi, “عبدالله” kelimesi gibi izafet terkibi ile mürekkep bir isim olduğunu söyleyenler de olmuştur. Çünkü bu isim “kul” manasına gelen “جَبْر” sözcüğü ile yine Allah’ın isimlerinden biri olan “İl” sözcüğünün bir araya gelmesiyle oluşmuş olup “*Allah’ın kulu*” anlamına gelmektedir. Yine bu kelimenin “حَضْرَمُوت” gibi terkibi mezcî olduğunu iddia edenler olsa da bu görüş başkaları tarafından red edilmiştir.⁴⁶⁰ Aslı İbrânicen olan bu isim, bu özelliği ile

⁴⁵⁸ Ebû Mansûr el-Cevâlîkî, *el-Muarreb*, Dâru’l-kütübi’l-ilmîyye, Dimeşk, 1998, 7, 13, 14.

⁴⁵⁹ Zebîdî, *Tâcû’l-’arûs*, “İsmâil” mad; Fîruzabâbâdî, *el-Bahru’l-muhît*, VI: 39.

⁴⁶⁰ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü’l-masûn*, 2: 18.

ucme vasfını kazanmış ve bir meleğin özel ismi olması⁴⁶¹ hasebiyle de alemiyet özelliği ile gayr-ı munsarif olarak Kur’ân’da şu âyetlerde geçmektedir. El-Bakara 2/97, 98; et-Tahrîm 66/4.

Bu ismin nasp haline dair Kur’ân’da örnek olmaması sebebiyle sadece ref ve cer hallerine birer örnek verelim.

Ref hali: “وَأَنْ تَطَاهَرَا عَلَيْهِ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ مَوْلَاهُ وَجِبْرِيْلُ وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمَلَائِكَةُ بَعْدَ ذَلِكَ ظَهِيرٌ”

Cer hali: “قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيْلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ...”

داود/Dâvûd

İbrânicede “*En çok sevilen kişi ve göz bebeği*” anlamına gelen “داود” ismi, Allah’ın kendisine Zebur’u verdiği Hz. Dâvûd’a işaret etmesi dolayısıyla alem olma özelliği ve dilcilerin çoğunluğuna göre,⁴⁶² İbrânicede “*Dâvid veya Dâvîd*” kelimesinden geldiği gerekçesiyle ucme vasfını kazanmış ve gayr-ı munsarif olmuştur. “داود” isminin Kur’ân’da karşımıza çıktığı yerler şu şekildedir: el-Bakara 2/251; en-Nisâ 4/163; el-Mâide 5/78; el-En’âm 6/84; el-İsrâ 17/55; el-Enbiyâ 21/78, 79; en-Neml 27/15, 16; es-Sebe 34/10, 13; es-Sâd 38/17, 22, 24, 26, 30.

Şimdi bu ismin ref, nasp ve cer hallerine dair birer örnek verelim.

Ref hali: “فَهَرَّ مُوْهُم بِإِذْنِ اللَّهِ وَقَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ وَأَتَيْهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَاءُ”

Nasp hali: “وَأَتَيْنَا دَاوُدَ زُبُورًا”

Cer hali: “وَوَهَبْنَا لِدَاوُدَ سُلَيْمَانَ نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ”

سليمان/Süleyman

“سليمان” ismi gayr-ı munsarif olma özelliği ile Kur’ân’ın çeşitli âyetlerinde karşımıza çıkan bir isimdir. Yahudilik ve Hıristiyanlıkta sadece kral, İslâm’da ise hükümdar-peygamber olarak kabul edilmektedir. Süleyman isminin İbrânicedeki karşılığı olan Şelomoh’un (Şlomo) “*Bariş, selamet ve sükûnet*” anlamındaki şalom sözcüğünden geldiği ve “*Barişçi, barişsever*” manasını taşıdığı belirtilmektedir. Başka bir yoruma göre ise Şelomoh, “*Yahve onun mülkünü korusun*” anlamındaki daha uzun olan bir ismin kısaltılmış halidir.⁴⁶³ Böylece kendisinde alemiyet ve ucme illetlerini

⁴⁶¹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 1: 620.

⁴⁶² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2: 328; İbnü’ş-Şecerî, *el-Emâlî*, 1: 38.

⁴⁶³ Ömer Faruk Harman, “Süleyman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, 38: 56-60.

barındıran bu isim Kur’ân’da şu sûre ve âyetlerde yer almaktadır: el-Bakara 2/102; el-Enbiyâ 21/78, 79, 81; en-Neml 27/16, 17, 18, 30, 36, 44; es-Sâd 38/30, 34; es-Sebe 34/12.

Şimdi bu ismin ref, nasb ve cer hallerine dair birer örnek verelim.

Ref hali: “وَمَا كَفَرَ سُلَيْمٌ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ”

Nasp hali: “فَفَهَّمْنَاهَا سُلَيْمَانَ وَكُلًّا آتَيْنَا حُكْمًا وَعِلْمًا”

Cer hali: “إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ وَإِنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ”

Nahivciler, “*Süleyman*” isminin mezkûr âyetlerde ucme ve alemiyyet vasıfları dolayısıyla gayr-ı munsarif olduğu görüşündedirler.⁴⁶⁴

طالوت/Tâlût

Burada zikredeceğimiz bir diğer isim “طالوت”tur. Bu isim hakkında iki görüş belirtilmiştir. Bunlardan birisi bu ismin alemiyyet ve ucme illetleri sebebiyle gayr-ı munsarif olduğu görüşüdür. Diğeri ise bu kelimenin “الطول” kökünden müştak olduğu, فعُلوت vezninde olduğu ve aslının da طُولُت şeklinde olduğu ancak gerekli i’lâl kâidesinden sonra bu şekli aldığına dair olan görüşüdür.⁴⁶⁵ Aslen İbrânice olan bu kelime a’cemî olma özelliğinin yanında ünlü bir komutanın ismi olması nedeniyle de alem olduğu gerekçesiyle gayr-ı munsarif kelimeler arasında yer almaktadır. Bu isim Kur’ân’da merfû ve mensup konumunda olmak üzere sadece iki yerde geçmekte olup örnekleri şu şekildedir:

Ref hali: “فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهْرٍ فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي”

Nasp hali: “وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا”

عيسى/Îsâ

Bu başlık altında zikredeceğimiz bir diğer isim de عيسى dır. “Îsâ” ismi Kur’ân-ı Kerîm’de Îsâ b. Meryem ve Mesîh olarak zikredilen kendisine İncil’in verildiği, Hz. Muhammed’i müjdelediği belirtilen, “Allah’tan bir rûh ve kelime” olarak vasedilen, ancak kul olduğu vurgulanan bir peygamberin ismidir. Batı dillerinde Îsâ’ya karşılık olarak kullanılan Jesus isminin aslı “Yahve kurtuluştur, Yahve kurtarır” manasındaki İbrânice Yehôşûa’nın kısaltılmış hali olan Yeşua’dır. Kelimenin lesous şekliyle

⁴⁶⁴ Hamevî, *Kasdu’s-Sebil*; Fîruzâbâdî, *Besâiru zit-temyîz*, 6: 86.

⁴⁶⁵ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü’l-masûn*, 2: 520.

Grekçe'ye, oradan da lesus şeklinde Latinceye geçtiği söylenmektedir.⁴⁶⁶ Başka bir görüşe göre ise bu kelimenin Süryânice asıllı olduğu, bazılarınca iddia ettiği gibi “العَيْس” kökünden müştak olmadığı ifade edilmiştir.⁴⁶⁷ Alemiyet ve ucme illetleinden dolayı gayr-ı munsarif olan bu kelime Kur’ân’da şu yerlerde geçmektedir: el-Bakara 2/87, 136, 253; Âl-i İmrân 3/45, 52, 55, 59, 84; en-Nisâ 4/157, 163, 171; el-En’âm 6/85; el-Mâide 5/46, 78, 110, 112, 114, 116; Meryem 19/34; eş-Şûrâ 42/13; ez-Zuhrûf 43/63; es-Saf 61/6, 14; el-Hadîd 57/27; el-Ahzâb 33/7.

Şimdi bu ismin ref, nasb ve cer hallerine dair birer örnek verelim.

Ref hali: “فَلَمَّا أَحَسَّ عِيسَى مِنْهُمُ الْكُفْرَ قَالَ مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ”

Nasp hali: “وَأَتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيْتَاتِ وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ”

Cer hali: “وَقَفَّيْنَا عَلَىٰ آثَارِهِم بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرَةِ”

فرعون/Firavun

“فرعون” ismi de alemiyet ve ucme illetleriyle gayr-ı munsarif olan isimlerdendir. Bu isim eski Mısır dilinde “büyük ev” manasındaki per’ao’dan (peraâ) gelmektedir. Akkadçaya pir’u, İbrâniceye par’o (far’o) şeklinde geçen bu kelime Tevratın Yunanca tercümesinde faraô olarak kullanılmıştır. Mısır’daki eski imparatorluk döneminden/yaklaşık m.ö. 2400 itibaren karşılaşılan bu kelime aslında krallık sarayını ve orada oturanları ifade ediyordu. Per’ao kelimesinin “kral manasında kullanılışına ise m.ö. 1370 lere doğru yazılan metinlerde rastlanmaktadır. XXII. Sülaleden önce kralın ismi zikredilmeksizin kullanılan bu kelime mezkûr sülâle dönemi/m.ö. 950-730 metinlerinde kralın isminin başında bir unvan olarak yer almaktaydı.⁴⁶⁸ Çoğulu ferâine olan Firavun isminin Arapçaya İbrâniceden ya da Süryâniceden geçtiği ileri sürülmüştür. Dilciler tarafından Mısır, Rum, Fars, Türk, Habeş ve Yemen meliklerine verilen bir isim olması nedeniyle alem, İbrâniceden ya da Süryâniceden Arapçaya geçmesi yönüyle de ucme vasını elde ederek gayr-ı munsarif özelliğini elde eden⁴⁶⁹ bu ismin Kur’ân’da yer aldığı sûre ve âyetleri şu şekilde sıralamak mümkündür: el-Bakara

⁴⁶⁶ Ömer Faruk Harman, “İsa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, 22: 472-473.

⁴⁶⁷ Derviş, *İ’râbü’l-Kur’ân ve beyânüh*, 1: 141.

⁴⁶⁸ Mustafa Uzun, “Firavun”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, 13: 122.

⁴⁶⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1: 279; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, 1: 193; Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü’l-masûn*, 1: 343.

2/49, 50; Âl-i İmrân 3/11; el-A'râf 7/103, 104, 109, 113, 123, 127, 130, 137, 141; el-Enfâl 8/52, 54; Yûnus 10/75, 79, 83, 88, 90; Hûd 11/97; İbrâhim 14/6; el-İsrâ 17/101, 102; Tâhâ 20/24, 43, 60, 78, 79; el-Mü'minûn 23/46; eş-Şuarâ 26/11, 16, 23, 44, 53; en-Neml 27/12; el-Kasas 28/3, 4, 6, 8, 9, 32, 38; el-Ankebût 29/39; es-Sâd 38/12; el-Gâfir 40/24, 26, 28, 29, 36, 37, 45, 46; ez-Zuhrûf 43/46, 51; ed-Duhân 44/17, 31; el-Kâf 50/13; ez-Zâriyât 51/38; el-Kamer 54/41; et-Tahrîm 66/11; el-Hâkka 69/9; el-Müzzemmil 73/15, 16; en-Nâzi'ât 79/17; el-Bürûc 85/18; el-Fecr 89/10.

Şimdi bu ismin ref, nasb ve cer hallerine dair birer örnek verelim.

Ref hali: “قَالَ فِرْعَوْنُ اٰمَنْتُمْ بِهٖ قَبْلَ اَنْ اٰذَنَ لَكُمْ”

Nasp hali: “وَقَالَ مُوسَى رَبَّنَا اِنَّكَ اٰتَيْتَ فِرْعَوْنَ وَمَلٰٓئِهٖ زَيْنَةً وَّ اَمْوَالًا فِى الْحَيٰةِ الدُّنْيَا”

Cer hali: “فَمَا اٰمَنَ لِمُوسٰى اِلَّا ذُرِّيَّةٌ مِّنْ قَوْمِهٖ عَلٰى خَوْفٍ مِّنْ فِرْعَوْنَ وَمَلٰٓئِهٖمْ اَنْ يَقْتُلُوْهُمْ”

Lokmân/Lokmân

“فرعون” ismi gibi aynı illetler sebebiyle gayr-ı munsarif olan bir başka isim de “لقمان” dır. Dilcilerin yorumuna göre âyetlerde geçen “Lokman” ismi, Kur’ân’da bir surenin kendisine verildiği isim olması veya Hz. İbrahim’in kardeşinin oğlu olması gibi özellikleriyle alem, İbranice veya Süryaniceden Arapçaya geçmesi dolayısıyla da a’cemî bir isim olarak gayr-ı munsarif olma vasfını elde etmiştir.⁴⁷⁰ Lokman isminin “اللَّقْم” kelimesinden müştak olup Arapça bir kelime olduğunu, alemiyet ve zaid elif-nûn sebebiyle sarfdan men edildiğini ileri sürenler de olmuşsa da birinci görüşün daha isabetli olduğu ifade edilmiştir.⁴⁷¹

Bu isim Kur’ân’da merfû ve mensup konumunda olmak üzere sadece iki yerde geçmekte olup örnekleri şu şekildedir:

Ref hali: “وَ اِذْ قَالَ لُقْمٰنُ لِابْنِهٖ وَهُوَ يُعٰظُهٗ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللّٰهِ اِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيْمٌ”

Nasp hali: “وَلَقَدْ اٰتَيْنَا لُقْمٰنَ الْحِكْمَةَ اَنْ اَشْكُرْ لِلّٰهِ وَمَنْ يَشْكُرْ فَاِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهٖ...”

Mûsâ/Mûsâ

Bu isim hem Yahudilik ve Hıristiyanlığa hem de İslama göre büyük bir peygamber ve İsrâילוğullarını Firavunun zulmünden kurtararak hürriyetlerine kavuşturan liderin ismidir. Mûsâ isminin İbrânicedeki karşılığı “Moşeh” olup bu kelimenin menşei tartışmalıdır. Tevratındaki ifadeye göre Firavun’un kızı onu sudan

⁴⁷⁰ Tûsî, *et-Tibyân*, 2: 1044.

⁴⁷¹ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 9: 63.

çıkardığı için kendisine bu adı vermiştir. Buna göre Moşeh kelimesi İbrânicede “Çekip çıkarmak” manasına gelen ve eski Ahitde çok az kullanılan “mşh” (maşah) kökünden gelmektedir. Ancak bazı gerekçelerle bu türetme doğru kabul edilmemiştir. Mûsâ kelimesinin Ras Şamra tabletlerinde karşılaşılan İbrânicelike “m(w)ş” kelimesiyle ilgili olabileceği ileri sürülmüşse de dilcilerin çoğunluğu bu kelimenin Mısır kökenli olduğu kanaatinde dirler.⁴⁷² Bazılarına göre ise bu kelime “مو” ve “شاء” kelimelerinin birleşmesiyle oluşmuş mürekkep bir isimdir. Çünkü onların dilinde “mû” su anlamına, “Şâe” ise ağaç anlamına gelmektedir. Araplar Firavunun Hz. Mûsâ ile yanında su bulunan bir ağacın yanında karşılaştığını ileri şürmüşler ve bu iki kelimeyi (mû ve şâe) Apapçalaştırarak Mûsâ şekline dönüştürmüşlerdir.⁴⁷³ “لقمان” kelimesinin aksine “موسى” ismi Kur’ân’da en çok zikri geçen, alemiyet ve ucme vasıflarıyla gayr-ı munsarif konumunda yer alan bir isimdir. Kur’ân’da “موسى” isminin geçtiği sûre ve Âyetlerin sıralaması şöyledir: el-Bakara 2/51, 53, 54, 55, 60, 61, 67, 87, 92, 108, 136, 246, 248; Âl-i İmrân 3/84; en-Nisâ 4/153, 164; el-Mâide 5/20, 22, 24; el-En’âm 6/91, 154, 84; el-A’râf 7/103, 104, 115, 117, 122, 127, 128, 134, 138, 142, 143, 144, 148, 150, 154, 155, 159, 160; Yûnus 10/75, 77, 80, 81, 83, 84, 87, 88; Hûd 11/17, 96, 110; İbrâhim 14/5, 6, 8; el-İsrâ 17/2, 101; el-Kehf 18/60, 66; Meryem 19/51; Tâhâ 20/9, 11, 17, 19, 36, 40, 49, 57, 61, 65, 67, 70, 77, 83, 86, 88, 91; el-Enbiyâ 21/48; el-Hacc 22/44; el-Mû’minûn 23/45, 49; el-Furkan 25/35; eş-Şuarâ 26/10, 43, 45, 48, 52, 61, 63, 65; en-Neml 27/7, 9, 10; el-Kasas 28/3, 7, 10, 15, 18, 19, 20, 29, 30, 31, 26, 37, 38, 43, 44, 48, 76; el-Ankebût 29/39; es-Secde 32/23, el-Ahzâb 33/7, 69; es-Sâffât 37/114, 120; el-Gâfir 40/23, 26, 27, 37, 53; el-Fussilet 41/45; eş-Şûrâ 42/13; ez-Zuhrûf 43/46; el-Ahkâf 46/12, 30; ez-Zâriyât 5/38; en-Necm 53/36; es-Saf 61/5; en-Nâzi’ât 79/15; A’lâ 87/19. Daha önce de değindiğimiz gibi Kur’ân-ı Kerîm’de en çok zikri geçen isim Mûsâ ismidir.

Şimdi bu ismin ref, nasb ve cer hallerine dair birer örnek verelim.

Ref hali: “فَأَلْفَىٰ مُوسَىٰ عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ”

Nasp hali: “وَاعِدْنَا مُوسَىٰ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ”

Cer hali: “وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنْ أَلْقِ عَصَاكَ فَإِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ”

⁴⁷² Ömer Faruk Harman, “Mûsâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, 31: 207-213.

⁴⁷³ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü’l-masûn*, 1: 354.

يوسف/Yûsuf

Kur'ân'da alemiyet ve ucme sebebiyle gayr-ı munsarif olarak zikredilen “يوسف” ismi üzerinde de durmak istiyoruz. “يوسف” isminin Arapça olduğuna dair bir görüş yer alsada bu doğru olmayıp tercih edilen görüşe göre bu isim İbraniceden Arapçaya geçmiş ucme bir kelimedir.⁴⁷⁴ Herkes tarafından bilinen Yusuf peygambere isim olması hasebiyle de alem kabul edilen bu isim, bu iki özellik dolayısıyla gayr-ı munsarif olarak benimsenmiştir.⁴⁷⁵ Yûsuf ismi Kur'ân'da bir tanesi hariç tamamı Yûsuf sûresinde yer almaktadır. “يوسف” isminin gayr-ı munsarif olarak Kur'ân'da bulunduğu sûre ve âyetler şu şekildedir: Yûsuf 12/4, 7, 8, 9, 10, 11, 17, 21, 29, 46, 51, 56, 58, 69, 76, 77, 80, 84, 85, 87, 90, 94, 99; el-Gâfir 40/34.

Şimdi bu ismin ref, nasb ve cer hallerine dair birer örnek verelim.

Ref hali: “قَالُوا ءَاتَكَ لَأَنْتَ يُوسُفُ قَالَ أَنَا يُوسُفُ وَهَذَا أَخِي”

Nasp hali: “اقْتُلُوا يُوسُفَ أَوْ اطْرَحُوهُ أَرْضًا يَخْلُ لَكُمْ وَجْهَ أَبِيكُمْ وَتَكُونُوا مِنْ بَعْدِهِ قَوْمًا صَالِحِينَ”

Cer hali: “لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ آيَاتٌ لِلِّسَائِلِينَ”

يعقوب/Ya'kûb

Kur'ân'da Hz. Yusuf'un babası olarak bahsedilen, alemiyet ve ucme illetleri nedeniyle gayr-ı munsarif olan bir isim de “يعقوب” tur. Nahivciler, “يعقوب” isminin “Kenân” ismi gibi İbraniceden Arapçaya geçmesinden dolayı ucme özelliğini, Hz. Yusuf'un babası olan büyük peygambere ad olması sebebiyle de alemiyet vasfını elde ederek kendi bünyesinde iki illeti barındırması nedeniyle gayr-ı munsarif olduğunu söylemişlerdir.⁴⁷⁶ Övme ve medhetme anlamına gelen “يعقوب” isminin Kur'ân'da yer aldığı sûre ve âyetleri şu şekilde sıralayabiliriz: el-Bakara 2/132, 133, 136, 140; Âl-i İmrân 3/84; en-Nisâ 4/163; el-En'âm 6/84; el-Hûd 11/71; Yûsuf 12/6, 38, 68; Meryem 19/6, 49; el-Enbiyâ 21/72; el-Ankebût 29/27; es-Sâd 38/45.

Şimdi bu ismin ref, nasb ve cer hallerine birer örnek verelim.

Ref hali: “وَوَصَّىٰ بِهَا إِبْرَاهِيمَ بَنِيهِ وَيَعْقُوبَ يَا بَنِيَّ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ لَكُمُ الدِّينَ”

Nasp hali: “أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتَ”

Cer hali: “وَوَيْتُمْ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَعَلَىٰ آلِ يَعْقُوبَ كَمَا أَتَمَّهَا عَلَىٰ أَبَوَيْكَ مِنْ قَبْلُ...”

⁴⁷⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2: 441

⁴⁷⁵ Fîruzâbâdî, *Besâiru zevi't-temyîz*, 6: 64.

⁴⁷⁶ Fîruzâbâdî, *Besâiru zevi't-temyîz*, 6: 43.

هارون/Hârûn

“يعقوب” ismi gibi Kur’ân’ın çeşitli yerlerinde alemiyet ve ucme sebebiyle gayr-ı munsarif olarak yer alan bir diğer isim de “هارون” dur. Dilciler, “هارون” isminin İbraniceden Arapçaya geçmesi nedeniyle ucme ve aynı zamanda bir peygamber olan Hz. Musa’nın kardeşinin adı olması yönüyle de alemiyet vasfına sahip bir isim olduğunu ifade etmişlerdir.⁴⁷⁷ “هَارُون” isminin Kur’ân’da geçtiği sûre ve âyetler şu şekildedir: el-Bakara 2/248; en-Nisâ 4/163; el-En’âm 6/84; el-A’râf 7/122, 142, Yûnus 10/75; Meryem 19/28, 53; Tâhâ 20/30, 70, 90, 92; el-Enbiyâ 21/48; el-Mü’minûn 23/45; el-Furkan 25/35; eş-Şuarâ 26/13, 48; el-Kasas 28/34; es-Sâffât 37/114, 120.

Şimdi bu ismin ref, nasb ve cer hallerine dair birer örnek verelim.

Ref hali: “وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَىٰ وَهَارُونَ الْفُرْقَانَ وَضِيَاءَ وَذِكْرًا لِّلْمُتَّقِينَ”

Nasp hali: “وَوَهَبْنَا لَهُ مِن رَّحْمَتِنَا أَخَاهُ هَارُونَ نَبِيًّا”

Cer hali : “وَلَقَدْ مَنَّا عَلَىٰ مُوسَىٰ وَهَارُونَ”

قارون/Kârûn

“هارون” ismine kalıp olarak benzeyen, onun gibi bazı Kur’ân âyetlerinde gayr-ı munsarif olarak yer alan isimlerden biri olan “قارون” ismine de değinmek istiyoruz. Bu ismin “القرن” kökünden türetilen munsarif bir isim olduğu iddia edilmiş olsa da,⁴⁷⁸ genel kabul gören görüş bu ismin “هارون” isminde olduğu gibi İbraniceden Arapçaya geçen a’cemî bir isim olduğu yönündedir.⁴⁷⁹ “قارون” ismi, ucme olma özelliğinin yanında tarihte zenginliği ile bilinen bir şahsiyete ad olması özelliği, bir başka deyişle alemiyyet vasfı nedeniyle gayr-ı munsarif kabul edilmiş bir isimdir. “قارون” kelimesinin Kur’ân’da yer aldığı âyetler şu şekildedir: el-Kasas 28/76, 79; el-Ankebût 29/39; el-Gâfir 40/24.

Şimdi bu ismin ref, nasb ve cer hallerine dair birer örnek verelim.

Ref hali: “قَالَ الَّذِينَ يُرِيدُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا يَا لَيْتَ لَنَا مِثْلَ مَا أُوتِيَ قَارُونُ إِنَّهُ لَذُو حَظٍّ عَظِيمٍ”

Nasp hali: “إِنَّ قَارُونَ كَانَ مِن قَوْمِ مُوسَىٰ فَبَغَىٰ عَلَيْهِمْ”

Cer hali: “إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَقَارُونَ فَقَالُوا سَاجِرٌ كَذَّابٌ”

⁴⁷⁷ Abdurrahîm, *el-İ’lâm bi-usûli’l-i’lâm*, Dâru’l-kalem, Dımeşk, 1413, 182.

⁴⁷⁸ Fîruzâbâdî, *Basâiru zevi’-t-temyîz*, 4: 73.

⁴⁷⁹ Taberî, *Târihu’l-ümemi ve’l-mülûk*, 1: 443; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 1: 337.

Ye'cûc ve Me'cûc / مأجوج ve ياجوج

Kur'ân'da gayr-ı munsarif olarak yer alan ve genellikle bir âyette her ikisi de birlikte zikredilen “يأجوج” ve “مأجوج” isimlerinden az da olsa bahsetmek istiyoruz.

“يأجوج” ve “مأجوج”⁴⁸⁰ kelimelerinin menşei hakkında dilciler ihtilaf etmişlerdir. Râgıb el-İsfehânî ve İbn Manzûra göre bu kelimeler Arapçadır.⁴⁸¹ Zemahşerî, Fahreddin er-Râzî, Beydâvî ve Ebu'l-Bekâ el-Kefevî gibi bazı bilginlere göre ise bu kelimeler Arapçaya farklı dillerden geçmiştir.⁴⁸² Birinci görüşü benimseyenlere göre mezkûr kelimelerin “Ateş alevlenip durulmak, su tuzlu ve acı olmak, düşmana saldırmak, hızlı koşmak” manalarına gelen “Ecc”, “Kor haline gelmiş ateş ve parlak nesne” anlamına gelen “Evc” ya da “Yayılmak, etrafa saçılmak” manasındaki “Ycc” ve “Mcc” köklerinden müştak olduğunu, ayrıca “Hızlı hareket edebilen, etrafa saçılan, ateş gibi yakıp kül eden kimse ya da topluluk” anlamlarında mecâzî manada kullanıldığını ifade ederler. Ye'cûc ve Me'cûc'ün Arapçaya farklı dillerden geldiğini kabul edenler sözü konusu bu dillerin İbrânice, Âsûrice, Ârâmîce, Yunanca ya da Türkçe olabileceğini ileri sürmektedirler.⁴⁸³ Bu ik isim Hz. Nuh'un Yafes isimli oğlunun neslinden gelen iki kabile adı olması hasebiyle alem ve yukarıda zikrettiğimiz sebeplerden dolayı başka dillerden Arapçaya geçmiş olması hasebiyle de ucme vasıflarına sahip gayr-ı munsarif iki isim olarak zikredilmiştir.⁴⁸⁴

“مأجوج , ياجوج” kelimelerinin Kur'ân'da biri ref diğeri ise nasb halinde olmak üzere sadece iki yerde zikredildiğine şahit olmaktayız. Bu isme dair örnekler şu şekildedir:

Ref hali: “حَتَّىٰ إِذَا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ وَمَأْجُوجُ وَهُمْ مِّن كُلِّ حَدَبٍ يَنْسِلُونَ”

Nasp hali: “قَالُوا يَا ذَا الْقُرْنَيْنِ إِنَّ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ”

⁴⁸⁰ Bu iki kelimenin ucme olduğunu söyleyen bilginler olduğu gibi, Arapça olduğunda söylenmiştir. Ancak genel kanaat bunların ucme olduğu yönündedir. Bu isimler alemiyet ve ucme sebebiyle gayr-ı munsariflardır. Alemiyet ve te'nîs sebebiyle gayr-ı munsarif olduğunu söyleyenler de vardır. Kâdî Beydâvî, *Tefsîru'l-Beydâvî*, Dersaadet yay, Beyazıt, İstanbul, tsz. 2: 22.

⁴⁸¹ Râgıb, *el-Müfredât*, “ecc” mad; Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, 1: 697-698.

⁴⁸² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2: 498.

⁴⁸³ İlyas Çelebi, “Ye'cûc ve Me'cûc”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, 43: 373-375.

⁴⁸⁴ Tûsî, *et-Tibyân*, 2: 861; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2: 489; Abdullatîf b. Abdurrahmân b. Abdulvehhâb Âlü'ş-şeyh, *el-İttihâf fir-reddi ale's-sihâf*, Dâru'l-Âsime, Riyad 1995, 2: 225.

عَزِير/Üzeyir

Üzeyir kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de'de bir yerde geçen ve gayrı munsarif olup olmadığı tartışmalı olan bir kelimedir. Dilcilerden bazıları bu kelimenin alemiyet ve ucme illetleri nedeniyle sarfdan men edildiğini savunurken, Asım, Kisâî, Ali ve Ya'kûb gibi bazı kıraat âlimleri de bu kelimenin Arapça asıllı olduğunu ileri sürerek gayrı munsarif olmadığını iddia etmişlerdir. Bu görüşlerini de sözü edilen bu kelimenin mübteda olduğunu, ondan sonra gelen **ابن** kelimesinin ise onun haberi olduğunu ve bu kelimenin mevsûf olmadığını, dolayısıyla **عَزِير** kelimesinin tenvînlî olarak okunabileceğini dile getirerek savunmuşlardır. Bu tenvînin diğer bazı kıraatlarda hafzedilmesini ise bu kelimenin ya gayrı munsarif olmasına ya da tenvînin sakin nûnu ile **ابن** kelimesinin sakin hemzesinin oluşturduğu iltikâ-i sakineyn/iki sakinin bir arada bulunmasına bağlayarak izah etmişlerdir.⁴⁸⁵ Ancak bu kelimenin ucme ve alemiyet illetleri sebebiyle gayrı munsarif olduğu görüşü daha hâkimdir. Bu ismi gayrı munsarif kabul edenlere göre, isim herkesçe tanınan Hz. Üzeyir'e ad olması yönüyle alem, İbraniceden Arapçaya geçen bir kelime olması özelliği yani ucme vasfı dolayısıyla da gayr-ı munsarif kabul edilmiştir.⁴⁸⁶

Bu ismin merfû konumuyla Kur'ân'da geçtiği tek yer, Tevbe Suresi'nin otuzuncu âyeti olup âyet şu şekildedir: وَقَالَتِ الْيَهُودُ عَزِيرٌ ابْنُ اللَّهِ وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ

يَحْيَى/Yahyâ

Kur'ân'da daha önce hiç kimseye verilmeyen bir isme sahip olan birisi şeklinde takdim edilen bir peygamberin, gayr-ı munsarif olan ismine de işaret etmek istiyoruz ki, bu “يَحْيَى” ismiyle bilinen peygamberdir. Bu isim, Meryem Suresi'nin yedinci âyetinde geçmektedir.

Dilciler, bu ismin daha önce hiç kimseye verilmemiş olması özelliğinden hareketle Arapça kökenli bir kelime olmadığını yani ucme vasfına sahip olduğunu, yine Hz. Zekeriyya'nın oğlu Yahya peygambere ad olması nedeniyle alemiyet vasfını elde ederek gayr-ı munsarif olduğunu ifade etmişlerdir. Zemahşeri, Ebu'l-Bekâ ve Ebû Hayyân gibi isimler bu görüşü benimsemişlerdir.⁴⁸⁷ Yine başka bir görüşe göre bu isim

⁴⁸⁵ Beydâvî, *Tefsîru'l-Beydâvî*, 1: 402; Neseî, *Medâriku't-Tenzil*, 1: 675.

⁴⁸⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 2: 49.

⁴⁸⁷ et-Tûsî, *Tibyân*, 1: 257; Zemahşeri, *Keşşâf*, 1: 428; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 2: 433.

hakkında iki farklı görüş bulunmaktadır. Bunlardan birisi bu ismin Sâm adlı kişi olduğu, herhangi bir yerden türemediği, İbraniceden Arapçaya girdiği için alemiyet ve ucme illetleri nedeniyle gayr-ı munsarif olduğuna dair olan görüştür ki zâhir olanı budur. Diğer görüş ise muzâri fiilden menkul olduğuna dolayısıyla bu kelimenin Arapça kökenli olduğuna dairdir.⁴⁸⁸ Yahyâ isminin Kur’ân’da geçtiği yerler şöyledir: Âl-i İmrân 3/39; el-En’âm 6/85; Meryem 19/7, 12; el-Enbiyâ 21/90.

Şimdi bu ismin ref, nasb ve cer hallerine dair birer örnek verelim.

Ref hali: “يَا زَكَرِيَّا إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ اسْمُهُ يَحْيَىٰ لَمْ نَجْعَلْ لَهُ مِنْ قَبْلُ سَمِيًّا”

Nasp hali: “فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَوَهَبْنَا لَهُ يَحْيَىٰ وَأَصْلَحْنَا لَهُ زَوْجَهُ”

Cer hali: “أَنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكَ بِيَحْيَىٰ مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَسَيِّدًا وَحَصُورًا وَنَبِيًّا مِنَ الصَّالِحِينَ”

إلياس/İlyâs

Ucme ve alemiyet vasıfları dolayısıyla gayr-ı munsarif olan bir diğer isim ise “إلياس” ismidir. Bu ismin Kur’ân’da mensup konumuyla yer aldığı âyetlerden birisi وَإِنَّ “إلياس” âyetidir ki, bu âyet Sâffât Suresi’nin yüz yirmi üçüncü âyetidir. Dilcilerin ifade ettiğine göre, “إلياس” ismi, İsrâiloğulları’na gönderilen bir peygamber olması dolayısıyla Alemiyet vasfını kazanmış ve İbraniceden Arapçaya geçen bir kelime olduğu için de “Ucme” vasfını elde ederek gayr-ı munsarif olmuş bir kelimedir.⁴⁸⁹ “إلياس” isimi yukarıda geçen vasıfları dolayısıyla gayr-ı munsarif özelliğiyle Kur’ân’da yine mensup konumunda olmak üzere ikinci kez En’âm Sûresi seksen beşinci âyette yer almaktadır. Âyet şöyledir: وَزَكَرِيَّا وَيَحْيَىٰ وَعِيسَىٰ وَإِلْيَاسَ كُلٌّ مِّنَ الصَّالِحِينَ Bu ismin Kur’ân’da iki yerde geçmesi ve sadece mensup konumunda yer almasından dolayı ref ve cer hallerine dair örneklendirme yapmayı sadece nasb haliyle yetinyoruz.

يونس/ Yûnus

“يونس” kelimesi de Kur’ân’da gayr-ı munsarif olarak yer alan ve menşei’nin ne olduğu hususu tartışmalı olan isimlerden bir tanesidir. İbrânice yonah/güvercin kelimesi Grekçe’ye lonas, Arapçaya Yûnus, Batı dillerine Jonas ve Jonah şeklinde geçmiştir. Fakat bu kelimenin Arapçada “görmek” manasındaki “ens” ya da “dostluk”

⁴⁸⁸ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü’l-masûn*, 7: 596.

⁴⁸⁹ Fîruzâbâdî, *Besâiru Zevî’t-temyîz*, 6: 283; Hamevî, *Kasdu’s-sebîl*, 1: 122.

manasındaki ünsüyet kökünden müştak olduğu yolundaki görüş⁴⁹⁰ doğru kabul edilmemiştir. Dolayısıyla bu kelime İbrânice kökenli bir kelime olması nedeniyle ucme, Allah tarafından görevlendirilmiş bir peygambere isim olması hasebiylede alemiyet vasıflarını kazanarak gayr-ı munsarif olarak karşımıza çıkan bir isimdir.⁴⁹¹ Kıraat imamları bu kelimenin “آنس” kökünden müştak olduğunu ifade ederek birkaç şekilde okumuşlardır. Bu okuyuş şekillerinden bazıları şöyledir. “يُونُسُ، يُونُسُ، يُونُسُ، يُونُسُ”⁴⁹² Bu kelimenin Kur’ân’da yer aldığı sûre ve âyetler şu şekildedir: en-Nisâ 4/163; el-En’âm 6/86; Yûnus 10/98; es-Sâffât 37/139.

Yûnus isminin birisi mensup diğeri ise mecrûr konumunda olmak üzere Kur’ân’da iki yerde geçtiğini görmekteyiz. Bu isme dair örnekler şu şekildedir:

Nasp hali: “وَإِنَّ يُونُسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ”

Cer hali: “فَلَوْلَا كَانَتْ قَرْيَةٌ آمَنَتْ فَنَفَعَهَا إِيمَانُهَا إِلَّا قَوْمٌ يُونُسَ لَمَّا آمَنُوا كَشَفْنَا عَنْهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ”

مريم/Meryem

“مريم” ismi de Ucme ve alemiyet vasıfları sebebiyle gayr-ı munsarif olarak Ku’an’da geçen isimlerdendir. Bu isim gerek apokrif İncillerden Protevangelium’a gerekse Kur’ân-ı Kerîme göre (Âli İmrân 3/36) Meryem ismi ona annesi tarafından verilmiştir. Meryem İbrânicede Miryâm (Miriam), Süryânice ve Ârâmîcede Maryam, Tevratın Yunanca tercümesinde/Septuaginta ise Mariam şeklindedir.⁴⁹³ Dolayısıyla bu isim yukarıda değindiğimiz gibi farklı bir dilden (İbrânicede olduğu ağırlıklıdır) Arapçaya geçmesi hasebiyle ucme, (Eski Ahid’e göre) Hz. Mûsâ’nın kız kardeşi için ve Hz. İsa’nın annesi için özel ad olması dolayısıyla da alemiyet vasfını kazanarak⁴⁹⁴ gayr-ı munsarif olmuş bir kelimedir. Bu isim Kur’ân’da şu âyetlerde geçmektedir: el-Bakara 2/87, 253; Âl-i İmrân 3/36, 37, 42, 43, 44, 45; en-Nisâ 4/156, 157, 171; el-Mâide 5/17, 46, 72, 75, 78, 110, 112, 114, 116; et-Tevbe 9/31; Meryem 19/16, 27, 34;

⁴⁹⁰ Fîruzâbâdî, *Besâiru Zevi’t-temyîz*, 6, 53.

⁴⁹¹ Ömer Faruk Harman, “Yunus”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, 43: 597-599.

⁴⁹² Kurtûbî, *Tefsîru'l-Kurtûbî*, 6: 17.

⁴⁹³ Ömer Faruk Harman, “Meryem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004, 29: 38.

⁴⁹⁴ Fîruzâbâdî, *Basâiru Zevi’t-Temyîz*, 6: 109. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004, 29: 236-242.

el-Mü'minûn 23/50; el-Ahzâb 33/7; ez-Zuhrûf 43/57; el-Hadîd 57/27; es-Saf 61/6, 14; et-Tahrîm 66/12.

Şimdi bu ismin ref, nasb ve cer hallerine dair birer örnek verelim.

Ref hali: “يَا مَرْيَمُ اقْنُتِي لِرَبِّكِ وَاسْجُدِي وَارْكَعِي مَعَ الرَّاكِعِينَ”

Nasp hali: “وَإِنِّي سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ وَإِنِّي أُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ”

Cer hali: “وَيُكْفِّرُ هُمْ وَقَوْلِهِمْ عَلَيَّ مَرْيَمُ بُهْتَانًا عَظِيمًا”

إدريس/İdrîs

Kur'ân'da doğrudan sadece iki yerde zikredilen ve ucme ve alemiyet vasfı dolayısıyla gayr-ı munsarif olarak bulunan bir isim de “إدريس” kelimesidir. İdrîs isminin menşei ve manasına dair farklı görüşler ileri sürülmüştür. Arap dilcileri, İdrîs isminin yabancı menşei'nin yabancı olduğunu ifade etmektedirler.⁴⁹⁵ Bazı Batılı araştırmacılar ise bu kelimenin Arapça olduğu kanaatindedirler. Bazı İslamî kaynaklarda İdrîs'in asıl adının Uhnûh (Ahnûh) olduğu ve Allahın kitabını çokça okuduğu için kendisine bu ismin verildiği nakledilse de bu görüş pek rağbet görmemiştir. İdrîs kelimesinin İbrânîce ve Süryânîcede aslının bulunmadığı ifade edildiği gibi “drs” kökünden if'îl vezninde Arapça bir kelime olup İbrânîcede “*Öğretti, alıştırdı, eğitti*” manasındaki “hnh” sözcüğünün tercümesi olduğu da görüşler arasındadır. Modern çalışmaların birçoğunda “idrîs” kelimesinin Arapça olmadığı kabul edilmekle birlikte bu kelimenin hangi dilden geldiği hususu da tartışmalıdır.⁴⁹⁶ Sonuç olarak yukarıdaki ihtilaflardan da anlaşıldığı gibi bu kelime, Arapça olmayıp farklı bir dilden Arapçaya girmesi sonucu a'cemî, Allah'ın görevlendirdiği bir peygamberin de ismi olması nedeniyle alemiyet vasıflarını elde ederek gayr-ı munsarif isimler arasında yer almıştır.

Bir peygamber ismi olan “إدريس” ismi, Kur'ân'da sadece mensup konumuyla yer almakta olup bu isme dair örnek şöyledir: *وَإِذْ كُنَّا فِي الْكِتَابِ إِدْرِيسَ إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا*

إسحاق/İshâk

“إسحاق” ismine gelince bu isim, alemiyet ve ucme nedeniyle gayr-ı munsarif olarak Ku'an'da zikri geçen başka bir isimdir. İshâk isminin Arapça “سحق” kökünden

⁴⁹⁵ Zebîdî, *Tâcû'l-'Arûs*, “drs” mad; Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, “drs” mad; Cevâlikî, *el-Mu'arreb*, 102.

⁴⁹⁶ Ömer Faruk Harman, “İdrîs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, 21: 478-480.

müştak olmadığı hususunda gerek klasik Apap dilcileri gerekse çağdaş dilcilerin ortak kanaati bulunmaktadır. Bu araştırmacılar, tam aksine bu kelimenin İbrânice asıllı olduğunu ifade etmişlerdir.⁴⁹⁷ İshâk ismi İbrânicede Yishâk, Grekçe’de İsaak şeklindedir. İbrânice aslının Arapçaya baştaki “y” olmadan İshâk olarak geçmesi Hıristiyan menşei’ni düşündürmektedir. Josef Horovitz’e göre İshak şekli, Süryâni ve Filistin Hıristiyanlığında da olduğu haliyle İbranicedeki Yishâk’a tekabül etmektedir. Torrey ise Kitab-ı Mukaddesteki Yisrael, Yişmâl, Yishâk gibi kelimelerin Kur’ân Arapçasına “y” siz geçtiğini, bunun da Araplardaki lehçe farklılığından kaynaklandığını belirtmektedir. İshâk ismi İbrânicede gülmek manasındaki “*sahak*” kökünden olup “*o gülüyor*” anlamına gelmektedir.⁴⁹⁸ İshâk isminin Kur’ân’da geçtiği sûre ve âyetler şunlardır: el-Bakara 2/133, 136, 140; Âl-i İmrân 3/84; en-Nisâ 4/163; el-En’âm 6/84; Hûd 11/71 Yûsuf 12/6, 38; İbrâhim 14/39; Meryem 19/49; el-Enbiyâ 21/72; el-Ankebut 29/27; es-Sâffât 37/113; es-Sâd 38/45.

İshâk kelimesinin Kur’ân’da merfû konumuna dair örnek bulunmaması nedeniyle mensup ve mecrûr hallerine birer örnek verelim.

Nasp hali: “وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ”

Cer hali: “وَبَارَكْنَا عَلَيْهِ وَعَلَى إِسْحَاقَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِمَا مُحْسِنٌ وَظَالِمٌ”

جالوت/Câlût

“جالوت” ismi bugünkü Filistin topraklarında yetişmiş olan o zamanın ünlü ve çok güçlü komutanlarından birisinin adı’dır. Yahûdi kaynaklarında bu isim, “*Cülyât*” şeklinde geçmekte olup zikri geçen bu şahsın son derece güçlü ve boyunun uzunluğunun da yaklaşık altmış zirâ olduğu ifade edilmektedir.⁴⁹⁹ Yine bu ismin, bazı kaynaklarda iddia edildiği gibi “جال - يَجُول” fiilinden türetilmiş olmayıp, iştikâk’ı olmayan ve İbrâniceden Arapçaya girmiş olan a’cemî bir kelime olduğu da ifade edilmektedir.⁵⁰⁰ Câlût ismi, Kur’ân’da sadece el-Bakara 2/249, 250 ve 251. âyetlerinde yer almaktadır.

⁴⁹⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “shk” mad.

⁴⁹⁸ Ömer Faruk Harman, “İshak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, 22: 519-521.

⁴⁹⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 2: 498.

⁵⁰⁰ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 2: 532.

Bu ismin ref haline dair Kur’ân’da örnek olmaması nedeniyle sadece nasb ve cer hallerine birer örnek verelim.

Nasp hali: “فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ وَقَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ وَآتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَاءُ”

Cer hali: “وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ وَجُنُودِهِمْ قَالُوا رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا ...”

أَيُّوبُ/Eyyûb

Bu isim İbrânicce Kitab-ı Mukaddes’te ismi İyyôb/İyyôv şeklinde yer almaktadır. Bu kelimenin menşei ve manası tartışmalıdır. “*Düşman olmak, düşmanca muamele etmek*” anlamındaki “*âyav*” fiilinden türediği ileri sürüldüğü gibi “*Sabırla hastalığa katlanmak*” veya “*Ey ilâhi baba nerdesin!*” manasına geldiği de ifade edilmektedir. Kelime eski Güney Arabistan ve Semûd dilinde “yb”, eski Babilonya dilinde ise Ayyâbum, Tel Amarna tabletlerinde de Ayâb (A-ia-ab) şeklindedir. Arapça olmadığı bilinen Eyyûb kelimesinin⁵⁰¹ Arapçada “*tövbe etmek*” manasındaki “evb” köküne yakınlığı da zikredilmektedir.⁵⁰² Alemiyet ve ucme illetleri sebebiyle gayr-ı munsarif olarak konumuz içerisinde yer alan bu kelimenin Kur’ân’da geçtiği yerler aşağıdaki gibidir: en-Nisâ 4/163; el-En’âm 6/84; el-Enbiyâ 21/83; es-Sâd 38/41.

Eyyûb isminin ref haline dair Kur’ân’da örnek bulunmaması nedeniyle sadece nasb ve cer hallerine birer örnek verelim.

Nasp hali: “كُلًّا هَدَيْنَا وَنُوحًا هَدَيْنَا مِنْ قَبْلُ وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِ دَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ وَأَيُّوبَ وَيُوسُفَ ...”

Cer hali: “وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَعِيسَىٰ وَأَيُّوبَ وَيُوسُفَ ...”

هَامَانَ/ Hâmân

“*هَامَانَ*” ismi ise Kur’ân’da altı âyette Firavunla beraber zikredilmektedir. Zikri geçen bu âyetlerden de anlaşıldığı gibi Allah Hz. Mûsâyı âyetler, mucizeler ve delillerle birlikte Firavun, Hâmân ve Kârûn’a elçi olarak göndermiş, ancak onlar Mûsâyı sihirbaz olarak nitelemişler ve tebliğini de reddetmişlerdir. Kur’ân’da adı geçmekte olan Hâmân Hz. Mûsânın muhatap olarak mücadele ettiği Firavun’un veziri ya da onun sarayındaki önemli şahsiyetlerden birisi veya Amon kültürünün başrahibi olmalıdır. Hâmân ismi Ahd-i Atık’ın Ester kitabında, İran Kralı Ahaşveroş’un/İbrânicede Ahasuerus, Latince de Asseuerus, Grekçede Xerxes veziri

⁵⁰¹ Cevâlikî, *el-Mu’arreb*, 102.

⁵⁰² Ömer Faruk Harman, “Eyyûb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, 12: 17.

olarak tanımlanmaktadır.⁵⁰³ Arapça kökenli olmayan ve menşei tartışmalı olan “هَامَان” ismi Firavn’un Musa ve Harun peygamberlere gönderdiği elçiye alem olması ve farklı bir dilden Arapça’ya gelmesi nedeniyle de ucme vasfı dolayısıyla gayr-ı munsarif olarak yer almaktadır.⁵⁰⁴ Bu ismin Kur’ân’da geçtiği yerler şu şekildedir: el-Kasas 28/6, 8, 38; el-Ankebût 29/39; el-Mü’min 40/24, 36.

Şimdi bu ismin ref, nasb ve cer hallerine dair birer örnek verelim.

Ref hali: “وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَا هَامَانُ ابْنِ لِي صَرْحًا لَعَلِّي أَبْلُغُ الْأَسْبَابَ”

Nasp hali: “فَالنَّقَطَةُ أَلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا إِنَّ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا كَانُوا خَاطِبِينَ”

Cer hali: “إِلَى فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَقَارُونَ فَقَالُوا سَاجِرٌ كَذَّابٌ”

إِلْيَاسِينَ/İlyâsîn

“إِلْيَاسِينَ” ismi “İlyâs” peygamberin diğer bir ismi olması sebebiyle her iki kelimenin de menşei aynıdır. Kur’ân-ı Kerîm’de iki kere İlyâs (En’âm 6/85; Sâffât 37/123), bir kere de İlyâsîn (Sâffât 37/130) şeklinde zikredilmekte, mü’min kullardan olduğu ve kavminin tapmakta olduğu Ba’l inancıyla çok mücadele ettiği ve daha sonra gelenler arasında iyilikle anıldığı ifade edilmektedir. Arap dilciler göre İlyâs yabancı bir kelime olup aslı İbrânicce “Eliyah” ya da “Eliyahu” dur.⁵⁰⁵ Sînâ ve Sînîn kelimeleri gibi İlyâs ve İlyâsîn de aynı kelime olduğu da rivâyetler arasındadır. Bir görüşe göre İlyâsîn ismi “Âl” ve “Yâsîn” sözcüklerinden oluşan bir terkip (tamlama) tir. Ancak İlyâsîn adı’nın geçtiği Sâffât sûresinde zikredilen diğer peygamberlerin isimlerinin yanına “Âl” eki’nin gelmediği, dolayısıyla bu kelimenin “âl-Yâsîn” şeklinde olamayacağı ifade edilmektedir. Bu kelime Allahın görevlendirdiği bir peygamberin adı olması nedeniyle alem, İbrâniceden (bir görüşe göre Süryâniceden) Arapçaya geçen bir isim olması hasebiyle de ucme olarak kabul edilen ve bu gerekçeyle gayr-ı munsarif olduğu ifade edilen isimlerdendir.⁵⁰⁶

Bu isim, Kur’ân’da Sâffât sûresi yüz otuzuncu âyette olmak üzere mecrûr konumuyla sadece bir yerde geçmektedir. Âyet şu şekildedir: سَلَامٌ عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ

⁵⁰³ Uzun, “Firavn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 13: 122.

⁵⁰⁴ Câhiz, *el-Beyân*, 2: 245.

⁵⁰⁵ Cevâlikî, *el-Mu’arreb* 13.

⁵⁰⁶ Zemahşerî *el-Keşşâf*, 3: 372.

سَيِّئَاء ve سَيْنِين/Seynâ ve Sinîn

Kur'ân'da ucme ve alemiyet vasıfları dolayısıyla gayr-ı munsarif olarak karşımıza çıkan “سَيِّئَاء” ve “سَيْنِين” kelimelerinden de bahsetmek istiyoruz. “سَيِّئَاء” kelimesi hem alemiyet ve ucme hem de alemiyet ve te'nîs illetleriyle gayr-ı munsarif olabilecek bir konumdadır. Dolayısıyla Hz. Musa'nın Allah Teâlâ ile konuştuğu dağa nisbetle alem ve Süryaniceden Arapçaya geçmiş olması yönüyle de a'cemî olarak gayr-ı munsarif olmakla beraber, alemiyet, bir mevkînin adı olması ve فُعْلَاء vezninde olması gibi nedenlerle de te'nîs özelliğini elde ederek yine gayr-ı munsarif olabilmektedir. Bu ikinci görüşü benimseyenlere göre kelimenin sonundaki elif, te'nîs elif-i (elif-i memdûde) değildir. Kaynaklara bakıldığında bu kelimenin gayr-ı munsarif olmasında etkin olan illetlerin alemiyet ve ucme olması daha baskındır.⁵⁰⁷ Bizim kanaatimize göre de bu kelimenin alemiyet ve ucme sebebiyle gayr-ı munsarif olması daha uygun düşmektedir. Ayrıca bu kelimenin sonunda bulunan elifin te'nîs elif-i olduğunu ve bu nedenle gayr-ı munsarif özelliği kazandığını söyleyenler de vardır.⁵⁰⁸ Bu kelime Kur'ân'da sadece mecrûr konumuyla Mü'minûn Suresi'nin yirminci âyetinde olmak üzere bir yerde karşımıza çıkmaktadır. Âyetin metni şu şu şekildedir: **وَشَجَرَةً تَخْرُجُ مِنْ طُورٍ سَيْنَاءَ تَنْبُتُ بِالذُّهْنِ وَصِبْغٍ لِلْأَكْلِيْنَ**

Bu kelimeye yakın bir isim olup gayr-ı munsariflik illetleri konusunda da “سَيِّئَاء” kelimesi gibi olan⁵⁰⁹ “سَيْنِين” kelimesi de “سَيِّئَاء” kelimesinde olduğu gibi Süryanice'den Arapçaya geçtiği ve Hz. Musa'nın Allah Teâlâ ile konuştuğu mekân adı olduğu gerekçesiyle ucme ve alemiyet vasıfları dolayısıyla gayr-ı munsarif kabul edilmektedir.⁵¹⁰

“سَيْنِين” ismi Kur'ân'da sadece Tin Suresi'nin ikinci âyetinde olmak üzere mecrûr şekliyle bir yerde karşımıza çıkmaktadır. Örnek şu şekildedir: **وَطُورٍ سَيْنِينٍ**

عَمْرَان/İmrân

“عَمْرَان” kelimesinin aslının İbrânice “Amram” olduğu ifade edildiği gibi Süryâniceden geldiği de ileri sürülmüştür. Diğer taraftan Arapça “عَمْر” kökünden

⁵⁰⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3: 180; Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 8: 327; Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'an ve beyânüh*, 6: 502; Fîruzâbâdî, *Besâiru zevi't-temyîz*, 3: 284.

⁵⁰⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3: 180.

⁵⁰⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3: 180; Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 8: 327; Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'an ve beyânüh*, 6: 502.

⁵¹⁰ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 11: 67.

müştak olduğu, İslâmdan önce Arabistanda kullanıldığı ve Safevî yazıtlarında bu isme rastlandığı ifade edilmektedir. Yine bu ismin alemiyet ve elif-nûn ziyadesiyle gayr-ı munsarif olduğu da zikredilmektedir.⁵¹¹ Her iki görüşe göre de (alemiyet ve ucme olması daha önceliklidir) gayr-ı munsarif olan bu ismin Kur'ân'da yer aldığı âyetler şu şekildedir: Âl-i İmrân 3/33, 35; et-Tahrîm 66/12.

İmrân ismi Kur'ân'da üç yerde geçmekte olup üçü de mecrûr konumundadır. Bunlardan birisi Âli İmrân sûresinin otuz üçüncü âyetinde yer almakta olup âyetin metni şu şekildedir: إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ آدَمَ وَنُوحًا وَآلَ إِبْرَاهِيمَ وَآلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ

مدین/Medyen

Alemiyet ve ucme sebebiyle mi yoksa alemiyet ve te'nîs nedeniyle mi gayr-ı munsarif olduğu tartışmalı kelimelerden birisi de “Medyen” kelimesidir. Bu kelime bazı dilcilerin ifadesine göre alemiyet ve ucme illetleri sebebiyle gayr-ı munsarifdir. Bazıları da bu kelimenin alemiyet ve te'nîs özelliğinden dolayı gayr-ı munsarif olduğunu ifade etmişlerdir.⁵¹² “مدین” kelimesi kabîle ve karye adı için ortak kullanıma sahip bir isimdir.⁵¹³ Bu kelimenin menşei hakkında birtakım farklı görüşler ileri sürülmüştür. Hz. Şuayb'ın ve peygamber olarak gönderildiği kavmin Arap, dolayısıyla bu kavmin ismi olan Medyen'in “*İkamet etmek*” manasındaki “*Müdün*” ya da “*Hükmetmek*” anlamındaki din kökünden müştak Arapça bir kelime olduğu ifade edildiği gibi Arapça olmadığı da ileri sürülmektedir.⁵¹⁴ Kanaatimizce de bu kelimenin ucme ve alemiyet sebebiyle gayr-ı munsarif olması tercihe şâyandır. Birçok âyette, gayr-ı munsarif olarak yer alan bu ismin Kur'ân'da geçtiği sûre ve âyetleri şu şekilde sıralayabiliriz: et-Tevbe 9/70; Hûd 11/84, 95; Tâhâ 20/40; el-Hacc 22/44; el-Kasas 28/22, 23, 45; el-Ankebût 29/36.

Medyen kelimesine gelince bu kelime Kur'ân'da dokuz yerde geçmekte olup tamamı mecrûr konumuyla karşımıza çıkmaktadır. Bu âyetlerden birisi Tâhâ sûresi kırkıncı âyet olup şu şekildedir: فَلَبِثْتَ سِنِينَ فِي أَهْلِ مَدْيَنَ ثُمَّ جِئْتَ عَلَىٰ قَدَرٍ يَا مُوسَىٰ

⁵¹¹ Kurtûbî, *Tefsîru'l-Kurtûbî*, 4: 63; Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 3: 128.

⁵¹² Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 5: 375; Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'an ve beyânüh*, 6: 191.

⁵¹³ Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'an ve beyânüh*, 3: 400.

⁵¹⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “mdn” mad; Cevâlikî, *el-Mu'arreb*, 326.

مِيكَال/Mikâl

“مِيكَال” isimi “ميكائيل” ismi yerine de kullanılabilen ve aynı anlamı ifade eden bir isim olup İbrânicedeki karşılığı “*Kim Tanrı olabilir*” manasındaki “*Mikâel*”dir. Arapça’ya İbrânice ya da Süryâniceden geçtiği belirtilmektedir.⁵¹⁵ Müslüman dilciler ve müfessirler ise mîkâil’in, “*Mik*” (mîkâ) ve “*Îl*” sözcüklerinden meydana gelen İbrânice veya Süryânice kökenli mürekkep bir isim olduğunu ifade etmişlerdir.⁵¹⁶ Bu anlatımdan yola çıkarak aslen Arapça olmayan ve Arapça’ya İbrâniceden ya da Süryâniceden geçtiği ifade edilen bu kelime, alemiyet ve ucme illetleri sebebiyle gayr-ı munsarif kelimelerden olup Kur’ân’da sadece Bakara Sûresinin doksan sekizinci âyetinde mecrûr konumuyla yer almaktadır.⁵¹⁷

من كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ

هَارُوتَ ve مَارُوتَ/Hârût ve Mârût

Arapça asıllı olmayan “مَارُوتَ ve هَارُوتَ” isimleri⁵¹⁸ Kur’ân’da sadece bir âyette peş peşe yer almakta olan (Bakara 2/102). Harût ve Mârût kelimelerinin menşei hakkında birtakım farklı görüşler vardır. Bazı araştırmacılara göre Harût ve Mârût ilk defa Zerdüştiliğin dînî metinlerinde yer alan Haurvatât ve Ameretât ile aynı sayılmaktadır. Avesta’da dişi varlıklar olarak ifade edilen Haurvatât suların, Ameretât ise bitkilerin koruyucusu olarak kabul edilmektedir. Avesta’daki Ameretât adı Pehlevîcede Amurdâd, Persçe’de Amordâd veya Mordâd, Haurvatât ismi ise Hordâd ve Kordâd şeklini almıştır. Hârût ve Mârût isimleri yukarıdaki ihtilaflardan da anlaşıldığı gibi Arapçaya farklı bir dilden gelmeleri hasebiyle a’cemî ve haklarında çok net bir bilgi bulunmayan ancak Hz Süleyman zamanında Bâbil’de yaşayan ve tefsirlerdeki rivâyetlere göre insanlara sihir öğreten iki şahsın, iki meleğin veya Şeytan’ın ismi olmaları nedeniyle de⁵¹⁹ alem olan bu iki kelime Kur’ân-ı Kerîm’de Bakara sûresi yüz ikinci âyette olmak üzere mecrûr konumuyla sadece bir yerde geçmektedir. Âyetin metni şu şekildedir: هَارُوتَ وَمَارُوتَ وَمَا يُعْلِمَانِ وَمَا أَحَدٌ حَتَّى يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ قَيْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ

⁵¹⁵ Lütfullah Cebeci, “Mikâil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2005, 30: 45-46.

⁵¹⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “eyl” ve “yll” mad.leri

⁵¹⁷ Abdullatîf, *el-İttihâf*, 1: 409.

⁵¹⁸ Cevâlikî, *el-Muarreb*, 629.

⁵¹⁹ Beydâvî, *Tefsîru'l-Beydâvî*, 1: 98.

Bâbil/Bâbil

Akkadca'da “*Tanrının kapısı*” manasına gelen بَابِل ismi (bir şehrin adı olarak) “bâb” (kapı), ili (Tanrının), İbrânice’de ise Bâbel (Bâvel), Persçe’de Babirûş ve Grekçede ise Babylon şeklinde kullanılmıştır. Şehrin adına ilk kez milattan önce III. Binyılın sonlarına ait olan Akkad yazıtlarında rastlanmaktadır. Ancak kuruluşunun çok daha önce olduğu düşünülmektedir.⁵²⁰ Ku’an’da alemiyet ve ucme illetleri nedeniyle karşımıza çıkan bu kelime hakkında bazı dilciler bir yer adı olması nedeniyle alemiyet ve te’nîs illetlerinden dolayı gayr-ı munsarif olduğunu dile getirirler de yaygın olan kanaate göre bu isim alemiyet ve ucme olması sebebiyle gayr-ı munsarif olma özelliğini elde etmiştir.⁵²¹ Bizim kanaatimiz de bu yöndedir.

“*Bâbil*” kelimesi görebildiğimiz kadarıyla Kur’ân’da Bakara Sûresinin yüz ikinci âyetinde olmak üzere mecrûr konumuyla sadece bir yerde geçmektedir. Âyet şöyledir: وَمَا أَنْزَلَ عَلَى الْمَلَائِكِينَ بَيَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّى يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ

2.1.2. Alemiyet ve Müenneslik Tâ’sı Nedeniyle Gayr-ı Munsarif Olan İsimler

Kur’ân’da, alemiyet ve (lafzî olsun ya da takdiri olsun) müenneslik tâ’sı ile gayr-ı munsarif olan isimler on iki tanedir. Bu isimler, şunlardır:

إرم - مَكَّةَ (بَكَّة) - ثمود - جهنم - سبأ - سقر - طوى - لظى - أَيْكَةَ - مصر - مناة - يثرب

Bu bölümde, alemiyet ve tâ-i te’nîs özellikleriyle gayr-ı munsarif olan bu on üç ismi tek tek ele alarak menşesine ve gayr-ı munsariflik sebeplerine işaret etmeye çalışacağız.

إِرم/İrem

Bu başlık altında ilk olarak zikredeceğimiz ve Kur’ân’da sadece bir yerde geçen “إِرم” ismi ile başlamak istiyoruz. Kur’ân-ı Kerîm’de azgınlıkları nedeniyle helak edilen Âd ve Semûd kavimleri ve Firavun ile birlikte sadece bir tek yerde “direkleri olan ve ülkelerde bir benzeri yaratılmamış İrem” şekliyle zikredilmektedir. Bu kelimenin aslının İbrânice “*Aram*” olduğu ve yüksek memleket manasına geldiği ifade

⁵²⁰ Sargon Erdem, “Bâbil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, 4: 392-395.

⁵²¹ Semîn el-Halebî, ed-*Dürrü’l-Masûn*, 2: 32; Dervîş, *İ’râbu’l-Kur’an ve beyânüh*, 1: 157.

edilmektedir. Âd kavminin ismi olması veya Âd kevminin yaşadığı şehir olması yönüyle alem, ortası harekeli ve üç harften meydana gelmesi yönüyle de müennes olarak kabul edilmiş ve bu yönleriyle gayr-ı munsarif olmuş bir kelimedir.⁵²²

Bu kelime Kur'ân'da mensup konumuyla sadece Fecr sûresinin yedinci âyetinde şu şekilde geçmektedir: **إِنَّمَا دَاتِ الْعِمَادِ**

مَكَّة/ Mekke veya بَكَّة/ Bekke

“مَكَّة” veya “بَكَّة” şeklinde Kur'ân'da geçen ve gayr-ı munsarif olan bu isme gelince, bazı tefsirlerde bu kelime hakkında birkaç görüş ileri sürülmektedir. Şöyle ki bunlardan bir tanesi, “Bekke” kelimesi ile “Mekke” kelimesinin mürâdif (eşanlamlı) olduğu, Araplar zaman zaman “mîm” harfini “bâ” harfinin yerine kullandıkları için Kur'ân'da ki kullanımında da böyle bir durumun söz konusu olduğudur. Yine bu kelime için Mekke şehrinin ortası, Beyt-i Haram'ın bulunduğu mekân ve Mescid-i Haramın kendisi'dir şeklinde ifadeler yer verilmiştir.⁵²³ Mescid-i Haram'ın da içerisinde bulunduğu beldenin ismi olması yönüyle alem ve bir şehir isim olması hasebiyle de müennes kabul edildiği için gayr-ı munsarif vasfını kazanmıştır.⁵²⁴

“Bekke” kelimesi Kur'ân'da iki yerde ve sadece mecrûr konumuyla yer almaktadır. Bu âyetlerden birisi Âl-i İmrân sûresinin doksan altıncı Âyeti olup şu şekildedir: **إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةٍ مُّبَارَكًا وَهُدًى لِّلْعَالَمِينَ** Aynı isim bu kez de “مَكَّة” şeklinde müteradif haliyle Fetih sûresinin yirmi dördüncü âyetinde yine mecrûr konumuyla şöyle geçmektedir: **وَهُوَ الَّذِي كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ بِبَطْنِ مَكَّةَ مِنْ بَعْدِ أَنْ أَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ وَكَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا**

ثَمُود/ Semûd

Alemiyet ve te'nîs vasıfları dolayısıyla gayr-ı munsarif olup, Kur'ân-ı Kerîm'de birçok yerde geçen başka bir kelime de “ثَمُود” dur. Bu ismin gayr-ı munsarif veya munsarif olduğu hususu ihtilaflıdır. Kisâi dışındaki kıraat âlimlerinin çoğu bu kelimeyi gayr-ı munsarif olarak okumuşlardır. Onlara göre “ثَمُود” kelimesi bir kabileye isim olması hasebiyle alemiyet ve yine kabile isminden almış olduğu müenneslik alameti sayesinde iki illeti kendisinde bulundurduğu için gayr-ı munsarif olmuştur.

⁵²² Tûsî, *et-Tibyân*, 2: 1285; Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 4: 250; Ebu's-su'ûd, *İrşâd'ü aklî's-selîm*, 9: 154.

⁵²³ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 3: 315.

⁵²⁴ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 3: 315.

A'meş ve Yahya b. Vesâb gibi bazı kıraat imamı ise bu kelimenin bir mıntika (yer) ismi olduğunu veya Semûd kabilesinin büyük atasının ismine itibarla munsarif şekliyle okunması gerektiğini savunmuşlardır.⁵²⁵ Ancak râcih olan görüş birinci görüş olup bizim tercihimizde bu yöndedir. Bu kelimenin Kur'ân'da bulunduğu sûre ve âyetleri şu şekilde sıralamak mümkündür: el-A'râf 7/73; Hûd 11/61, 68, 95; İbrâhim 14/9; el-İsrâ 17/59; el-Hacc 22/42; el-Furkan 25/38; eş-Şuarâ 26/141; en-Neml 27/45; el-Ankebût 29/38; es-Sâd 38/13; el-Gâfir 40/31; el-Fussilet 41/13, 17; el-Kâf 50/12; ez-Zâriyât 51/43; en-Necm 53/51; el-Kamer 54/23; el-Hâkka 69/4, 5; el-Bürûc 85/18; el-Fecr 89/9; eş-Şems 91/11.

Şimdi bu ismin ref, nasb ve cer hallerine dair birer örnek verelim.

Ref hali: “كَأَن لَّمْ يَغْنَوْا فِيهَا آلَا بُعْدًا لِمَدِينٍ كَمَا بَعْدَتْ نَمُودُ”

Nasp hali: “وَآتَيْنَا نَمُودَ النَّاقَةَ مُبْصِرَةً فَظَلَمُوا بِهَا وَمَا نُرْسِلُ بِالْآيَاتِ إِلَّا تَخْوِيفًا”

Cer hali: “وَفِي نَمُودَ إِذْ قِيلَ لَهُمْ تَمَتَّعُوا حَتَّىٰ حِينٍ”

جَهَنَّمَ /Cehennem

Bu başlık altında değerlendireceğimiz bir başka isim “جَهَنَّمَ” kelimesidir. Cehennem kelimesinin “*derin kuyu, hayırsız ve uğursuz*” manasına galen Arapça bir kelime olduğunu iddia eden İslam bilginleri olmuşsa da dil bilimciler bu hususta tereddüt etmişlerdir.⁵²⁶ Grekçe'den “geenna”, Latince'de ise “gehenna” olarak kullanılan bu kelimenin aslı büyük ihtimalle İbrânice “gê-Hinnom” (Hinnom vadisi) kökünden gelmektedir.⁵²⁷ Menşei ihtilafı olup, “en-Nâr” kelimesinin mürâdifî olan “Cehennem” kelimesi azap yudunun ismi olması ve kendisinde var olan müenneslik vasfı ile gayr-ı munsarif kelimeler arasında yer almaktadır.⁵²⁸ Cehennem kelimesinin Kur'ân'da geçtiği âyetleri şu şekilde sıralamamız mümkündür. El-Bakara 2/206; en-Nisâ 3/93, 97, 115, 121, 140, 169; el-A'râf 7/18, 41, 179; el-Enfâl 8/16, 36, 37; et-Tevbe 9/35, 49, 63, 68, 73, 81, 95, 109; Hûd 11/19; er-Ra'd 13/18; İbrâhim 14/16, 29; el-Hicr 15/43 en-Nahl 16/29; el-İsrâ 17/8, 18, 39, 63, 97, 100, 102, 106; Meryem 19/68, 86; Tâhâ 20/74; el-Enbiyâ 21/29, 98; el-Mü'minûn 23, 103; el-Furkan 25/34,

⁵²⁵ Neseî, *Medârikü't-tenzil*, 2: 72; Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 6: 346,351; Dervîş, *I'râbu'l-Kur'an ve beyânüh*, 3: 388.

⁵²⁶ Bkz. *Lisânü'l-Arab*, “Cehennem” mad.

⁵²⁷ Ömer Faruk Harman, “Cehennem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, 7: 225-226.

⁵²⁸ Beydâvî, *Tefsîru'l-Beydâvî* 1: 133.

65; el-Ankebût 29/54, 68; es-Secde 33/13; el-Fâtır 35/36; Yâsîn 36/63; es-Sâd 38/56, 85; ez-Zümer 39/32, 60, 71, 72; el-Gâfır 40/49, 60, 76; ez-Zuhrûf 43/74; el-Câsiye 45/10; el-Fetih 48/6; el-Kâf 50/24, 30; et-Tûr 52/13; er-Rahmân 55/43; el-Mücâdele 58/8; et-Tahrîm 66/9; el-Mülk 67/6; el-Cinn 72/23, 15; en-Nebe 78/21; el-Bürûc 85/10; el-Beyyine 98/6.

Cehennem isminin ref haline dair Kur'ân'da örnek olmaması hasebiyle sadece nasb ve cer hallerine birer örnek verelim.

Nasp hali: “وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمَوْعِدُهُمْ أَجْمَعِينَ”

Cer hali: “فَمِنْهُمْ مَنْ آمَنَ بِهِ وَمِنْهُمْ مَنْ صَدَّ عَنْهُ وَكَفَىٰ بِجَهَنَّمَ سَعِيرًا”

سَبَا/Sebe

Adını devletin kurucusu olarak bilinen Sebe b. Yeşcûb b. Ya'rûb b. Kâhtân'dan aldığı ifade edilen bu kişinin adının Abdü'ş-şems olduğu, savaşlarda esir ele geçiren ilk Arap hükümdarı olması ve Yemen'e fazla sayıda esir getirmesi nedeniyle kendisine “Sebe” lakabının verildiği söylenmektedir. Bâbil, Horasan ve Mısırda büyük fetihler gerçekleştirdiği, esir ve ganimetleri bu memleketlerden getirdiğine dair rivâyetler de vardır. Kur'ân'da ve Sebe yazıtlarında Sebe bir toplum ismi olarak da geçmektedir.⁵²⁹ Bu isim, Bezzî, Ebû Amr, İbn Muhaysin ve Yezîdî'nin kıraatine göre, gayr-ı munsarif olduğu için, sonundaki hemze tenvînsiz şekilde okunarak, tilavet edilmiştir. Neml Suresi'nin yirmi ikinci âyetinde, bu kıraat tercihlerine göre, Sebe halkına işaret etmesi nedeniyle alem ve onların yaşadıkları şehre isim olması yönüyle te'nîs olmasından dolayı gayr-ı munsarif olan “سَبَا” kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de en-Neml 27/22; es-Sebe 34/15. âyetlerde geçmektedir. Bu kıraat uygulamasını tercih edenlerin dışındakilere göre ise, “سَبَا” ismi gayr-ı munsarif özelliği taşımadığı için sonuna tenvîn kabul edebilen bir kelime olarak kabul edilmektedir.⁵³⁰

Sebe ismi daha önce de ifade ettiğimiz gibi Kur'ân'da sadece iki yerde geçmekte olup her ikisi de mecrûr konumuyla karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan birisi Sebe sûresinin on beşinci âyeti olup âyet şu şekildedir: لَقَدْ كَانَ لِسَبَا فِي مَسْكِنِهِمْ آيَةٌ جِئْتَانِ عَنْ يَمِينٍ وَشِمَالٍ كُلُوا مِن رِّزْقِ رَبِّكُمْ وَاشْكُرُوا لَهُ

⁵²⁹ İsmail Yiğit, “Sebe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, 36: 241-243.

⁵³⁰ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 7: 66.

سَقَر /Sekar

Alemiyet ve te'nîs illetleri nedeniyle gayr-ı munsarif olan isimlerden “سَقَر” kelimesine gelince bu kelime ateşin içindeki alev manasına gelen “السَّقَر” kökünden müştaktır. Cehennem için alem olan bu kelime kendisinde bulunan müenneslik illetinden dolayı gayr-ı munsarif kelimeler arasında yerini almıştır. Çünkü “Sekar” isminin müsemmâsı “en-Nâr” (ateş) dır. Ateş kelimesinin müennes olması aynı zamanda bu kelimenin de müennes olmasını gerekli kılmaktadır.⁵³¹ Dolayısıyla her iki illeti de (alemiyet ve te'nîs) kendisinde barındıran bu isim Kur'ân'da şu âyetlerde geçmektedir: el-Kamer 54/48; el-Müddessir 74/26, 27, 42.

Sekar kelimesi de Kur'ân'da az bulunan isimlerden bir tanesidir. Bu isim sadece mensup ve mecrûr konumuyla karşımıza çıkmaktadır. Şimdi bu ismin nasb ve cer hallerine birer örnek verelim.

Nasp hali: “سَأْصَلِّيهِ سَقَرٌ”

Cer hali: “مَا سَأَلَكُمْ فِي سَقَرٍ”

طَوَى/Tuvâ

Bu kelime, Gayr-ı munsarif olup olmadığı tartışmalı bir kelimedir. Gayr-ı munsarif olmadığını kabul edenlere göre kelime, her ne kadar Musa'nın Allah Teâlâ ile konuştuğu mekâna işaret etmesi yönüyle alem olsa da müzekker yapısı dolayısıyla gayr-ı munsarif olmaya müsait değildir. Bu nedenle, bu görüşü benimseyenler, “طَوَى” kelimesinin geçtiği yerlerde bu kelimeyi tenvîn ile okumuşlardır.⁵³² “طَوَى” kelimesinin gayr-ı munsarif olduğunu savunanlara göre ise kelime, Hz. Musa'nın, Rabbi ile mükâleme yaptığı yer olarak alem ve bir yerin adı olması yönüyle müennes olması şeklinde gayr-ı munsarif olarak kabul görmüştür. Nafi, İbn Kesir ve Ebu Amr, bu kabulleri dolayısıyla kelimenin sonunu tenvînsiz şekilde okumuşlardır.⁵³³ Kur'ân-ı Kerîm'de bu kelime Tâhâ 20/12 ve en-Nâzi'ât 79/16 âyetlerde geçmektedir:

Tuvâ kelimesi Kur'ân'da iki yerde geçmekte olup her ikisi de mecrûr konumuyla karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan birisi Tâhâ suresinin on ikinci âyetidir. Âyetin metni şöyledir: **إِنِّي أَنَا رَبُّكَ فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طَوَى**.

⁵³¹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 27: 216.

⁵³² Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 10: 17.

⁵³³ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 6: 231.

لظى/Lezâ

Me'âric Suresin'de geçen “لَظَى” kelimesi, şiddetli ve alevli şekilde yanmak anlamında olduğu için Cehennem isimlerinden birisi için alem olduğu⁵³⁴ ve “اللظى” kelimesinden menkul olduğu şeklindeki ifadelerle yer verilmiştir.⁵³⁵ Dilbilimcilere göre ise, “لَظَى” kelimesi, Cehennem katmanlarından ikincisi olarak bilinmesi ile alem, ortası harekeli sülasi bir isim olması hasebiyle de te'nîs özelliği kazanıp gayr-ı munsarif olmuş bir kelimedir.⁵³⁶

Bu kelimenin Kur'ân'da merfû konumuyla yer aldığı tek yer Me'âric Sûresinin on beşinci âyetidir. Âyet şöyledir: كَلَّا إِنَّهَا لَظَى

أَيْكَة veya لَيْكَة/Eyke veya Leyke

“أَيْكَة” veya “لَيْكَة” ismi, Kur'ân-ı Kerîm'de'de alemiyet ve te'nîs illetleri nedeniyle gayr-ı munsarif olarak yer alan kelimelerdendir. Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Selâm ve takipçisi Zeccâc, bu kelimenin Hz. Şuayb'ın gönderildiği kavmin ismi olması yönüyle alem ve “فَعْلَة” vezninde olması dolayısıyla te'nîs olduğunu söylemişlerdir. Onlara göre bu kelime, elif-lâm ile marife olmamıştır. Bu kelime Eyke veya Leyke halkının yaşadığı yerin ismi olması dolayısıyla da te'nîs olma özelliği kazanarak gayr-ı munsarif olmuştur.⁵³⁷ Bu özellikleriyle “أَيْكَة” veya “لَيْكَة” kelimesi eş-Şuarâ 26/176 ve es-Sâd 38/13. âyetlerde karşımıza çıkmaktadır. Bu kelimeyi gayr-ı munsarif kabul edenler, kelimenin sonunu fethalı olarak okumuşlar, gayr-ı munsarif olmasının kelimenin kesra almasına engel olduğunu dile getirmişlerdir. İbn Kesîr ve İbn Âmir, bu görüşü paylaşanlar arasında yer alan iki isimdir.⁵³⁸ Ancak bu kelime burada eliflâmlı olduğundan kesre alabilmektedir.

Eyke ya da Leyke ismi Kur'ân'da sadece mecrûr konumunda olmak üzere iki yerde karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan birisi Şu'arâ sûresi yüz yetmiş altıncı âyet olup âyetin metni şu şekildedir: كَذَّبَ أَصْحَابُ الْأَيْكَةِ الْمُرْسَلِينَ

⁵³⁴ Derviş, *I'râbü'l-Kur'an ve beyânüh*, 10: 211.

⁵³⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4: 610.

⁵³⁶ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, 8: 330; Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 10: 458.

⁵³⁷ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbüh*, 4: 98.

⁵³⁸ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 8: 544. Bu kelime, Hicr Suresi'nin yetmiş sekizinci ve Kâf Suresi'nin on dördüncü âyetlerinde de aynı şekilde yer almaktadır.

مصر/Mısır

Kur'ân'da, alem ve te'nîs özellikleri nedeniyle gayr-ı munsarif olan bir başka isim de “مِصْرَ” kelimesidir. İlk başlardan Bizans dönemine kadar çivi yazılı tabletlerde Misri, Musri, Musur ve İbrânice yazılı belgelerde Misrayin şeklinde geçen Mısır isminin Ptoto- Semitik mâsör/sur, kale kelimesinden itibaren bu gün batı dillerinde kullanılan Egypt'in de başşehir Memfis'in eski Mısır dilindeki ilk ismi olan Hakuptah (Hikuptah) dan geldiği zannedilmektedir. Mısırlılar ise ülkelerindeki verimli arazilere dikkat çekerek Kemet/kara toprak, Tawi/iki ülke/aşağı ve yukarı Mısır ve To-meri (manası bilinmiyor) diye adlandırıyorlardı.⁵³⁹ Bu kelime bir ülkanin özel adı olmakla alemiyet ve Mısır halkının yaşadığı bir bölgenin ismi olmasıyla da te'nîs vasfını elde ederek gayr-ı munsarif kelimelerden sayılmıştır. Kelimenin Kur'ân'da yer aldığı sûre ve âyetler şöyledir: Yûnus 10/87; Yusuf 12/21, 99; ez-Zuhrûf 43/51.

“مِصْرَ” kelimesi, gayr-ı munsarif kabul edilip edilmemesi yönüyle tartışmalı olarak Bakara Suresi'nin altmış birinci (Bakara 2/61) âyetinde de geçmektedir. Mezkûr âyetteki haliyle kelimeyi munsarif kabul edenler, “مِصْرًا” şeklinde tenvîn ile âyette mefulün fih olarak okumuşlardır. Gayr-ı munsarif olarak kabul edenler ise burada “مِصْرَ” kelimesinde bulunan tenvîni çeşitli yorumlarla kelimenin aslından saymamışlar ve bu şekilde okumayı uygun görmüşlerdir.⁵⁴⁰ Kur'ân'da Mısır kelimesinin ref haline dair örnek bulunmamakta olup bu ismin nasb ve cer hallerine birer örnek vereceğiz.

Nasp hali: “اهْبِطُوا مِصْرًا فَإِنَّ لَكُمْ مَا سَأَلْتُمْ...”

Cer hali: “وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ وَأَخِيهِ أَنْ تَبَوَّأَ لِقَوْمِكَ بِمِصْرَ بَيْوتًا...”

مناة /Menât

“مَنَاةٌ” kelimesi de alemiyet ve te'nîs özellikleriyle Kur'ân-ı Kerîm'de gayr-ı munsarif olarak kabul edilen kelimelerden biridir. Kelimeyi gayr-ı munsarif olarak kabul edenler, kelimedeki hemze olmaksızın “مَنْتٌ” şeklinde okumuşlar, yine “فَعْلَةٌ” vezninde olması hasebiyle müennes kabul ederek kelimenin gayr-ı munsarif olduğunu dile getirmişlerdir. Bir başka grup da bu kelimeyi “مَنَاةٌ” şeklinde telaffuz ederek

⁵³⁹ Suna Doğaner, “Mısır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004, 29: 553-555.

⁵⁴⁰ Câhiz, *el-Beyân*, 1: 87; Tûsî, *et-Tibyân*, 1: 39.

“مَفَالَةٌ” vezninde olması ve sonundaki müenneslik tâ’sı sebebiyle gayr-ı munsarif olarak kabul etmiştir.⁵⁴¹

“مَنَاةٌ” kelimesi, mensup konumuyla Kur’ân’da Necm Suresi’nin yirminci âyetinde olmak üzere sadece bir yerde geçmektedir. Âyet şöyledir: وَمَنَاةَ النَّالِيَةِ الْأُخْرَى

يَثْرِبُ/Yesrib

Kur’ân’da alemiyet ve te’nîs özellikleri sebebiyle gayr-ı munsarif kabul edilen bir diğer kelime “يَثْرِبُ” dir. Bu kelimeyi bazı dilbilimciler alem ve fiil vezni dolayısıyla gayr-ı munsarif olarak kabul etseler de bu başlık altında kelimeye dair bilgi vermenin yerinde olacağı kanaatindeyiz. Birtakım dilbilimcilere göre bu kelime, Hz. Peygamber’in hicretinden sonra Medine olarak değiştirilen yerleşim yerine ad olduğu için alem, orada bulunan halkın yaşadığı bir bölge olmasından dolayı da müenneslik alameti taşıması sebebiyle gayr-ı munsarif olan kelimelerdendir.

Bu kelime mecrûr konumuyla Kur’ân’da sadece Ahzab Suresi’nin on üçüncü âyetinde şu şekilde karşımıza çıkmaktadır: وَإِذْ قَالَتْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ يَا أَهْلَ يَثْرِبَ لَا مُقَامَ لَكُمْ فَارْجِعُوا

2.1.3. Alemiyet ve Fiil Vezni İletleri Sebebiyle Gayr-ı Munsarif Olan İsimler

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Kur’ân-ı Kerîm’de alemiyet ve fiil vezni özelliklerine sahip olmaları nedeniyle gayr-ı munsarif olarak yer alan üç kelime bulunmaktadır. Bu kelimeler “أَحْمَدُ”, “يَعُوقُ” ve “يَعُوثُ” isimleridir.

أَحْمَدُ/Ahmed

“أَحْمَدُ” ismi Kur’ân-ı Kerîm’de’ alemiyet ve fiil vezninden dolayı gayr-ı munsarif olarak Saf Suresi’nin altıncı âyetinde olmak üzere tek yerde geçmektedir. أَحْمَدُ ismi, Hz. Peygamberin adı olması itibariyle alem ve أَفْعَلُ vezninde olmak üzere fiil vezninde bir kelime olması nedeniyle gayr-ı munsarif kabul edilmiştir.⁵⁴² Âyet içerisinde bu kelimeyi, “اسْمُهُ” kelimesinin haberi ve mahzûf bir kelimenin (قَوْلُنَا) haberi olarak zamme ile merfu olmuş bir isim olarak kabul edenler de olmuştur.⁵⁴³

⁵⁴¹ Tûsî, *et-Tibyân*, 2: 1188; Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü’l-masûn*, 10: 93.

⁵⁴² Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, 8: 262; Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü’l-masûn*, 10: 315.

⁵⁴³ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3: 269.

Ahmed kelimesinin merfû konumuyla Kur’ân’da geçtiği tek yer Saf sûresinin altıncı âyeti olup âyetin metni şu şekildedir: *إِنِّي رَسُولٌ مِّنْ رَبِّكَ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرَةِ وَمُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِي مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ فَلَمَّا جَاءَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ قَالُوا هَذَا سِحْرٌ مُّبِينٌ*

يعوق ve يعوث/Yeğûs ve Yeûk

Alemiyet ve fiil vezni dolayısıyla Kur’ân-ı Kerîm’de gayr-ı munsarif olarak yer alan iki isim daha vardır ki onlarda “يعوث” ve “يعوق” kelimeleridir. Bu kelimeler, Nuh Sûresi’nin otuz üçüncü âyetinde olmak üzere sadece bir yerde geçmektedir. Bu âyette geçen “يعوث” ve “يعوق” kelimelerinin, Hz. Nuh’un kavminin taptmış oldukları “سُوَاعٌ” ve “تَسْرٌ” adlı putlarla birlikte tapındıkları putların adları olmaları hasebiyle alemiyet vasfı kazanmış iki isim olduğu görüşü ağırlık kazanmıştır.⁵⁴⁴ Bu isimlerin, alemiyet ve ucme (Beydavi, bu görüştedir),⁵⁴⁵ ve alemiyet ve fiil vezni (Zemahşeri ve Ebu Hayyan bu görüştedir)⁵⁴⁶ yönleriyle gayr-ı munsarif olduğu yönünde farklı kanaatler söz konusu olsa da ikinci olarak dile getirdiğimiz görüş dilciler arasında yaygın olarak kabul gören bir görüş niteliğindedir. Ebû Hayyân, “*Bu kelimeleri, genel tercih olarak, alem ve fiil vezni özellikleri dolayısıyla tenvînsiz bir şekilde okunmuştur.*”⁵⁴⁷ ifadeleriyle bu hususa işaret etmiştir.

Yukarıda zikrettiğimiz bu iki kelimenin mensup konumuyla Kur’ân’da yer aldığı tek âyet Nuh Suresi’nin yirmi üçüncü âyeti olup âyetin metni şu şekildedir:

Nasb hali: *وَقَالُوا لَا تَنْزِلَ إِلَيْكُم مِّنْ سَمَاءٍ أَدْنَىٰ مِنَّا وَلَا تَسْرٌ وَلَا يَعِوثُ وَلَا يَعِوقُ وَنَسْرًا*

2.1.4. Alemiyet ve Elif-Nûn Ziyadesi Sebebiyle Gayr-ı Munsarif Olan İsimler

رمضان/Ramazân

Bu başlık altında zikredeceğimiz isim, alemiyet ve elif-nûn ziyâdesi sebebiyle gayr-ı munsarif olan ve Kur’ân’da bir yerde bulunan “رَمَضَانَ/Ramazân” kelimesidir. Bu isim, Bakara Sûresi’nin yüz seksen beşinci âyetindedir. Görüldüğü gibi bu âyette geçen رَمَضَانَ kelimesi, oruç ayı olarak bilinen ve yılın aylarından birisi olan bir ayın

⁵⁴⁴ Mu’cemu’l-elfâz ve’l-a’lâmi’l-Kur’âniyye, 258, 524, 594.

⁵⁴⁵ Beydâvî, *Tefsiru’l-Beydâvî*, 8: 253.

⁵⁴⁶ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, 8: 337; Semîn el-Halebî, *ed-Dürri’l-masûn*, 10: 447.

⁵⁴⁷ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, 8: 337.

özel adı olarak kullanılmaktadır. Zâid elif-nûn ile birlikte iki illet bulunmuş ve bu sebeple kelime gayr-ı munsarif olarak değerlendirilmiştir.⁵⁴⁸

Ramazan isminin Kur'ân'da mecrûr şekliyle yer aldığı tek âyeti şu şekilde gösterebiliriz: شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَىٰ وَالْفُرْقَانِ

2.2. Sıfatlar

Bu kısımda ilk olarak, fiil vezni ve sıfat illetleri nedeniyle gayr-ı munsarif olan ve Kur'ân'da yer alan isimlere değineceğiz. Daha sonra sıfat özelliğini temel alarak sonu zâid elif nûn ile biten, udûl özelliğinde olan isimlere ve bu nedenlerle gayr-ı munsarif olarak Kur'ân'da geçen kelimelere yer vereceğiz.

2.2.1. Sıfat ve Fiil Veznindeki İsimler

Bu başlık altında kendisinde yukarıda zikri geçen iki illet bulunan ve Kur'ân'da yer alan elli altı isme yer vereceğiz. Bu isimlerin sıralamasına أَشَدُّ kelimesiyle başlamak istiyoruz.

أَشَدُّ : Aslı أَشَدُّ şeklinde olup, أَفْعَلُ vezninde olan bu kelime, gerekli i'lâl kâidelerinden sonra bu hali almıştır. Daha şiddetli anlamına gelen bu kelime bu anlamıyla vasfîyet özelliği kazanırken fiil vezninde olması nedeniyle de kendisinde var olan bu iki illet nedeniyle gayr-ı munsarif bir kelimedir. Kelimenin Kur'ân'da geçtiği sûre ve âyetler şu şekildedir: el-Bakara 2/74, 85, 165, 191, 200; en-Nisâ 4/ 66, 77, 84; el-Mâide 5/82; et-Tevbe 9/69, 81, 97; Meryem 19/69; Tâhâ 20/71, 127; el-Kasas 28/78; er-Rûm 30/9; el-Fâtır 35/44; es-Sâffât 37/11; el-Mü'min 40/21, 46, 82; el-Fussilet 41/15; ez-Zuhrûf 43/8; Muhammed 47/13; el-Kâf 50/36; el-Haşr 59/13; el-Müzzemmil 73/6; en-Nâzi'ât 79/27.

أَحْرَصُ : Vezni أَفْعَلُ olan ve “الجرص” kelimesinden türemiş olan bu kelime, müfred haliyle Kur'ân'da sadece el-Bakara 2/96. âyette geçmektedir.

أَحْسَنُ : أَفْعَلُ kalıbında olan ve “الحسن” sözcüğünden türeyen bu kelime, müfred bir kelime olup Kur'ân'da şu sûrelerde yer almaktadır: el-Bakara 2/138; en-Nisâ 4/59, 86, 125; el-Mâide 5/50; el-En'âm 6/152, 154; et-Tevbe 9/121; Hûd 11/7; Yûsuf 12/3,

⁵⁴⁸ Beydâvî, *Tefsîru'l-Beydâvî*, 1: 349; Neseî, *Medârikü't-tenzil*, 159.

23,100; en-Nahl 16/96, 97, 125; el-İsrâ 17/34, 35, 53; el-Kehf 18/7, 30; Meryem 19/73, 74; el-Mü'minûn 23/14, 96; en-Nûr 24/38; el-Furkan 25/24, 33; el-Kasas 28/77; el-Ankebût 29/7, 46; es-Secde 32/7; es-Sâffât 37/125; ez-Zümer 39/23, 35, 55; el-Fussilet 41/33, 34; el-Ahkâf 46/16; et-Talâk 65/11; el-Mülk 67/2; et-Tîn 95/4.

أَفْعَلٌ : **أَلَدُّ** şeklinde olup gerekli i'lâl kuralları işlendikten sonra şimdiki şeklini alan bu müfred kelime el-Bakara 2/204. âyette geçmektedir.

أَفْعَلٌ : **أَكْبَرُ** kalıbında olan bu kelimenin müfred olarak Kur'ân'da yer aldığı sûre ve âyetler şu şekildedir: el-Bakara 2/217, 219; Âl-i İmrân 3/118; en-Nisâ 4/153; el-En'âm 6/19, 78; et-Tevbe 9/3, 72; Yûnus 10/61; en-Nahl 16/41; el-İsrâ 17/21; el-Enbiyâ 21/103; el-Ankebût 29/45; es-Secde 32/21; es-Sebe 34/3; ez-Zümer 39/26; el-Mü'min 40/10, 57; ez-Zuhrûf 43/48, el-Kalem 68/33; el-Gâşiye 88/24.

أَفْعَلٌ : **أَزْكَى** vezninde müfred bir isim olan bu kelime, Kur'ân'da şu sûrelerde karşımıza çıkmaktadır: el-Bakara 2/232; el-Kehf 18/19; en-Nûr 24/28,30.

أَفْعَلٌ : **أَقْرَبُ** vezninde olan bu kelimenin müfred haliyle Kur'ân'da bulunduğu sûre ve âyetler şunlardır: el-Bakara 2/237; Âl-i İmrân 3/167; en-Nisâ 4/11; el-Mâide 5/8, 82; en-Nahl 16/77; el-İsrâ 17/57; el-Kehf 18/24, 81; el-Hacc 22/13; el-Kâf 50/16; el-Vâkıa 56/85.

أَفْعَلٌ : **أَحَقُّ** : İdgam edilmeden önceki hali **أَحَقُّ** şeklinde olan bu kelime, kendisinde gerçekleşen birtakım i'lâl kuralından sonra bu şekli alan **أَفْعَلٌ** kalıbında bir kelimedir. Müfred olan bu kelimenin Kur'ân'da bulunduğu yerler şöyledir: el-Bakara 2/228, 247; el-Mâide 5/107; el-En'âm 6/81; et-Tevbe 9/13, 62, 108; Yûnus 10/35, 53; el-Ahzâb 33/37; el-Fetih 48/26.

أَفْعَلٌ : **أَقْسَطُ** : Bu kelime **أَفْعَلٌ** vezninde olup Kur'ân'da el-Bakara 2/282; ve el-Ahzâb 33/5. âyetlerde karşımıza çıkmaktadır.

أَفْعَلٌ : **أَقْوَمُ** : Bu kelime **أَفْعَلٌ** kalıbında ve müfred olarak Kur'ân'da şu sûrelerde geçmektedir: el-Bakara 2/282; en-Nisâ 4/46; el-İsrâ 17/9; el-Müzzemmil 73/6.

أَفْعَلٌ : **أَدْنَى** vezninde olan ve müfred halinde bulunan bu kelimenin Kur'ân'da bulunduğu sûre ve âyetler şöyledir: el-Bakara 2/61, 282; en-Nisâ 4/3; el-Mâide 5/108, el-Â'râf 7/169; er-Rûm 30/ 3; es-Secde 32/21; el-Ahzâb 33/51, 59; en-Necm 53/9; el-Mücâdele 58/7; el-Müzzemmil 73/20.

أَعْلَمُ : أفعُلُ vezninde olan bu kelime müfred haliyle Kur'ân'da şu sûrelerde karşımıza çıkmaktadır: el-Bakara 2/30, 33, 140, 259, 260; Âl-i İmrân 3/36, 167; en-Nisâ 4/25, 45; el-Mâide 5/61,116; el-En'âm 6/50, 53, 58, 117, 119, 124; el-A'râf 7/62, 188; Yûnus 10/40; Hûd 11/31; Yûsuf 12/77, 86, 96; en-Nahl 16/101,125; el-İsrâ 17/25, 47, 54, 55, 84; el-Kehf 18/19, 21, 22, 26; Meryem 19/70; Tâhâ 20/104; el-Hacc 22/68; el-Mü'minûn 23/96; eş-Şuarâ 26/188; el-Kasas 28/37, 56, 64, 85; el-Ankebût 29/10,32; ez-Zümer 39/70; el-Ahkâf 46/8; el-Kâf 50/45; en-Necm 53/30, 32; el-Mümtehine 60/1, 10; el-Kalem 68/7; en-Nâzi'ât 79/24; el-İnşikâk 84/23.

أَهْدَى : أفعُلُ kalıbında olan bu kelimenin, müfred müzekker bir isim olarak Kur'ân'da geçtiği yerler şu şekildedir: en-Nisâ 4/51; el-En'âm 6/154; el-İsrâ 17/84; el-Kasas 28/49; el-Fâtır 35/42; ez-Zuhrûf 43/24; el-Mülk 67/22.

أَصْدَقُ : أفعُلُ vezninde müfred müzekker bir isim olan bu kelime Kur'ân'da sadece en-Nisâ 4/87, ve 122. âyetlerde yer almaktadır.

أَوْلَى : Bu kelime أفعُلُ veznindedir. Müfred müzekker olan bu kelimenin Kur'ân'da geçtiği sûre ve âyetler aşağıdaki gibidir: Âl-i İmrân 3/68; en-Nisâ 4/135; el-Enfâl 8/75; Meryem 19/70; el-Ahzâb 33/6; Muhammed 47/20; el-Kiyâme 75/34, 35.

أَخْرَ : أفعُلُ kalıbında olan bu kelime, müfred ve müzekker olarak Kur'ân'da şu sûre ve âyetlerde bulunmaktadır: el-Mâide 5/27; et-Tevbe 9/102; el-Hicr 15/96; el-İsrâ 17/22, 39; el-Mü'minûn 23/14, 117; el-Fukan 25/68; eş-Şuarâ 26/213; el-Kasas 28/88; es-Sâd 38/58; el-Kâf 50/26; ez-Zâriyât 51/51.

أَكْثَرُ : أفعُلُ vezninde olan bu kelime, müfred ve müzekker konumuyla Kur'ân'da şu sûrelerde karşımıza çıkmaktadır: el-Bakara 2/243; en-Nisâ 4/12; el-Mâide 5/59; el-En'âm 6/116; el-Â'râf 7/102, 187; el-Enfâl 8/34; et-Tevbe 9/69; Yûnus 10/40, 55, 60; Hûd 11/17; Yûsuf 12/21, 38, 40, 68, 103, 106; er-Ra'd 13/1; en-Nahl 16/38, 75, 83, 101; el-İsrâ 17/6, 89; el-Kehf 18/34, 54; el-Enbiyâ 21/24; el-Mü'minûn 23/70; el-Furkân 25/44, 50; eş-Şuarâ 26/103, 139, 158, 174, 190, 223; en-Neml 27/61, 73, 76; el-Kasas 28/13, 57, 78; el-Ankebût 29/63; er-Rûm 30/6, 9, 30, 42; Lokman 31/25; es-Sebe 34/28, 35, 36, 41; Yâsin 36/7; es-Sâffât 37/71; ez-Zümer 39/29, 49; el-Mü'min 40/57, 59, 61, 82; el-Fussilet 41/4; ez-Zuhrûf 43/78; ed-Duhân 44/39; el-Câsiye 45/26; el-Hucurât 49/4; et-Tûr 52/37; el-Mücâdele 58/7.

أَوْسَطٌ : أَفْعَلُ kalıbında olan bu lafız müfred ve müzekker bir kelime olup Kur'ân'da yer aldığı sûre ve âyetler şu şekildedir: el-Mâide 5/89; el-Kalem 68/28.

أَعْمَى : Aslı أَعْمَى iken gerekli görülen i'lâl kuralından sonra şimdiki halini alan bu kelime müfred ve müzekker olarak Kur'ân'da şu sûre ve âyetlerde bulunmaktadır: el-En'âm 6/50; er-Ra'd 13/16, 19; el-İsrâ 17/72; Tâhâ 20/124, 125; en-Nûr 24/61; el-Fâtır 35/19; Hûd, 24; el-Gâfir 40/58; el-Fetih 48/17; Muhammed 47/23; 'Abese 80/2.

أَسْرَعُ : أَفْعَلُ vezninde olan bu kelimenin, müfred ve müzekker haliyle Kur'ân'da geçtiği sûre ve âyetler aşağıdaki gibidir: el-En'âm 6/62; Yûnus 10/21.

أَظْلَمُ : Bu kelime أَفْعَلُ kalıbında olup müfred müzekker olarak Kur'ân'da şu sûrelerde karşımıza çıkmaktadır: el-Bakara 2/20, 114, 140; el-En'âm 6/21, 93, 144, 157; el-A'râf 7/37; Yûnus 11/717; Hûd 11/18; el-Kehf 18/15, 57; el-Ankebût 29/68; es-Secde 32/22; ez-Zümer 39/32; en-Necm 53/52; es-Saf 61/7.

أَسْفَلُ : أَفْعَلُ vezninde olan bu kelimenin müfred ve müzekker olarak Kur'ân'da yer aldığı sûre ve âyetler şu şekildedir: en-Nisâ 4/145; el-Enfâl 8/42; el-Ahzâb 33/10; et-Tîn 95/5.

أَعْظَمُ : Bu kelime أَفْعَلُ kalıbında olup müfred ve müzekker şekliyle Kur'ân'da geçtiği sûre ve âyetler şöyledir: et-Tevbe 9/20; el-Hadîd 57/10; el-Müzzemmil 73/20.

أَجْدَرُ : أَفْعَلُ vezninde olan bu kelime müfred müzekker haliyle Kur'ân'da sadece Tevbe Suresi'nin 97. âyetinde karşımıza çıkmaktadır.

أَوْفَى : Bu kelime أَفْعَلُ kalıbında olup müfred ve müzekker haliyle Kur'ân'da karşımıza çıktığı sûre ve âyetler şunlardır: et-Tevbe 9/111; en-Necm 53/41.

أَصْنَعُ : Bu kelime أَفْعَلُ vezninde olup müfred müzekker şekliyle Kur'ân'da Yûnus 11/61 ve es-Sebe 34/3. âyetlerde bulunmaktadır.

أَصَمَّ : أَفْعَلُ kökünden müştak olup أَفْعَلُ kalıbında olan bu kelime Kur'ân'da bir yerde omak üzere sadece Hûd sûresi 24. âyette karşımıza çıkmaktadır.

أَحْكَمُ : Bu kelime أَفْعَلُ vezninde olup müfred ve müzekker haliyle Kur'ân-ı Kerîm'de Hûd 11/45 ve et-Tîn 95/8. âyetlerde geçmektedir.

أَطَهَّرَ : أَفْعَلُ : vezninde olan bu kelimenin müfred müzekker şekliyle Kur'ân'da yer aldığı sûreler şu şekildedir: el-Bakara 2/232; Hûd 11/78; el-Ahzâb 33/53; el-Mücâdele 58/12.

أَحَبَّ : Aslı أَحَبُّ şeklinde olup gerekli i'lâl kuralları uygulandıktan sonra bu hali alan ve أَفْعَلُ kalıbında olan bu kelimenin Kur'ân'da bulunduğu sûreler şöyledir: et-Tevbe 9/24; Yûsuf 12/8,33.

أَرْحَمَ : أَفْعَلُ : vezninde olan bu kelime müfred ve müzekker şekliyle Kur'ân'da şu sûre ve âyetlerde karşımıza çıkmaktadır: el-A'râf 7/151; Yûsuf 12/64,92; el-Enbiyâ 21/83.

أَشَقُّ : İdgam olunmadan önceki hali أَشَقُّ şeklinde olup gerekli i'lâl kaideleri işlendikten sonra şimdiki halini alan bu kelime müfred müzekker olarak Kur'ân'da sadece bir yerde olmak üzere er-Ra'd 13/34. âyette yer almaktadır.

أَخْرَى : أَفْعَلُ kalıbında olan bu kelimenin müfred müzekker olarak Kur'ân'da bulunduğu tek yer Fussilet Suresi'nin 16. âyetidir.

أَعْلَى : أَفْعَلُ : vezninde olan bu kelimenin müfred ve müzekker şekliyle Kur'ân'da yer aldığı sûre ve âyetler aşağıdaki gibidir: en-Nahl 16/60; Tâhâ 20/68; er-Rûm 30/27; es-Sâffât 37/8; es-Sâd 38/69; en-Necm 53/7; en-Nâzi'ât 79/24; el-İnşikâk 84/23; el-A'lâ 87/1; el-Leyl 92/20.

أَرْدَلُ : أَفْعَلُ kalıbında olan bu kelime müfred ve müzekker olarak Kur'ân'da en-Nahl 16/70 ve el-Hacc 22/5. âyetlerde geçmektedir.

أَبْجَمَ : أَفْعَلُ : vezninde olan bu kelime müfred ve müzekker haliyle Kur'ân'da sadece Nahl sûresi 76. âyette karşımıza çıkmaktadır.

أَفْصَى : Bu kelime أَفْعَلُ vezninde olup müfred ve müzekker şekliyle Kur'ân'da bulunduğu yerler şöyledir: el-İsrâ 17/1; el-Kasas 28/20; Yâsîn 36/20.

أَقْلَّ : Aslı أَقْلَلُ iken idgam edildikten sonra bu şekli alan ve أَفْعَلُ kalıbında olan bu kelime müfred müzekker olduğu halde Kur'ân'da sadece Kehf sûresi 39. âyette karşımıza çıkmaktadır.

أَيَّمَنَ : أَفْعَلُ : vezninde olan bu kelime müfred ve müzekker şekliyle Kur'ân'da şu sûrelerde yer alır: Meryem 19/52; Tâhâ 20/80; el-Kasas 28/30.

أَصْفَعُ : أَفْعَلُ kalıbında olan bu kelime müfred ve müzekker haliyle Kur'ân'da Meryem sûresi 75 ve Cinn sûresi 24. âyetlerde geçmektedir.

أَخْفَى : aslı أَحْفَى iken gerekli görülen i'lâl kuralından dolayı bu şekli alan ve أَفْعَلُ kalıbında olan bu kelime müfred müzekker haliyle Kur'ân'da sadece Tâhâ sûresi 7. âyette karşımıza çıkmaktadır.

أَبْقَى : أَفْعَلُ vezninde olan bu kelimenin müfred ve müzekker şekliyle Kur'ân'da bulunduğu yerler şu şekildedir: Tâhâ 20/71, 73, 127, 131; el-Kasas 28/60; eş-Şûrâ 42/36; en-Necm 53/51; el-A'lâ 87/17.

أَعْرَجَ : أَفْعَلُ kalıbında olan bu kelimenin müfred ve müzekker olduğu halde Kur'ân'da yer aldığı sûre ve âyetler aşağıdaki gibidir: en-Nûr 24/61; el-Fetih 48/17.

أَضَلَّ : أَفْعَلُ vezninde olan bu kelime müfred müzekker olarak Kur'ân'da şu sûrelerde bulunmaktadır: el-Mâide 5/60; el-A'râf 7/179; el-İsrâ 17/72; el-Furkân 25/34, 42, 44; el-Kasas 28/50; el-Fussilet 41/52; el-Ahkâf 46/5.

أَفْصَحَ : Bu kelime أَفْعَلُ kalıbında olup müfred ve müzekker haliyle Kur'ân'da sadece Kasas sûresi 34. âyette olmak üzere bir yerde geçmektedir.

أَوْهَنَ : Bu kelime أَفْعَلُ kalıbında olarak müfred ve müzekker şekliyle Kur'ân'da sadece Ankebût sûresi 41 ve Rûm sûresi 27. âyetlerde yer almaktadır.

أَنْكَرَ : Bu kelime أَفْعَلُ vezninde olup müfred ve müzekker olarak Kur'ân'da sadece Lokman sûresi 19. âyetde olmak üzere bir yerde bulunmaktadır.

أَسْوَأَ : أَفْعَلُ vezninde olan bu kelime müfred ve müzekker olarak Kur'ân'da şu sûre ve âyetlerde yer almaktadır: ez-Zümer 39/35; el-Fussilet 41/27.

أَنْفَى : أَفْعَلُ vezninde olan bu kelimenin müfred ve müzekker şekliyle Kur'ân'da geçtiği yerler şöyledir: el-Hucurât 49/13; el-Leyl 92/17.

أَكْرَمَ : أَفْعَلُ kalıbında olan bu kelime müfred müzekker olarak Kur'ân'da Hucurât sûresi 13 ve 'Alak sûresi 3. âyetlerde yer almaktadır.

أَطْعَى : أَفْعَلُ vezninde olan bu kelime müfred ve müzekker haliyle Kur'ân'da sadece Necm sûresi 52. âyetinde karşımıza çıkmaktadır.

أُدْهَى : أَفْعَلُ kalıbında olan bu kelime müfred müzekker olduğu halde Kamer sûresi 46. âyetinde olmak üzere Kur'ân'da sadece bir yerde karşımıza çıkmaktadır.

أَمَرَ : Aslı أَمَرُ şeklinde olup gerekli i'lâl kuraları uygulandıktan sonra bu şekli alan ve أَفْعَلُ vezninde olan bu kelime Kur'ân'da sadece Necm sûresi 47. âyette olmak üzere bir yerde bulunmaktadır.

أَعَزَّ : أَفْعَلُ kalıbında olan bu kelime müfred ve müzekker şekliyle Kur'ân'da sadece Münâfikûn sûresi 8. âyette konumuza örnek teşkil etmektedir.

أَذَلَّ : Bu kelime أَفْعَلُ vezninde olup müfred ve müzekker şekliyle Kur'ân'da Münâfikûn sûresi 8. âyetinde olmak üzere sadece bir yerde geçmektedir.

أَشَقَى : Başlığımızın son örneğini oluşturan bu kelime أَفْعَلُ vezninde olması, bir vasfa delalet etmesi ve böylece kendisinde iki illet (fiil vezni ve vasfiyet) bulundurması nedeniyle gayr-ı munsarif bir kelime olarak Kurân'da A'lâ sûresi 11 ve Leyl sûresi 15. âyetlerde bulunmak üzere konumuza örnek teşkil etmektedir.

2.2.2. Sıfat ve Udûl Özellikleri Nedeniyle Gayr-ı Munsarif Olan İsimler

Bir ismin, sıfatla birlikte gayr-ı munsarif olmasına neden olan bir başka illet de udûldür. Udûlün alemler için gerekli olan şartları, ma'dûl sıfatlar için de geçerlidir. İkisinin arasındaki tek fark, ma'dûl sıfatların hem nekre halinde hem de marife halinde gayr-ı munsarif olmasıdır.⁵⁴⁹ Udûlün neden gayr-ı munsarife neden olan bir illet olduğu hususunu daha önce ma'dûl alemler kısmında ele aldığımızdan dolayı,⁵⁵⁰ burada bu konuya tekrar girmenin gereksiz uzatma olduğu düşüncesinden hareketle bu başlık altında sadece Kur'ân'da yer alan ve udûl etmiş olan bazı isimlere dair bilgi vererek bu isimlerin gayr-ı munsariflik illetlerine ve Kur'ân'daki yerlerine işaret etmek suretiyle konumuzu işlemeye çalışacağız.

أَحَادٌ / مَوْحَدٌ , ثَنَاءٌ / مَثْنَى , ثَلَاثٌ / مَثَلَاثٌ , رُبَاعٌ / مَرْبَعٌ , خُمَاسٌ “أَحَادٌ / مَوْحَدٌ , ثَنَاءٌ / مَثْنَى , ثَلَاثٌ / مَثَلَاثٌ , رُبَاعٌ / مَرْبَعٌ , خُمَاسٌ , ثَمَانٌ / مَثْمَنٌ , ثَسَاعٌ / مَثْسَعٌ , عَشَارٌ / مَعْشَرٌ , مَخْمَسٌ / مَسْدَاسٌ , سَبَاعٌ / مَسْبَعٌ , ثَمَانٌ / مَثْمَنٌ , ثَسَاعٌ / مَثْسَعٌ , عَشَارٌ / مَعْشَرٌ” Bu sayılardan ilk dördü sıkça kullanılmakla beraber beş ve on sayılarının da bu vezinlerde kullanıldığı belirtilmiştir. Ancak altı, yedi, sekiz ve dokuz sayılarının bu vezinlerde kullanıldığı pek duyulmamakla beraber çok az da olsa kullanıldığını ifade edenler

⁵⁴⁹ Şâtîbî, *el-Mekâsıdu's-şâfiye*, 5: 598.

⁵⁵⁰ Bkz. s. 66-67.

olmuştur.⁵⁵¹ Bu sayıların bir kısmı Kur’ân-ı Kerîm’in farklı sûre ve âyetlerinde olmak üzere birkaç yerde karşımıza çıkmaktadır. Nahiv âlimleri bu sayıların te’kîd gâyesiyle iki defa tekrarlanan sayılardan udûl ettiğini ifade etmişlerdir. Örneğin, مَفْعُلْ vezninde gelen ve “ikişer, üçer” anlamında olan ثَلَاثٌ وَ مَثْنَى sayıları, وَثَلَاثَةٌ ثَلَاثَةٌ , اِثْنَيْنِ اِثْنَيْنِ kelimelerinden udûl etmişlerdir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Kur’ân-ı Kerîmde bu özelliklere sahip olan kelimelerin sayısı dört adettir. Şimdi bu sayıların Kur’ân’daki yerlerine ve gayr-ı munsarif olma sebeplerine yer verelim. Kur’ân’da yer alan bu tür lafızlarda kıyas yapmak uygun mudur yoksa Araplardan duyulduğu şekliyle yetinmek gerekir mi? Bu hususta ihtilaf edilmiştir. Basralı dilcilerin ifadesine göre; bu lafızlar hakkında kıyas yapmak uygun değildir. Kûfeli dilciler ile Ebû İshâk’a göre ise; bu lafızlar hakkında kıyas yapmak câizdir. Dilciler aynı şekilde bu kelimelerin gayr-ı munsarifliği veya munsarifliği hususunda ihtilaf edilmişlerdir. Cumhûr nahivciler bu kelimelerin gayr-ı munsarif olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Ferrâ’ya göre; her ne kadar bu lafızların gayr-ı munsarif olması daha evlâ ise de o, bu kelimelerin munsarif olabileceğine de cevaz vermiştir. Yine dilciler bu lafızların gayr-ı munsariflik illetleri hususunda da görüş ayrılığı içindedirler. Bu hususta dört görüş belirtilmiştir: Bunlardan birincisi Sîbeveyh’in görüşüdür. Ona göre bu kelimelerin gayr-ı munsarif olmasına neden olan illetler sıfat ve udûl’dür. Sîbeveyh bu kelimelerin udûl ettiği lafızların mükerrer (örn. اِثْنَيْنِ, اِثْنَيْنِ وَ ثَلَاثَةٌ ثَلَاثَةٌ) sayılar olduğunu ve te’kid amaçlı olmadığını da ifade etmiştir. İkinci görüş Ferrâ’nın görüşüdür ki; ona göre bu lafızların gayr-ı munsarif olmasına sebep olan illetler udûl ve kelimenin evveline takdir edilen eliflâm’dan dolayı marifeliktir. Eliflâm takdir edildiği için bu kelimelerin izâfeti imkânsızdır. Ancak izâfet niyeti var olduğundan dolayı da takdir edilen bu eliflâm’ın ortaya çıkması imkânsız hale gelmiştir. Üçüncü görüşe gelince; bu görüş Ebû İshâk’a aittir. Ona göre bu lafızların gayr-ı munsarif olmasındaki etken, bu sayıların mükerrer sayılardan ve müenneslikten udûl etmiş olmalarıdır. Dördüncü ve son görüş ise Ahfeş’in bazı dilcilerden naklettiği görüştür. Bu görüşe göre مَثْنَى kelimesi اِثْنَيْنِ, اِثْنَيْنِ kelimelerinden manasından udûl ederek bu şekli almıştır. Zemahşerî bu lafızların, hem siygalarından hem de tekerrür eden adetlerden udûl ederek gayr-ı munsarif olduklarını

⁵⁵¹ Abbâs Hasan, *en-Nahvü ’l-vâfi*, 4: 222-223; İbn Yaîş, *Şerhu ’l-Mufasssal*, 1: 123; Radî, *Şerhu ’r-Radî*, 1: 114-115; Şâtıbî, *el-Mekâsıdu ’ş-şâfiye*, 5: 602; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 2: 119.

ifade etmiştir.⁵⁵² Şimdi bu kelimelerin izahına, Kur’ân’daki sıralamayı dikkate alarak مَثْنَى kelimesiyle başlamak istiyoruz.

مَثْنَى : Yukarıda beyan ettiğimiz gibi her ne kadar bu kelimenin gayr-ı munsariflik illetleri konusu tartışmalı olsa da⁵⁵³ asıl olan bu kelimenin sıfat ve udûl illetleri nedeniyle gayr-ı munsarif olmasıdır. Çünkü bu kelime aslında sıfat için binâ edilmiş olup mükerrer sayılardan udûl etmiştir. Kelimenin aslı “ikişer ikişer” manasını taşıyan اِثْنَيْنِ اِثْنَيْنِ şeklinde iki sözcükten meydana gelmektedir. Ancak daha sonra udûl ederek مَثْنَى şeklini almıştır.⁵⁵⁴ Bu kelimenin Kur’ân’da yer aldığı sûre ve âyetler şu şekildedir: Nisâ, 4/3; Sebe, 34/46; Fâtır, 35/1.

ثَلَاثٌ : Bu kelime de tıpkı bir önceki kelime gibi sıfat özelliği ve mükerrer sayılardan udûl etmesi sonucunda ortaya çıkan bu iki illet nedeniyle gayr-ı munsarif bir kelimedir. Çünkü bu kelimenin aslı “üçer üçer” anlamına gelen ثَلَاثًا ثَلَاثًا şeklindeki iki lafızdan teşekkül etmektedir. Bu kelimeler daha sonra udûl ederek ثَلَاثٌ şeklini almış ve böylece gayr-ı munsarif olmuştur.⁵⁵⁵ Bu kelimenin Kur’ân’da yer aldığı sûre ve âyetler şu şekildedir: Nisâ, 4/3; Sebe, 34/46; Fâtır, 35/1.

رُبَاعٌ : Bu kelimenin gayr-ı munsariflik illetleri hususunun tartışmalı olduğunu yukarıda da ifade etmiştik. Ancak yaygın kanaat bu kelimenin de, sıfat olmasının yanında mükerrer sayılardan udûl ettiği ve bu nedenle gayr-ı munsarif olduğudur. Çünkü kelimenin aslı, kendisinde “dörder dörder” manası barındıran اَرْبَعًا اَرْبَعًا şeklinde iken, daha sonra udûl ederek رُبَاعٌ şekline dönüşmesi sonucu gayr-ı munsarif bir kelime olmuştur.⁵⁵⁶ Bu kelimenin Kur’ân’da yer aldığı sûre ve âyetler şu şekildedir: Nisâ, 4/3; Sebe, 34/46; Fâtır, 35/1.

أَخْرَ : Bu kelime de Kur’ân-ı Ker’im’de gayr-ı munsarif olarak yer alan kelimelerden birisidir. Kelime hakkında iki görüş belirtilmiş olup bunlardan birisi bu kelimenin اُخْرَى lafzının cemisi, aynı zamanda ism-i tafdîl olan اَخْرُ lafzının da müennesi olduğu şeklindedir. İkinci görüş ise âhîret anlamında olan اُخْرَى lafzının cemisi, evvel’in karşılığı olan اَخْرَ lafzının müennesidir. Ancak bu kelime bu özelliklerinden

⁵⁵² Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü’l-masûn*, 3: 563.

⁵⁵³ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü’l-masûn*, 3: 563.

⁵⁵⁴ Brydâvî, *Teşîru’l-Beydâvî*, 2: 59; Neseî, *Medârikü’t-tenzil*, 1: 329.

⁵⁵⁵ Dervîş, *İ’râbü’l-Kur’ân ve beyânüh*, 2: 155.

⁵⁵⁶ Dervîş, *İ’râbü’l-Kur’ân ve beyânüh*, 2: 155.

dolayı gayr-ı munsarif olmayıp, kelimenin gayr-ı munsarif olmasına neden olan illetler sıfat ve udûl'dür. Nahivciler bu kelimenin neyden udûl ettiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Cumhura bu kelimenin eliflâmdan udûl ettiğini söylerken, Sîbeveyh de bu kelimenin bir siygadan başka bir siygaya udûl ettiğini ifade etmiştir. Ona göre kelime daha önce أَخْرُ şeklinde ve أَفْعَلُ vezninde iken, daha sonra bu kalıptan udûl etmek suretiyle أَخْرُ şeklini almış ve فُعْلُ veznine dönüşmüştür.⁵⁵⁷ Kanaatimizce de bu kelime eliflâmdan udûl etmiş olup sıfat ve udûl illetleri nedeniyle gayr-ı munsarif olan bir kelimedir. Bu kelimenin Kur'ân'da geçtiği sûre ve âyetler şöyledir: Bakara 2/184, 185.

2.2.3 Sıfat ve Sonu Zâid Elif Nûn İle Biten İsimler

Daha önce alem konusunda da değindiğimiz gibi, sonunda zâid harf bulunan bir isim, ziyâdesi bulunmayan isme göre fer' konumundadır. Böylelikle fer' olma cihetiyle fiillere benzemektedir. Sonunda elif-nûn ziyâdesi bulunan isimler, aynı zamanda sonunda elif-i memdûde olan isimlere de benzemektedir. Dolayısıyla bu benzerlikler, sonunda zâid elif-nûn bulunan isimleri gayr-ı munsarif kılan illet mesâbesindedir. Ancak bu illet tek başına yeterli olmadığı için ikinci bir illet olarak alemiyet ya da vasfiyet illetlerinden birisi gerekmektedir. Sonunda zâid elif-nûn bulunan alem isimlerin izahını daha önce yapmıştık. Şimdi ise zâid elif-nûn ve vasfiyet illetleri sebebiyle gayr-ı munsarif olan ve Kur'ân'da yer alan isimlerin izahını yapmaya çalışacağız. Tespitini yapabildiğimiz kadarıyla Kur'ân'da bu vasıflara sahip olan üç adet isim bulunmaktadır. Şimdi bu isimleri illetlerini de belirterek sırasıyla açıklayalım.

غَضَبَان : Müennesi غَضَبِي şeklinde olan غَضَبَان kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de'de gayr-ı munsarif özelliği ile yer alan kelimelerden bir tanesidir. Çünkü bu kelimenin sonundaki elif-nun/ن zaittir ve حَمْرَاء lafzının sonunda bulunan te'nîs elifi mesabesindedir. Dolayısıyla bu kelime sonundaki zait elif-nûn ve kendisinde bulunan vasfiyet illetleri nedeniyle gayr-ı munsarif özelliği kazanmıştır ve bu şekliyle Kur'ân'da iki yerde geçmektedir.⁵⁵⁸ Bu kelimenin Kur'ân'da yer aldığı sûre ve âyetleri şu şekilde sıralamak mümkündür: el-A'râf 7/150; Tâhâ 20/86.

⁵⁵⁷ Semîn el-Halebî, *ed-Dürri'l-masûn*, 2: 271.

⁵⁵⁸ Kurtûbî, *Tefsîru'l-Kurtûbi*, 7: 286.

ظَمَان : يَظْمِي - ظَمِي fiilinden müştak olan bu kelimeyi kıraat âlimlerinden Nâfi, Cafer' ve Şeybe hemze olmaksızın ظَمَان şeklinde okumuşlardır. Ancak meşhur olan hemzeli haliyle okumaktır. غَضْبَان kelimesiyle aynı illetleri taşıması sebebiyle gayr-ı munsarif özelliğine sahip olan⁵⁵⁹ kelime bu haliyle Kur'ân-ı Kerîm'de sadece Nûr Sûresi 39. âyetinde geçmektedir.

رحمان : Rahmân kelimesi, Ku'an'da sayı bakımında en çok geçen ve gayr-ı munsarif olup olmadığı hususu tartışmalı olan kelimelerden bir tanesidir. Bu kelime Kur'ân'da en çok zikir geçen kelimelerden birisi olması ve yüce Allah'ın isimlerinden (veya sıfatlarından) birisini ifade ediyor olması nedeniyle üzerinde biraz durmak istiyoruz. Bu kelime bazılarına göre Allah'ın özel isimlerinden olmak üzere الرَّحْمَة kökünden müştak olup manası الرَّحِيم lafzının manasına göre daha geniş ve daha kapsamlıdır. Bunun sebebi ise bazı dilcilere göre رَحْمَان kelimesinin harf sayısının الرَّحِيم kelimesine oranla daha fazla olmasıdır.⁵⁶⁰ Yine bu kelime hakkında Süryânice veya İbrânice'den mi Arapçaya geçtiği ya da Arapça mı olduğu, sıfat mı yoksa isim mi, müştak mı (müştak ise nereden müştak olduğu) yoksa camit mi ve alem mi alem değil mi gibi birçok tartışma yaşanmıştır. Bu kelimenin müştak olduğunu söyleyenler olduğu gibi camit olduğunu söyleyenler de olmuştur. İbrânice veya süryânice diyenlerin yanında Arapça olduğunu iddia edenlerde olmuştur. Yine alem olduğu kanısına varanlar olduğu gibi alem olmadığı şeklinde kanaat belirtenler de olmuştur. Ancak zait elif-nûn bir sıfatta bulunuyorsa; Basralılara göre o sıfatın müennesi, فَعْلَانَة vezninde olmamalıdır. Kûfelilere göre ise bu sıfatın müennesi فَعْلَى vezninde olmalıdır. Dolayısıyla رَحْمَان kelimesinde ihtilaf edilmiştir. Çünkü bu kelimenin ne رَحْمَانَةٌ ne de رَحْمَى şeklinde bir müennesi vardır. Bu nedenle رَحْمَان lafzı Basralılara göre gayr-ı munsarif, Kûfelilere göre ise munsariftir. Yaygın kanaate göre bu kelime عَطْشَان kelimesi gibi sıfata delalet eden bir kelime olarak فَعْلَان kalıbında olması sebebiyle gayr-ı munsarif kelimeler arasında yer almaktadır.⁵⁶¹ İzahını yaptığımız bu kelimenin Kur'ân-ı Kerîm'de yer aldığı sûre ve âyetleri şu şekilde sıralayabiliriz: el-Fatiha 1/1, 3; el-Bakara 2/163; el-İsrâ 17/110; Meryem 19/26, 44, 45, 58, 61, 69, 75, 78, 85, 87, 88, 93, 69; Tâhâ 20/5, 10, 90, 108, 109; el-Enbiyâ 21/26, 36, 42, 112; el-Furkân 25/26,

⁵⁵⁹ Kurtûbi, *Tefsîru'l-Kurtûbi*, 12: 283.

⁵⁶⁰ Kurtûbi, *Tefsîru'l-Kurtûbi*, 1: 103-104; Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 1: 30-32.

⁵⁶¹ Dervîş, *İ'râbü'l-Kur'an ve beyânüh*, 1: 9-10.

59, 60, 63; eř-şuarâ 26/5; en-Neml 27/30; Yâsin 36/11, 15, 23, 52; el-Fussilet 41/2; ez-Zuhrûf 43/17, 19, 20, 36, 45,81; el-Kâf 50/33; er-Rahmân 55/1; el-Haşr 59/22; el-Mülk 67/3, 19, 20, 29; en-Nebe 78/37, 38.

SONUÇ

Bir giriş ve iki ana bölümden oluşan tezimizde tespit edebildiğimiz kadarıyla Kur'ân-ı Kerîm 'de, gayr-ı munsarif isimler içerisinde en çok bulunma özelliğine sahip olan seksen sekiz adet münthe'l-cümû' vezninde olan, elli altı adet fiil vezni ve sıfat özelliğine sahip olan, otuz dokuz adet alemiyet ve a'cemî özelliği bulunan, otuz sekiz adet sonu elif-i maksûra/te'nîs elifi ile biten, otuz bir adet sonu elif-i memdûde/te'nîs elifi ile biten, on üç adet alemiyet ve te'nîs özelliği bulunan, dört adet udûl ve sıfat özelliği taşıyan, üç adet alemiyet ve fiil vezni özelliğine sahip olan, üç adet sonu zâit elif-nûn ile biten ve sıfat özelliği olan ve son olarak Kur'ân'da en az bulunma özelliği ile karşımıza çıkan kendisinde alemiyet ile zâit elif-nûn bulunan “*Ramazân*” ismi olmak üzere toplamda iki yüz yetmiş altı ismi tespit ettik. Gayr-ı munsarif isimlerin büyük bir çoğunluğunun Mekkî, az bir kısmının ise Medenî surelerde yer aldığını gördük. Aynı zamanda yine bu isimlerin bir kısmının insan ismi (birçoğu peygamber), bir kısmının mekân ismi, bir kısmının da melek gibi varlıkların ismi ve geri kalan çoğunluğunun ise sıfat, udûl ve fiil vezni gibi muhtelif isimlerden oluştuğunu da gözlemledik.

Burada değinmemiz gereken bir husus da Kur'ân-ı Kerîm'de gayr-ı munsarif olması gerektiği halde munsarif kabul edilen isimler konusudur. Dilbilimciler Kur'ân'da bu şekilde üç kelimenin yer aldığını ifade etmişlerdir. “سلاسل”, “قوارير” ve سَلْسَبِيلًا kelimeleri tenâsüb özellikleri dolayısıyla gayr-ı munsarif özelliğini kaybedip munsarif kabul edilen isimlerdir. Biz de bu isimlerin Kur'ân'daki kullanış şekillerini göz önünde bulundurarak gayr-ı munsarif değil munsarif isimler olduğu kanaatini taşımaktayız.

Tezi oluşturma sırasındaki yaptığımız inceleme ve araştırmalar sonucunda gayr-ı munsarif konusunun düşündüğümüzden çok daha geniş, kapsamlı ve karmaşık bir konu olduğunu müşâhede ettik. Arapçada kelimelere ait olan hiçbir özellik, anlam ve şeklin israf edilmediğinin, her bir kelimeye ve kelimeye ait olan her bir özelliğe hak ettiği değer ve konumun verildiğinin idrakine vardık. Bu açıdan sadece gayr-ı munsarif ve Kur'ân'daki gayr-ı munsarif isimler konusunun değil, Arap dilinin gayr-ı munsarif konusu açısından bir bütün olarak incelenerek ele alınması gerektiği kanaatine vardık.

KAYNAKÇA

Abdullatîf b. Abdurrahmân b. Abdulvehhâb Âlü'ş-şeyh, *el-İttihâf fi'r-reddi ale's-sihâf*. Dâru'l-'Âsime, Riyâd 1995.

Abdurrahîm, *el-İ'lâm bi-usûli'l-i'lâm*. Dâru'l-kalem, Dımeşk, 1413.

Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım, *Hâşiyetu'l-Ecrûmiyye*. Beyrût, 1988.

Ahmed Hâşim, *Kavâidu'l-esâsiyye li'l-lügati'l-Arabiyye*. Dâru'l-Fikr, Beyrût, tsz.

Ali Rıza, *el-Merci' fi'l-lügati'l-'Arabiyye*. 4. Baskı, Beyrût, tsz.

Bâbetî, Azize Fevval, *el-Mucemu'l-mufasssal fi'n-nahvi'l-Arabî*. Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1992.

Beydâvî, Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirazî *Tefsîru'l-Beydâvî*. Thk. Muhammed Abdurrahman Maraşlı, 1. Baskı, Dâru İhyâi't-Türâs, Beyrût, tsz.

Birgivî, Takiyyüddin Mehmed, *İzhâru'l-esrâr*. (Mecmuatü'n-Nahiv içerisinde). Yâsîn yay. trc. Ali Rıza Kaşeli 2. Baskı, İstanbul, 1998.

Câmî, Abdurrahman, *el-Fevâidu'd-diyâiyye, ale'l-Kâfiye*. Ârif Efendi Matbaası, İstanbul, 1898.

Cebeci, Lütfullah, "Mikâil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2005, 30: 45-46.

Cerîr b. Atiyye b. Huzeyfe, *Dîvânı Cerîr*. Dâru'l-Beyrût, Beyrût 1986.

Cevâd Ali, *Mufasssal fi târihi'l-Arab kable'l-İslâm*. Bağdat, 1993.

Cevâlikî, Ebû Mansûr, *el-Muarreb*. Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Dımeşk, 1998.

Çağmar, M. Edip, "Kelime Çeşidi Olan Harfin Tanımına ve Özelliklerine Eleştirel Bir Yaklaşım". *AÜİFD*, Ankara, 2002.

Çelebi, İlyas, "Ye'cûc ve Me'cûc", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, 43: 373-375.

- Çörtü, Mustafa Meral, *Nahiv*. 4. Baskı, M.Ü. İlahiyat Fak. Vakfı Yayınları, İstanbul 2006.
- Çörtü, Mustafa Meral, *Sarf*. 3. Baskı, M.Ü. İlahiyat Fak. Vakfı Yayınları, İstanbul 2001.
- Dervîş, Muhyiddîn b. Ahmed Mustafa, *İ'râbu'l-Kur'ân ve beyânühû*. Dâru'l-İrşâd, Humus, 4. Baskı, 1995
- Ebû Hayyân el-Endelûsî, *el-Bahru'l-muhît*. Dâru'l-Fikri's-Sâniyye Dimeşk 1983.
- Ebû Hayyân el-Endelûsî, *İrtişâfu'd-darab min lisâni'l-Arab*. Thk. Receb Osman Muhammed, Matba'atu'l-Medenî, Kahire, 1998.
- Ebussuûd, *İrşâdü akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabiy, Beyrut 1414.
- Edmâ Tarabeyh, *el-Memnû'u mines-sarf*. Mektebetü Lübnan Nâşirûn, 1. Baskı, Beyrut, 2001.
- Emil Bedî' Yakub, *el-Memnû'u mines-sarf, beyne mezâhibi'n-nuhâti ve'l-vâkı'il-lügavî*. Dâru'l-Ceyl, Beyrût, 1. Baskı, 1992.
- Eşmûnî, Ali b. Muhammed, *Menhecu's-sâlik ilâ Elfiyeti İbn Mâlik*. Thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiy, Beyrût, 1955.
- Fâdıl Sâlih es-Semerrâî, *Meâni'n-nahv*. 1. Baskı, Amman: Dâru'l-Fikr, 2000.
- Fîruzâbâdî, *Besâiru zevi't-temyîz fi letâifi'l-Kitâbi'l-Azîz*. Thk. Abdülalîm et-Tamâvî, el-Meclisü'l-a'lâ li'ş-şuûni'l-İslâmiyye 1390.
- Galayînî, Mustafa, *Camiu'd-durûsi'l-Arabiyye*. Menşûrâtu'l-Mektebeti'l-Asriyye, Beyrut, 1994.
- General, Ökkeş, *Arap Dilinde Gayr-ı Munsarif*. (Basılmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2013.
- Gültekin, Aladdin, *Arap Dilinde Gayr-ı Munsariflar*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1996.
- Harîrî, Abû Muhammed el-Kâsım Ali b. Muhammed, *Şerhu Mulhâti'l-i'râb*. Thk. Berakât Yusuf Habbâd, Beyrût, 1997.

- Harman, Ömer Faruk, “Eyyûb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995.
- Harman, Ömer Faruk, “Eyyûb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995.
- Harman, Ömer Faruk, “İbrahim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000.
- Harman, Ömer Faruk, “İsa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000.
- Harman, Ömer Faruk, “Meryem”, Ömer Faruk Harman, “Eyyûb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004.
- Harman, Ömer Faruk, “Mûsâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006.
- Harman, Ömer Faruk, “Süleyman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010.
- Harman, Ömer Faruk, “Yunus”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013.
- İbn Akîl, Bahauddin Abdullah, *Şerhu İbn Akîl*. Thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Daru't-Turas, Kahire, 1980.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir b. Muhammed et-Tûnusî, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. ed-Dâru't-Tûnisiyye 1972.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman, *el-Hasâis*. Thk. Muhammed 'Ali en-Neccâr, Mısır, 1986.
- İbn Hişâm, Cemaleddîn Abdullah b. Hişâm el-Ensârî, *Evdahu'l-mesâlik ilâ Elfiyet-i İbn Mâlik*. Thk. ve şerh, Muhammed Muhyiddîn Abdu'l-Hamît, Mektebetü'l-Asriyye, Bryrût 1979.
- İbn Hişâm, Cemâleddîn Abdullah b. Hişâm el-Ensârî, *Muğni'l-lebîb an kütübi'l-e'ârîb*. Thk. Abdullatîf Muhammed el-Hatîb 1. Baskı, Dâru't-Türâsi'l-'Arabî, Kuveyt 2000.

- İbn Hişâm, Cemâleddîn Abdullah b. Yusuf el-Ensârî, *Şerhu Katri'n-nedâ ve belli's-sadâ*. Daru'l-Mustafa, Dimeşk, 2010.
- İbn Mâlik, Muhammed b. Abdullah b. Mâlik el-Endelüsî, *el-Elfiyye*, Beyrut (el-Mektebetü'ş-Şa'biyye, tsz.)
- İbn Uşfûr, el-İşbilî Ebu'l-Hasan Ali b. Mü'min, *el-Mukarrib*. Thk. Adil Ahmed Abdu'l-Mevcûd, Ali Muhammed Mu'avvez, Beyrût, 1998.
- İbn Uşfûr, el-İşbilî Ebu'l-Hasan Ali b. Mü'min, *Şerhu Cümeli'z-Zeccâcî*. Thk. Sâhib Ebû Cenân, Beyrût 1999.
- İbn Ümmü Kâsım, Bedreddin Ebû Muhammed el-Hasen b. Kâsım, *Tavdîhu'l-mekâsıd ve'l-mesâlik*. Thk. Abdurrahman Ali Süleyman, 1. Baskı, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kâhire 2001.
- İbnü'l-Bennâ, *İttihafü'l-fudalâi'l-beşer bi'l-kırâati'l-erbeati aşer*. Thk. Şaban İsmail, 1407.
- İbnü'l-Enbârî, Ebu'l-Berakât, *Esrâru'l-Arabiyye*. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.
- İbnü'l-Enbârî, Ebu'l-Berakât, *el-İnsâf fî mesâ'ili'l-hilâf beyne'n-nahviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*. nşr. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd, Mısır 1961.
- İbnü'l-Enbârî, Ebü'l-Berakât *el-Beyân fî garibi i'râbi'l-Kur'ân*. Thk. Tâhâ Abdülhamîd, Dâru'l-kitâbi'l-Arabî 1389.
- İrbilî, Alâuddin b. Ali b. el-İmam Bedriddin b. Muhammed, *Cevâhiru'l-edeb fî marifeti kelâmi'l-Arab*. Matba'atu Vâdi'n-Nîl, Mısır, 1877.
- İsferâyînî, İsamuddîn, İbrahim b. Muhammed Arabşâh, *el-Lübâb fî ilmi'l-i'râb*. Thk. Şevki Me'arrî, Beyrût, 1996.
- Kurtûbi, Ebû Abdullah b. Ahmed b. Ebi Bekr el-Ensârî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân (Tefsîru'l-Kurtûbi)*. Thk. Ahmed el-Berdûnî, Dâru'l-Kütübü'l-Mısriyye, 2. Baskı, Kâhire, 1964, 2: 5.
- Küçükkalay, Hüseyin, *Kur'ân Dili Arapça*. Konya 1969.
- Mâzin el-Mübârek, *Nahve va'yin lügavî*. Beyrut, 1979.

- Muhammed Semîr Necîb el-Lebdî, *Mu'cemu'l-mustalahati'n-nahviyye ve's-sarfîyye*. Daru'l-Furkan, Beyrut, 1985.
- Murâdî, Hasan b. Kasım, *el-Cene'd-dânî fi hurûfi'l-me'ânî*. Thk. Fahreddin Kabâve, Muhammed Nedim Fâdîl, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1992.
- Mutçalı, Serdar, *el-Mu'cemu'l-'Arabiyyü'l-hadîs*. (Arapça-Türkçe sözlük), Dağarcık Yayınları, İstanbul 1995.
- Müberred, Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yezîd, *el-Muktedab*. Thk. Muhammed Abdulhâlık Udayme, Kâhire, 1994.
- Mütercim Asım Efendi, *el-Okyanûsü'l-Basît fi Tercemeti'l-Kâmûsi'l-muhît*. İstanbul, 1305.
- Nâbiğâ ez-Zübyânî, *Divânü'n-Nâbiga ez-Zübyânî*. Şerh. Abbas Abdüsettâr, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye. 3. Baskı, Beyrût 1996.
- Radî, Radıyyüddîn Muhammed b. el-Hasen, *Şerhu'r-Radî 'ale'l-Kâfiye*. Thk. Yusuf Hasan Ömer, 2. Baskı, Dâru'l-Kütüb el-Vataniyye, Bingazi 1996.
- Râgıp el-İsfehânî, Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'an*. Mektebetu Nezâr Mustafa el-Bâz, y.y. tsz.
- Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdulkâdir, *Muhtârü's-sihâh*. Thk. Muhammed Nebîl Tarîfî, 1. Baskı Dâru's-Sâdır, Beyrût 2008.
- Semîn el-Halebî, Şihâbüddîn Ahmed Ebu'l-Abbas b. Yûsuf b. Abdu'd-Dâim, *ed-Dürrü'l-masûn fi ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*. Thk. Ahmed el-Harrât, Dâru'l-Kalem, Dimeşk 1414.
- Sîbeveyh, Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî, *el-Kitâb*. Thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Mektebetü'l-Hânicî, 3. Baskı, Kâhire 1988.
- Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Hem'ul-hevâmi' fi şerhi Cem'il-cevâmi'*. Thk. Ahmed Şemsettin, Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1. Baskı, Beyrût, 1998.
- Şâtîbî, Ebû İshâk İbrahim b. Mûsâ, *el-Mekâsidü's-şâfiye fi şerhi'l-Hulâsâti'l-Kâfiye*. Thk. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymîn, tsz.

- Ulugöl, Feti, *Arap Dilinde Harfler*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), YYÜ. Van.
- Uzun, Mustafa, “Firavun”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996
- Zebîdî, Muhammed Murteza el-Hüseynî *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. Thk. İbrahim et-Terezî, Beyrut, 1967.
- Zeccâc, Ebu İshak, *Mâ yensarifü ve mâ la yensarif*. Thk. Hüdâ Mahmûd Karâ'a, Dâru'l-Kütüb, Kâhire 1971.
- Zemahşerî, Mahmud b. Ömer, *el-Mufasssal fî ilmi'l-lüga*. Thk. Muhammed İzzeddîn Saîdî, Beyrut 1990.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Mahmut ATEŞ
Uyruğu : T.C.
Doğum Tarihi ve Yeri : 15.01.1976-Zara
e-posta : mahmutates058@hotmail.com

EĞİTİM BİLGİLERİ

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans:	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi/ İlahiyat Fakültesi	2013
Yüksek lisans	: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı	2019

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
26.11.2010	Diyanet İşleri Başkanlığı	İmam-Hatip
05.03.2014	Diyanet İşleri Başkanlığı	Vaiz

YABANCI DİL BİLGİSİ

Yabancı Dilin Adı KPDS () ÜDS () TOEFL () EILTS ()